

Ekonomi ve Finans Alanında Güncel Çalışmalar

Editörler:

Prof. Dr. Ahmet Yılmaz ATA • Doç. Dr. Bilal AKKAYNAK



ÖZGÜR
YAYINLARI

Nov

Dec

Jan

Feb

Mar

Ekonomi ve Finans Alanında Güncel Çalışmalar

Editörler

Prof. Dr. Ahmet Yılmaz ATA

Doç. Dr. Bilal AKKAYNAK



Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Ekonomi ve Finans Alanında Güncel Çalışmalar

Editörler: Prof. Dr. Ahmet Yılmaz ATA • Doç. Dr. Bilal AKKAYNAK

Language: Turkish

Publication Date: 2024

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-95513-4-0

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub585>



This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Ata, A. Y. (ed), Akkaynak, B. (ed) (2024). *Ekonomi ve Finans Alanında Güncel Çalışmalar*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub585>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>



Ön Söz

İktisat ve Finans bilimi her şeyden önce analitik düşünme yöntemidir ve bu yöntem, bireysel ve sosyal yaşamın her alanına uygulanabilmektedir. Birey ve toplum ile ilgili her konu, bu iki bilim alanının inceleme ve araştırma kapsamına girmektedir. Bu kapsamda iktisat ve finans bilimi dalları, mikro ve makro düzlemde bireyi ve toplumu ilgilendiren birçok konuya neden-sonuç bağlamında analizler geliştirerek, politikalar ve önermeler ortaya koyarak katkı sağlamaya çalışır. Bu politikalar zaman içinde gerek bilimsel dünyadaki değişimler gerekse içinde yaşanılan dünya koşullarının değişimi ile birlikte belli oranda revizyona ya da değişime tabi olabilir. Bir anlamda bu iki bilim dalının inceleme konuları ve araştırma alanları durağan değil değişken ve sürekli yenilenebilir bir özellik gösterebilmektedir.

Bu bakış açısı doğrultusunda, hazırlanan ve altı bölümden oluşan bu eser, değişik disiplinlerden gelen ve farklı çalışma alanlarına sahip genç bilim adamları, akademisyen ve araştırmacıların çalışmalarından derlenerek oluşturulmuştur. Kitap, öncelikle teorik bilgi ile bu teorik bilginin analitik yansımaları arasında etkileşim sağlayarak, güncel ve elzem iktisadi ve finans konularına, yeni yaklaşımlar sunmaktadır.

İçindekiler

Ön Söz iii

Bölüm 1

Kurumsal Yönetim ve Finansal Başarısızlık 1
Bilal Akkaynak

Bölüm 2

Kurumsal Performansın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme 19
Dilek Tuşlu Dur

Bölüm 3

Türkiye'deki Özel Sermayeli Mevduat Bankalarının Critic-Aras Yöntemiyle Covid-19 Pandemi Dönemi ve Öncesi Kıyaslanarak Sıralanması 33
Turgut Karabulut
Yusuf Volkan Baysal

Bölüm 4

Hisse Senedi Bölünmesi ve BİST'de Bir Uygulama 51
Bilal Akkaynak
Erdem Özkan

Bölüm 5

Antropozen Çağda Negatif Dışsallık Gerçeği 71
Hakkı M. Ay 71
Nihal Güneş Ay 71

Hakkı M. Ay

Nihal Güneş Ay

Kurumsal Yönetim ve Finansal Başarısızlık

Bilal Akkaynak¹

Özet

Bu çalışma kurumsal yönetim ve finansal başarısızlık arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Kurumsal yönetim ilkeleri işletmelerin şeffaf, adil, etkili ve denetlenebilir bir yönetim anlayışıyla sevk ve idare edilmesini amaçlamaktadır. Getirilen kurumsal yönetim ilkeleri ise işletmenin sürdürülebilir bir büyüme ve başarı sağlamasını hedeflemektedir. Çalışmanın uygulama örneklemini BİST imalat sanayi endeksinde listelenen işletmeler oluşturmaktadır. BİST imalat sanayi endeksinde listelenen ve 2015-2019 yılları arasında sürekli olarak verilerine ulaşılabilen 102 işletmenin bilgileri derlenmiştir. Çalışmada finansal başarısızlığı temsilen Altman Z-Skoru, kurumsal yönetim uygulamalarını temsilen yönetim kurulu üye sayısı, yönetim kurulu kadın üye oranı, halka açıklık oranı, toplantı sayısı, denetim komitesi üye sayısı, bağımsız üye oranı ve denetim komitesi toplantı sayısı değişkenleri kullanılmıştır. Aktif karlılık, toplam aktif, satışlar ve net kar marjı değişkenleri ise modele kontrol değişken olarak dahil edilmiştir. Analiz sonucunda yönetim kurulu üye sayısı finansal başarısızlık ile pozitif ilişkili, halka açıklık oranı ve toplantı sayısı finansal başarısızlık ile negatif ilişkili olarak bulunmuştur.

1. GİRİŞ

Kurumsal Yönetim ilk olarak 1992 yılında Cadbury raporunun yayınlanması ile gündeme gelmiştir. Yaşanan finansal krizler, işletme kurum ve kuruluşların kötü yönetimi organizasyonların profesyonel yönetilmesi adına bir takım kurumsal ilkelerin geliştirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Kurumsal yönetim en öz ifade ile bir şirket, kurum, kuruluş ya da devlet olarak örneklendirilebilecek bir organizasyonun etkili, adil, şeffaf ve denetlenebilir biçimde yönetilmesine olanak sunan birtakım ilke ve uygulamalar olarak tanımlanabilir. 1990'lardan günümüze Ekonomik ve Kalkınma İş Birliği

1 Doç. Dr., EBYÜ İİBE İşletme Bölümü, bakkaynak@erzincan.edu.tr,
Orcid: 0000-0003-1300-2112

Örgütü (OECD) kendi kurumsal yönetim uygulamalarını geliştirmiştir. Geliştirilen ilkeler tüm paydaşların korunması, adil, hesap verilebilir nitelikte, şeffaf ve sorumluluk sahibi bir yönetim anlayışına sahip olmayı sağlamaya yönelik ilkelerdir. Zamanla OECD tarafından geliştirilen uygulamalara olan güvenin artmasıyla örgüt üyesi olmayan taraflarca da kurumsal yönetim ilkeleri benimsenmeye başlamıştır (Al Hares, 2020: 863).

İşletmelerin piyasalarda belirli taraflara sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluklar hukuki, ekonomik, toplumsal, çevresel ve etik sorumluluklar olarak gruplanmaktadır. Vergi ödemek, çalışan haklarına saygı duymak, iş sağlığı ve güvenliği ilkelerine uyum sağlamak ve tüketici haklarına saygı duymak işletmenin hukuki sorumlulukları arasında yer alır. Finansal bakımdan sürdürülebilirliği sağlamak, çalışanlara hak ettikleri ödemeleri yapmak ve işletme paydaş değerini artırmak işletmelerin ekonomik sorumlulukları arasında sayılabilir. Toplumsal sorumluluklar daha çok toplum yararına katkı sunmayı, çevresel sorumluluklar işletmelerin çevreye duyarlı olmalarını ve etik sorumluluklar ise adil, etik ve ilkeli ticaret yapılması gerekliliği ile ilgili sorumluluklardır (Demir ve Songür, 1999: 151). Kurumsal yönetim ilkeleri işletmenin bu sorumluluklarını yerine getirmede yardımcı olabilecek uygulamalardır. Kurumsal yönetim ilkeleri, işletmelerin daha etkili ve verimli yönetilebilmeleri adına, işletme yönetici ve sahiplerinin alacağı keyfi ve hissi kararların önüne geçilmesini, işletme sahip ve yöneticileri arasında çıkması muhtemel çıkar çatışmalarının bertaraf edilmesi ve yöneticilerin işletmenin piyasa değerini etkileyecek kararlarının denetlenmesini hedefler. Bu kapsamda kurumsal yönetim, paydaşlar ve yöneticiler arasındaki çıkar ve amaçları düzenleyerek ortaklar tarafından sunulan fonların yöneticilerce daha etkili ve verimli kullanılmasına olanak sağlar (Lopez vd., 2019: 266).

Kurumsal yönetim ilkelerinin işletmelerde etkilerini incelemeye dönük olarak gerçekleştirilen birçok araştırma bulunmaktadır. Başlıcaları Öztürk ve Demirgüneş (2008) ve Yılmaz (2011) tarafından gerçekleştirilen kurumsal yönetim ve entelektüel sermaye ilişkisi, Karamustafa vd. (2009), Çonkar vd. (2011) ve Sandallı (2012) tarafından gerçekleştirilen kurumsal yönetim ve finansal performans ilişkisi, Kavut (2010) ve Önder ve Kaya (2018) tarafından gerçekleştirilen kurumsal yönetim ve sosyal sorumluluk ilişkisi, Eser (2011) ve Ayrıçay ve Ayşe (2019) tarafından gerçekleştirilen kurumsal yönetim ve sermaye yapısı ilişkisi ve Kayalı ve Doğan (2018), Gör (2018) ve Türkmen (2020) tarafından gerçekleştirilen kurumsal yönetim finansal başarısızlık ilişkisi olarak örneklendirilebilir.

Kurumsal yönetim uygulamaları da diğer birçok girişim ve uygulama gibi temelde başarı hedefli uygulamalardır. Ancak bazı durumlarda

İşletme hedef ve planlamalarından saparak başarısız olabilir. İşletme başarısızlığın altında yatan nedenleri tespit edebilmeli ve nedenleri iyi irdelemelidir. Başarısızlık en öz ifade ile beklentilerden ve planlamalardan sapma olarak ifade edilebilir (McGrath, 1999: 14). Başarısızlık bazı durumlarda geçmiş veriler ile kıyaslanıp gelişim gösterilmediğinde, bazen rakiplerin ortalama olarak gerisinde kalındığında, bazen yükümlülüklerin yerine getirilemediğinde, bazen de hedeflenen amaçlara ulaşamadığında söz konusu olabilmektedir. Başarısızlık işletme faaliyetleri kapsamında başlıcaları üretim, pazarlama, müşteri ilişkileri, tedarik zinciri, yatırımcılar ve yönetim faaliyetleri gibi örneklendirilebilecek birçok noktada kendini gösterebilse de genel olarak işletme başarısızlığı denildiğinde, işletmelerin finansal anlamda karşılaşılabileceği ve önlem alınmadığı takdirde işletmeyi iflasa sürükleyebilecek başarısızlıklar akla gelmektedir (Park ve Hancer, 2012: 313).

Literatürde finansal başarısızlık çoğunlukla Altman Z-skor ile ölçülmektedir. Altman Z-Skor Edward I. Altman tarafından 1968 yılında geliştirilen bir ölçümdür. Altman Z-skoru kamuya açık işletmelerin verileri ile hesaplanmaktadır. Skor, işletme ile ilgili finansal anlamda ne derece işlerin yolunda gittiğini ve işletmenin iflas olasılığı taşıyıp taşımadığı hakkında bilgiler sunmaktadır. Skorun hesaplanmasında işletme sermayesi, dağıtılmamış karlar, faaliyet karı, işletme piyasa değeri, satışlar, varlık toplamı ve toplam borç değişkenleri kullanılmaktadır. Skor değerine göre işletmeleri “iflas riskinin düşük”, “finansal anlamda risk var” ve “iflas riski var” olmak üzere üç gruba ayırmaktadır (Yıldız, 2014: 77).

Bu çalışma ile işletmelerin Altman Z-Skorunun hesaplanması ve iflas olasılıklarının belirlenmesi sonrasında kurulacak bir panel veri modeli ile kurumsal yönetim uygulamalarının işletmelerin finansal başarısızlıkları üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın uygulama örnekleme BİST imalat sanayi işletmelerinden oluşturulmuştur. İmalat sanayi ülkenin teknolojik, ekonomik ve sermaye birikimi bağlamında gelişmişliğinin en belirgin göstergelerindedir. Ülkenin imalat sanayi ne kadar gelişmiş ise ülke bir o kadar toplumunun ihtiyaçlarını karşılayabilen, dışa bağımlılığı düşük, altyapı ve endüstriyel anlamda gelişmiş, rekabet gücü yüksek ve ekonomik çeşitlendirmeye hakimdir. Kısacası imalat sanayi ülkenin teknoloji, inovasyon, ar-ge, ekonomi ve istihdam açısından vazgeçilmez öneme sahip sektörlerindedir. İmalat sanayinin ülke için mevcut önemi de her dönem araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bu çalışmada da uygulama örnekleminin imalat sanayi işletmeleri olarak belirlenmesi sektörün değinilen öneminden kaynaklanmaktadır. Çalışmanın devam eden kısımlarında konu ile ilgili literatür taramasına ve devamında yöntem ve bulgulara değinilecektir.

Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular yorumlanarak sektör ve sonraki araştırmacılar için çıkarımlarda bulunulacaktır.

2.LİTERTÜR

Literatürde finansal başarısızlık ve kurumsal yönetim üzerine yapılmış çokça çalışma bulunmakta olup bunların başlıcaları kronolojik olarak aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

Fich ve Slezak (2008), finansal başarısızlık ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla 1992 ve 2000 yılları arasında bilgilerine ulaştıkları 781 farklı sektördeki işletmeye ait verileri panel veri analizi yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmada finansal başarısızlığı temsilen Altman Z-Skoru, kurumsal yönetim uygulamalarını temsilen yönetim kurulu üye sayısı, iç yönetim kurulu üye sayısı, şirketle yakın ilişkilere sahip yönetim kurulu üye sayısı, dış yönetim kurulu üye sayısı, kurumsal yatırımcı oranı, yönetim kurulu sahiplik oranı, kurucu aile üyesinin yönetim kurulundaki varlığı, CEO yaşı, CEO görev süresi ve yönetim kurulundan ayrılan üye sayısı değişkenlerini kullanmışlardır. Araştırma sonucunda genel olarak kurumsal yönetim uygulamalarının finansal anlamda başarısız olarak kabul edilen işletmelerde iflas olasılığını etkilediği, dış yönetim kurulu üyesi olan nispeten küçük ve bağımsız işletmelerde kurumsal yönetim uygulamalarının finansal başarısızlığı azaltıcı etki doğurduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Bayraktaroğlu ve Çelik (2015), kurumsal yönetim uygulamalarının borsaya kote işletmelerde getiri oynaklığı üzerindeki ilişkisinin belirlenmesini amaçlamışlardır. Bu amaçla 31 Ağustos 2007 ve 27 Mayıs 2014 tarihleri aralığında BİST 30, BİST 100 ve kurumsal yönetim endeksine dahil edilen firmaların günlük verilerini derlemişlerdir. Çalışmalarında GARCH volatilité modellerini kullanmışlardır. Araştırma sonucunda kurumsal yönetim uygulamalarının getiri oynaklığı ile negatif ilişkili olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Gör vd. (2015), kurumsal yönetim uygulamaları ve finansal raporlama arasındaki ilişkiyi BİST kurumsal yönetim endeksinde listelenen işletmeler örnekleminde incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla 2009 ve 2014 yılları aralığında 45 işletmenin verilerini derlemişlerdir. Panel veri analizi yöntemini kullandıkları çalışmalarında bağımlı değişken olarak finansal raporlama süresini, kurumsal yönetim uygulamalarını temsilen ise yönetim kurulu üye sayısı, yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısı, yönetim kurulu üyelerinin işletme ve yönetim bilimi mezun sayısı, yönetim kurulu kadın üye varlığı, CEO ikiliği, kurumsal sahiplik, yönetici sahipliği, yabancı yatırımcı sahipliği, denetim komitesi varlığı, finansal başarısızlık olasılığı, dipnot açıklama oranı

değişkenlerini kullanışlardır. Analiz sonucunda Yönetim kurulu üye sayısı, dipnot açıklama oranı ve CEO ikiliği değişkenleri finansal raporlama süresi ile pozitif ilişkili iken yabancı yatırımcı sahipliği finansal raporlama süresi ile negatif ilişkilidir. Buna göre yönetim kurulu üye sayısı, dipnot açıklama oranı ve CEO ikiliği arttıkça finansal raporlama süresi de artış göstermektedir. Firmada yabancı yatırımcı sahipliği arttıkça finansal raporlama süresi azalış göstermektedir.

Manzane vd. (2016), finansal başarısızlık ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi İspanya borsasında faaliyet gösteren işletmeler örneğinde incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla 2007 ve 2012 yılları aralığında bilgilerine ulaştıkları 308 işletmenin verilerini lojistik regresyon yöntemi ile incelemişlerdir. Faiz ve vergi öncesi karı yıllık finansal harcamalarından düşük olan işletmeleri finansal başarısız olarak nitelendirdikleri çalışmada bağımlı değişken olarak finansal başarısızlığın varlığını kurumsal yönetim uygulamalarını temsilen ise CEO ikiliği, bağımsız üye oranı, yönetim kurulu üye sayısı, yönetim kurulu hisse oranı ve en büyük hissedar oranı değişkenlerini kullanmışlardır. Firma büyüklüğü ve karlılık değişkenlerini ise kontrol değişken olarak modele eklemişlerdir. Analiz sonucunda bağımsız üye oranı, yönetim kurulu hisse oranı ve yönetim kurulu üye sayısının finansal başarısızlıkla negatif ilişkili olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Buna göre bağımsız üye oranı artan, yönetim kurulu üyelerinde sahiplik oranı artan ve yönetim kurulu üye sayısı artan işletmelerin finansal başarısızlık olasılıkları daha düşük olabilecektir.

Gör (2018), finansal başarısızlığı önlemede kurumsal yönetimin yeri üzerine bir araştırma yapmayı amaçlamışlardır. Bu amaçla BİST 100 endeksinde sürekli faaliyet gösteren işletmelerin 2009 ve 2016 yılları aralığındaki veri setini derlemiştir. Finansal başarısızlığın göstergesi olarak Altman Z-Skor'u kullandığı araştırmasında kurumsal yönetim uygulamalarını temsilen kurumsal yönetim endeksini, yönetim kurulu bağımsız üye oranını, CEO ikiliğini yönetim kurulu kadın üye oranını ve halka açıklık oranı değişkenlerini kullanmıştır. İşletme büyüklüğü, aktif karlılık, finansal kaldıraç ve sektör değişkenlerini ise kontrol değişken olarak modele dahil etmiştir. Araştırma sonucunda kurumsal yönetim endeksi, sektör ve işletmenin finansal kaldırıcı finansal başarısızlık ile pozitif ilişkili iken yönetim kurulundaki bağımsız üye oranı, yönetim kurulundaki kadın üye oranı, halka açıklık oranı ve aktif karlılık finansal başarısızlık ile negatif etkilidir. Gör (2018)'e göre yönetim kurulundaki bağımsız üye oranı, yönetim kurulundaki kadın üye oranı ve halka açıklık oranı arttıkça işletmelerin finansal başarısızlık oranı azalmaktadır.

Kayalı ve Doğan (2018), BİST kurumsal yönetim endeksinde yer alan imalat sanayi işletmeleri örnekleminde finansal başarısızlık ve kurumsal yönetim derecelendirme notu arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla 2012 ve 2016 yılları aralığında sürekli ilgilerine ulaşabildikleri işletmelere ait verileri panel veri analizi yöntemi ile incelemişlerdir. Finansal başarısızlığı temsilen Altman Z-Skoru, bağımsız değişken olarak kredi derecelendirme notlarını, net işletme sermayesinin toplam aktif içindeki payı, dağıtılmamış karların toplam aktif içindeki payı, faiz ve vergi öncesi karın toplam aktif içindeki payı, net satışların toplam aktife oranı ve cari sermaye büyüklüğünün borçlar ile oranı değişkenlerini kullanmışlardır. Araştırma sonucunda işletmelerde finansal başarısızlık ile kredi derecelendirme notları arasında negatif bir ilişkinin varlığı bulgusuna ulaşmışlardır. Buna göre işletmelerde kredi derecelendirme notu yükseldikçe işletmelerin finansal başarısızlık olasılığı azalmaktadır.

Aslan ve Topaloğlu (2020), Finansal başarısızlık ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi bankalar örnekleminde incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla BİST kurumsal yönetim endeksinde yer alan bankaların 2011 ve 2019 yılları aralığındaki veri setlerini inceleyerek bankaların kurumsal yönetim derecelendirme notlarını derlemişlerdir. Panel veri analizi yöntemini kullandıkları çalışmalarında finansal başarısızlığı temsilen Altman Z-Skor göstergesini kullanmışlardır. Kurumsal yönetim uygulamalarını temsilen ise kurumsal yönetim derecelendirme notunu kullanmışlardır. Analiz sonucunda kurumsal yönetim derecelendire notunun finansal başarısızlık ile pozitif ilişkili olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Buna göre kurumsal yönetim derecelendirme notunun yüksekliği işletmeleri finansal başarısızlığa yöneltebilmektedir.

Sönmez (2020), Çok uluslu ve ulusal işletmelerde kurumsal yönetim uygulamaları ve finansal başarısızlık arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla 2015 ve 2019 yılları aralığında BİST imalat sanayi verilerini derlemiştir. Panel veri analizi yöntemini kullandığı çalışmasında finansal başarısızlığı temsilen Altman Z-Skorunu kullanmıştır. Kurumsal yönetim uygulamalarını temsilen ise yönetim kurulundaki toplam üye sayısı, yönetim kurulundaki bağımsız üye oranını, yönetim kurulundaki kadın üye oranını, en büyük hissedarın tuttuğu hisse oranını, yönetim kurulu toplantı sıklığını, denetim komitesindeki toplam üye sayısını, risk komitesindeki toplam üye sayısını, denetim komitesi toplantı sıklığını ve risk komitesi toplantı sıklığı değişkenlerini kullanmıştır. Araştırma sonucunda yönetim kurulu üye sayısı, bağımsız üye oranı ve yönetim kurulu kadın üye oranı değişkenlerinin finansal başarısızlık ile negatif ilişkili olduğu bulgusunu elde etmiştir. Buna göre yönetim kurulunda bağımsız üyesi oranı, yönetim

kurulundaki kadın üye oranı ve yönetim kurulu üye sayısı arttıkça finansal başarısızlık oranı azalacaktır.

Türkmen (2020), Finansal başarısızlık ve kurumsal yönetim ilkeleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda 2009 ve 2015 yılları arasında Borsa İstanbul BİST 100 endeksinde işlem gören firmalara ait verileri derlemiştir. Lojistik regresyon yöntemini kullanıldığı çalışmada başarısızlık göstereci olarak Altman Z-Skoru, negatif çalışma sermayesi, dönem zararı, negatif nakit akışı ve negatif özkaynak değişkenlerini, kurumsal yönetim uygulama göstergeleri olarak ise yönetim kurulu üye sayısı, bağımsız yönetim kurulu üye sayısı, kadın yönetim kurulu üye sayısı, denetim komitesi üye sayısı, kurumsal sahiplik, yönetici sahipliği, yabancı sahipliği ve CEO ikiliği değişkenlerini kullanmıştır. Finansal kaldıraç oranı ve işletme büyüklüğü değişkenlerini ise kontrol değişkeni olarak modele dahil etmiştir. Araştırma sonucunda yönetim kurulu üye sayısı ve kurumsal sahipliğin arttıkça finansal başarısızlık olasılığının azaldığını yönetici sahipliği, CEO ikiliği ve finansal kaldıraç arttıkça finansal başarısızlık olasılığının artış gösterdiğini tespit etmiştir. Türkmen (2020)'ye göre işletmede yaşanacak CEO ikiliği ve yabancı sahipliği finansal başarısızlığı artırırken iken kurumsal sahiplik ve yönetim kurulu üye sayısının artışı finansal başarısızlığı azaltıcı uygulamalardır.

Kurt ve Elagöz (2022), kurumsal yönetim uygulamalarının finansal performans ile ilişkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla 2013 ve 2017 yılları arasında sürekli olarak BİST kurumsal yönetim endeksinde listelenen 15 işletmenin verilerini derlemiştir. Panel veri analizi yöntemini kullandıkları çalışmalarında aktif karlılık, öz sermaye karlılığı ve Tobin Q oranlarını finansal performansını temsilen bağımlı değişken olarak, pay sahipleri ilkesi puanı, menfaat sahipleri ilkesi puanı, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık ilkesi puanı, yönetim kurulu ilkesi puanı ve toplam kurumsal yönetim puanı değişkenlerini ise kurumsal yönetim uygulamalarını temsilen bağımsız değişken olarak modele dahil etmişlerdir. Analiz sonucunda bağımsız değişkenlerin tümünün bağımlı değişkenler ile eş bütünleşik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sönmez ve Yılmaz (2022), Finansal performans ve kurumsal yönetim ilişkisini BİST sanayi endeksi örneğinde incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla 2012 ve 2019 yılları aralığında BİST imalat sanayi endeksinde listelenen 104 işletmenin verilerini panel veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Finansal performansını temsilen ROA, Kurumsal yönetim uygulamalarını temsilen yönetim kurulu üye sayısı, yönetim kurulundaki bağımsız üye oranını, yönetim kurulundaki kadın üye oranını, sahiplik yapısı,

yönetim kurulu toplantı sıklığı, denetim komitesi üye sayısı, risk komitesi üye sayısı, denetim komitesi toplantı sıklığı ve risk komitesi toplantı sıklığı değişkenlerini kullanmışlardır. Analiz sonucunda risk komitesi üye sayısı ve risk komitesi toplantı sayısı değişkenlerinin finansal performans ile pozitif ilişkili olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Buna göre risk komitesi üye sayısı ve toplantı sıklığı arttıkça finansal performansında artış göstermesi umulmalıdır.

3.YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışma BİST imalat sanayi endeksinde listelenen işletmeler örnekleminde kurumsal yönetim uygulamalarının finansal başarısızlık üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla 2015 ve 2019 yılları arasında BİST imalat sanayinde listelenen ve düzenli olarak verileri temin edilebilen 102 işletmenin verileri derlenmiştir. İşletmeler ile ilgili veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu ve Finner'ten elde edilmiştir. Veriler Stata 14 programı marifeti ve panel veri analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Panel veri analizi yöntemi yata ve zaman kesitlerinin birlikte yer aldığı zaman serilerine göre daha nitelikli sonuçlar elde edilebilen bir analiz yöntemidir. Standart bir panel veri analizi aşağıdaki denklem ile modellenmektedir (Pazarlıoğlu vd. 2007: 37);

$$Y_{i,t} = \beta_{1it} + \beta_{2i,t}X_{2i,t} + \dots + \beta_{ki,t}X_{ki,t} + \varepsilon_{i,t} \dots\dots\dots(1)$$

Y = Bağımlı değişken

X = Bağımsız değişken

β_1 = Sabit değişim katsayısı

$\beta_2 \dots \beta_k$ = Eğim katsayıları

ε = Hata terimi

i = Alt İndis (Birey, İşletme, Ülke) $i = 1, 2, 3 \dots N$

t = Alt indis (zaman) $t = 1, 2, 3, \dots T$

Araştırma konusu modelde kullanılan değişkenler Altman Z-Skoru, yönetim kurulu üye sayısı, yönetim kurulu kadın üye oranı, halka açıklık oranı, toplantı sayısı, denetim komitesi üye sayısı, bağımsız üye oranı, denetim komitesi toplantı sayısı, aktif karlılık, toplam aktif, satışlar ve net kar marjı değişkenleridir. Tablo 1'de çalışmada kullanılan değişkenler bağımlı, bağımsız ve kontrol değişken grubu olmak üzere özetlenmektedir.

Tablo 1. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Kısaltma	Bağımlı Değişken	Literatür
Zs	Altman Z-Skoru- İflas Olasılığı	Fich ve Slezak (2008), Gör (2018), Aslan ve Topaloğlu (2020), Sönmez (2020), Türkmen (2020)
Kısaltma	Bağımsız Değişkenler	
Ykus	Yönetim Kurulu Üye Sayısı	Fich ve Slezak (2008), Şengür ve Püskül (2011), Manzane vd. (2016), Sönmez (2020), Türkmen (2020)
Ykkuo	Yönetim Kurulu Kadın Üye Oranı	Şengür ve Püskül (2011), Gör (2018), Sönmez (2020), Türkmen (2020)
Hao	Halka Açıklık Oranı	Gör (2018), Önder ve Kaya (2018)
Ts	Toplantı Sayısı	Şengür ve Püskül (2011), Sönmez (2020)
Dkus	Denetim Komitesi Üye Sayısı	Şengür ve Püskül (2011), Lakshan ve Wijekoon (2012), Sönmez (2020), Türkmen (2020)
Buo	Bağımsız Üye Oranı	Fich ve Slezak (2008), Şengür ve Püskül (2011), Lakshan ve Wijekoon (2012), Manzane vd. (2016), Gör (2018), Sönmez (2020)
Dkts	Denetim Komitesi Toplantı Sayısı	Şengür ve Püskül (2011), Sönmez (2020)
Kısaltma	Kontrol Değişkenler	
Roa	Aktif Karlılık	Karamustafa vd. (2009), Sönmez (2022)
Ta	Toplam Aktif	Tükenmez vd (2017), Dizgil ve Reis (2021)
S	Satışlar	Çonkar vd. (2011), Aslan ve Topaloğlu (2020)
Nkm	Net Kar Marjı	Karamustafa vd. (2009), Çonkar vd. (2011), Tükenmez vd (2017)

1 numaralı formülde yer alan bağımlı ve bağımsız değişken bölümlerine Tablo 1’de yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler kullanılarak araştırma konusu model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

$$(Zs)_it = \alpha + \beta_1 Y_{it} + \beta_2 Ykkuo_{it} + \beta_3 Hao_{it} + \beta_4 Ts_{it} + \beta_5 Dkus_{it} + \beta_6 Buo_{it} + \beta_7 Dkts_{it} + \beta_8 Roa_{it} + \beta_9 Ta_{it} + \beta_{10} S_{it} + \beta_{11} Nkm_{it}$$

Çalışmada Altman Z-Skoru (Zs) bağımlı değişken, yönetim kurulu üye sayısı (Yus), yönetim kurulu kadın üye oranı (Ykkuo), halka açıklık oranı (Hao), toplantı sayısı (Ts), denetim komitesi üye sayısı (Dkus), bağımsız üye oranı (Buo), denetim komitesi toplantı sayısı (Dkts) araştırma konusu bağımsız değişkenler, aktif karlılık, toplam aktif, satışlar ve net kar marjı değişkenleri ise kontrol değişken olarak modele dahil edilmiştir.

Modelde uygun tahmincinin seçimi için veri setine öncelikle F, LM ve Hausman testleri uygulanmalıdır. F testi modelin sabit etkiler modeli ve klasik model arasından uygun olanın tercihine yönelik bir testtir. LM testi ise

modelin rassal etkiler modeli ve klasik modellerden uygun olanının tercihine yönelik bir testtir. Hausman testi ise modelin sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli arasından uygun olanın tercihine yönelik bir testtir. Tablo 2'de F, LM ve Hausman test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. F, LM ve Hausman Testleri

F Testi		LM Testi		Hausman Testi	
İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
12.00	0.000*	323.10	0.000*	92.68	0.000*

*Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.*

Tablo 2'deki sonuçlar yorumlandığında F testi sonuçları %1 önem düzeyinde anlamlı kabul edilmektedir. Buna göre modelin çözümü klasik modelden ziyade sabit etkilere uygundur. LM testi sonuçlarına bakıldığında ise sonuçlar %1 önem düzeyinde anlamlı kabul edilmekte ve modelin çözümü klasik modelden ziyade rassal etkiler modeline uygundur. Hausman test sonuçlarına bakıldığında ise sonuçlar %1 önem düzeyinde anlamlı kabul edilmekte ve modelin çözümü rassal etkilerden ziyade sabit etkiler modeline uygundur.

Panel veri analizlerinde modelin analizi için uygun tahmincinin belirlenmesinin ardından modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığının varlığı sınanmalıdır. Değişen varyansın varlığı Greene (2000) değiştirilmiş Wald (W) testi ile sınanmıştır. Otokorelasyonun varlığı ise Baltagi-Lee (1995) LM ve Born-Breitung (2016) \widetilde{LM} testleri ile sınanmıştır. Yatay kesit bağımlılığının varlığı ise Pesaran CD test ile sınanmıştır. Test sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişen Varyans		Otokorelasyon		Yatay Kesit Bağımlılığı	
W		LM	\widetilde{LM}	Pesaran	
İstatistik	Olasılık	İstatistik	İstatistik	İstatistik	Olasılık
1.00E+06	0.000*	1.3627	1.8683	4.346	0.000*

*Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.*

Tablo 3'te yer alan sonuçlar incelendiğinde modelde değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığının varlığını sınanan test sonuçları %1 önem düzeyinde

anlamli olarak tespit edilmiştir. Buna göre modelde değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Modelde otokorelasyonun varlığının sınıandığı LM ve \widetilde{LM} test istatistik sonuçları 2 kritik değerin altında olması nedeni ile modelde otokorelasyonun varlığı anlamlı kabul edilmiştir.

Modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığının bulunması durumunda modelden bu etkiler arındırılmalı ya da bu etkilerin varlığında tahminleme yapabilen bir dirençli tahminci kullanılmalıdır. Driscoll Kraay tahmincisi her üç etkinin varlığında sınıama yapabilen bir dirençli tahmincidir. Driscoll Kraay dirençli tahmincisi ile elde edilen regresyon sonuçları Tablo4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Panel Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	
	Zscore	
	İstatistik	Olasılık
Ykus	0.0006403	0.061***
Ykkuo	0.0051153	0.132
Hao	-0.0122634	0.008*
Ts	-0.0000216	0.05***
Dkus	-0.0032417	0.228
Buo	-0.0049225	0.122
Dkts	0.0002489	0.122
Roa	0.0004131	0.001*
Ta	-18.800.013	0.001*
S	7.160.014	0.003*
Netkm	-40.005.708	0.003*

*Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.*

Tablo 4'te yer alan regresyon sonuçlarına bakıldığında halka açıklık oranının finansal başarısızlık üzerindeki etkisinin %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu, yönetim kurulu üye sayısının ve toplantı sayısının ise %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlemlenebilmektedir.

Kontrol değişkenlerin finansal başarısızlık üzerindeki etkisine bakıldığında aktif karlılık, toplam aktif, satışlar ve net kar marjı değişkenlerinin tümünün finansal başarısızlık üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Kurumsal yönetim uygulamalarından istatistiksel olarak anlamlı olan uygulamaların finansal başarısızlık üzerindeki etki yönüne bakıldığından yönetim kurulu üye sayısı finansal başarısızlık ile pozitif ilişkili iken halka açıklık oranı ve toplantı sayısının finansal başarısızlık ile negatif ilişkili olduğu görülmektedir.

Modele dahil edilen kontrol değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olanların finansal başarısızlık üzerindeki etki yönüne bakıldığında aktif karlılık ve satışlar değişkeninin finansal başarısızlık ile pozitif ilişkili olduğu, toplam aktif ve net kar marjı değişkenlerinin ise finansal başarısızlık ile negatif ilişkili olduğu gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Kurumsal yönetim, organizasyonların şeffaf, etkili, denetlenebilir ve adil bir biçimde yönetilebilmesi için geliştirilmiş uygulamalardır. 1990'lı yıllarda gündeme gelmesinden günümüze değin özellikle kamuya açık işletmelerin özen gösterdiği uygulamalardır. Öyle ki işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine uygunluk derecesi bağımsız denetim kurumlarınca izlenir ve derecelenir. Bu gözlem işletme ile ilgili taraflara işletmenin kurumsal yönetim ilkelerini ne derece sahiplendiği hususu ile ilgili fikir vermektedir. Kurumsal yönetim ilkelerinin benimsenmesi adına gerçekleştirilen yönelimler mutlak surette önemlidir. Ancak işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerini işletmelerinin geleceği için kendi istek ve arzuları ile gönülden uygulamaları çok daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada işletmelerin kurumsal yönetim uygulamalarının olası finansal başarısızlıkları üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Finansal başarısızlık genellikle ölçümünde Altman Z-Skorun kullanıldığı, iyi yönetilemedi takdirde işletmeyi iflasa sürükleyebilen dikkat edilmesi gereken bir durumdur. İşletmelerin başarılı bir biçimde geleceklerini planlayabilmeleri tüzel kişilikleri bağlamında her şeyden önce geleceği düşünüldüğünde olası finansal başarısızlıkları üzerindeki bir etkinin belirlenmeye çalışılması önemlidir.

Analiz sonucunda yönetim kurulu üye sayısı finansal başarısızlık ile pozitif ilişkili olarak bulunmuştur. Yönetim kurulu genel kurulca işletmenin yönetsel sorumluluğunun verildiği ve yetkilendirildiği kuruldur. Finansal başarısızlık ile pozitif ilişkili regresyon sonucu, yönetim kurulu üye sayısı artıka finansal başarısızlık olasılığının artacağı anlamına gelse de bu sonuç, yönetim kurulu üye sayısının optimum sayıda olması gerektiği, bu sayının devamında yönetim kurulu üye sayısının artmasının işletmenin alacağı kararlarda yönetimin pasif kalabileceğini, olması gerekenden fazla yönetim

kurulu ye sayısının yönetimsel zafiyetlere yol açabileceğini ve işletmeyi finansal başarisızlığa yöneltebileceği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim yönetim kurulu ye sayısı optimumdan fazla artıkça kurulda koordinasyon sorunları baş gösterebilir ve karar verme süreci yavaşlayabilir. Üyelerin vizyon ve stratejileri farklılaşabilir ve bu durum çıkar çatışmalarına sebep olabilir.

Halka açıklık oranı ile finansal başarisızlık arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre işletmelerin halka açıklık oranının artması işletmenin finansal başarisızlık olasılığını azaltmaktadır. İşletmeler halka açık ise finansal raporlama ve denetim gibi birtakım standartlara uymak zorundadırlar bu durum işletmelerin daha şeffaf olmaları sonucunu doğuracaktır. Halka açıklık oranının artması işletmenin toplumun geneline yayılan bir sahiplik yapısına ulaştığı anlamına gelmektedir. Bu durumda işletme yönetimi faaliyetlerinde daha özenli olacak ve kritik kararları daha akılcıca alacaktır. Bu refleks de işletmenin finansal başarisızlığa düşme olasılığını azaltıcı bir etki doğurabilecektir.

Yönetim kurulu toplantı sayısı ile finansal başarisızlık arasında negatif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre işletme yönetim kurul toplantı sayısı artıkça işletmenin finansal başarisızlık olasılığı azalmaktadır. İşletmeler büyüdükçe organize edilmesi gereken iş süreçleri daha karmaşık hale gelebilmekte ve yönetimin sorumluluğu artmaktadır. Bu sürecin iyi yönetilebilmesi şüphesiz ortak akıl ile alınabilecek kararlar ile mümkündür. Bu noktada nitelikli toplantı sayısının önemi ortaya çıkmaktadır. Toplantı sıklığının artması işletmede karar alma sürecinin yönetimi ve olaylara zamanında etkili müdahale yeteneğinin kazanılması bakımından önemlidir. Toplantı yönetim kurulu yeleri arasında iletişimi ve koordinasyonu arttıracaktır. Buda yönetim kurulu üyelerinin risk yönetim kabiliyetlerini artıracak ve etkili bir performans gösterebilmelerine olanak sağlayabilecektir. Ayrıca toplantı sıklığı işletme içi iç kontrol ve denetim mekanizmasının daha etkili çalışmasına olanak sağlayabilecektir. Tüm bunların sonucu olarak da işletmenin finansal başarisızlığa düşme olasılığı azalış gösterecektir.

Kurumsal yönetim uygulamalarının finansal başarisızlık üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmanın analiz bulgularına dayanarak işletmelere optimum düzeyde yönetim kurulu ye sayısına sahip olmaları ve gereğinden fazla ye ile yönetim kadrosu planlamamaları, işletmeni halka açıklık oranı düşük olan işletmelerin belirli düzeyde halka açıklık oranını arttırmaları ve etkili ve verimli bir yönetim için yönetim kurulu toplantı sayılarını optimum düzeyde kadar arttırmaları önerilir.

Çalışmanın kontrol değişkenlerinden net kar marjı ve toplam aktif değişkenleri finansal başarısızlık ile negatif ilişkili olarak bulunmuştur. Buna göre daha fazla kar marjı ve aktif büyüklük işletmenin finansal başarısızlığa düşme olasılığını azaltmaktadır. Yüksek kar marjı ve aktif büyüklüğü işletmeye sürdürülebilir kar olanağı sunmaktadır. Sürdürülebilir karlılığa sahip bir işletme ise finansal açıdan daha esnek, rekabet gücü yüksek fiyatlandırma avantajına sahip, daha düşük borçlanma ihtiyacı olasılığı ve yüksek rekabet gücüne erişebilecektir.

Çalışmanın diğer kontrol değişkenleri aktif karlılık ve satışların finansal başarısızlık olasılığı ile pozitif ilişkili olduğu bulgusu elde edilmiştir. Genel beklenti aktif karlılık ile finansal başarısızlık arasında negatif bir ilişkinin olması yönündedir. Ancak bu çalışmada aralarında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre işletmenin aktif karlılığı arttıkça işletmenin finansal başarısızlığa düşme olasılığı artış göstermektedir. Bu durum işletmenin yüksek aktif karlılık hedefi ile aşırı risk almış olabileceği, kısa vadede elde edilen karlılığın uzun vadeli olası kar fırsatlarını engelleyebileceği şeklinde yorumlanabilir. İşletme satışları ile finansal başarısızlık arasındaki pozitif ilişki de beklendik bir sonuç değildir. Aralarındaki bu pozitif ilişki satışların düşük kar yüzdesi ile gerçekleştirildiği, vadeli satışların tahsil edilememe sorunlarına yol açabileceği, yüksek satış oranının üretim tedarik hacmini artıracakı bunun da borçlanma olasılığını artırabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Kaynakça

- AlHares, A. (2020), "Corporate Governance Mechanisms and R&D Intensity in OECD Courtiers", *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 20(5), pp. 863-885.
- Bayraktaroğlu, H. ve elik, İ. (2015). Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Getiri Oynaklığı Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma. *AKÜ İİBF Dergisi*, 17 (1): 97-108.
- Çonkar, K., Elitaş, C., ve Atar, G. (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi'ndeki (XKURY) Firmaların Finansal Performanslarının TOPSİS Yöntemi ile Ölçümü ve Kurumsal Yönetim Notu ile Analizi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 61(1), 81-115.
- Demir, H., ve Songür, N. (1999). Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(3), 150-168.
- Dizgil, E., ve Reis, Ş. G. (2021). Kurumsal Yönetimin Sermaye Yapısına Etkisi: Bist Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 82-96.
- Fich, El. M., Slezak, S. L. (2008). Can Corporate Governance Save Distressed Firms From Bankruptcy? An Empirical Analysis. *Review of Quantitative Finance & Accounting* 30(2), 225-251.
- Gör, Y., Terzi, S. ve Şen, İ.K. (2015). Şeffaflık Açısından Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Finansal Raporlamanın Süresi Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(Özel Sayı-1): 673-705.
- Gör, Y. (2018), Kurumsal Yönetimin Finansal Başarısızlığı Önlemedeki Yeri Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, 5(12): 689-697.
- Karamustafa, O., Varıcı, İ., ve Er, B. (2009). Kurumsal yönetim ve firma performansı: İMKB kurumsal yönetim endeksi kapsamındaki firmalar üzerinde bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 100-119.
- Kayalı, N. Ve Doğan, İ. (2018). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ile İşletmelerin Finansal Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (78), 111-124
- Kurt, A. ve Elagöz İ. (2022). Kurumsal Yönetim ve Finansal Performans İlişkisi: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketlerde Bir Uygulama, *International Journal of Dicipines Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(41): 330-344.
- Lakshan, A.M.I. ve Wijekoon, W.M.H.N. (2012). Corporate Governancc and Corporate Failure. *Procedia Economics and Finance* (2), 191-198.

- Lopez, A., Garcia, D.C. ve Alvarez, G.N. (2019), "Corporate Governance and Innovation: A Theoretical Review", *European Journal of Management and Business Economics*, 28(3), pp. 266-284.
- Manzanaque, M., Priego, A. M., & Merino, E. (2016). Corporate Governance Effect on Financial Distress Likelihood: Evidence from Spain. *Revista de Contabilidad*, 19(1), 111-121.
- McGrath, R. G. (1999). Falling forward: Real options reasoning and entrepreneurial failure. *Academy of Management Review*, 24(1), 13-30.
- Önder, Ş., ve Kaya, E. (2018). İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarında kurumsal yönetim yapılarının etkisi: BİST 100 üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (78), 155-170.
- Öztürk, M. B., ve Demirgüneş, K. (2008). Kurumsal Yönetim Bakış açisiyle Entellektüel Sermaye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 395-411.
- Park, S. S., & Hancer, M. (2012). A comparative study of logit and artificial neural networks in predicting bankruptcy in the hospitality industry. *Tourism Economics*, 18(2), 311-338.
- Pazarlıoğlu, M., Gürler, V. ve Kiren, Ö. (2007). Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, (44), 35-43.
- Saldanlı, A. (2012). Kurumsal Yönetim Endeks Performansının Analizi. *International Journal of Economic & Social Research*, 8.
- Sönmez, A. R. (2020). Comparison of the Relationship between The Board Structures and Financial Failures of Multinational and Non-Multinational Corporations: An Analysis of The BİST Industrial Index. *Financial and Managerial Issues in Multinational Enterprises*, Ed.Murat Berberoğlu, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Sönmez, A. R. ve Yılmaz, F. (2022). The Effect of Corporate Governance Implementations on Financial Performance: AN Evidance From Turkey. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 7(1), 133-162.
- Şengür, E. D., ve Püskül, S. Ö. (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksindeki Şirketlerin Yönetim Kurulu Yapısı ve İşletme Performansının Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 33-49
- Tükenmez, N. M., Gençyürek, A. G., ve Karakelleoğlu, M. İ. (2017). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının Şirketlerin Finansal Performansı Üzerindeki Etkisi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1-18.
- Türkmen, S. (2020). Finansal Başarısızlık ile Kurumsal Yönetim arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *International Academic Journal*, 4(1): 116-141.

- Yıldız, A. (2014). Kurumsal Yönetim Endeksi ve Altman Z-Skoruna Dayalı Lojistik Regresyon Yöntemiyle Şirketlerin Kredi Derecelendirmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(3), 71-89.
- Yılmaz, F. Ö. (2011). Bankalarda Kurumsal Yönetim-Entelektüel Sermaye İlişkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 13(1-2), 1-12.

Kurumsal Performansın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme

Dilek Tuğlu Dur¹

Özet

Kurumsal iktisat düşüncesine göre, iktisat bilimi interdisipliner bir bilim dalıdır. İktisadi olaylar incelenirken sosyal bilimler, işletme ve hukuktaki çeşitli disiplinlerden bir dizi analitik araç veya kavramdan yararlanılmaktadır. Ekonomi dışı faktörler iktisadi refahın belirleyicileri olarak kabul edilmektedir. Kurumsal iktisat iki kapsayıcı konuyu ele almaktadır: Kurumların belirleyicileri nelerdir? Ve kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nedir? Kurumsal iktisat düşünce akımı, ülkeler arasındaki iktisadi gelişmişlik farklılıklarının azaltılması veya ortadan kaldırılması konusunda günümüzdeki yerleşik iktisada alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Ekonomik ve politik kurumlar, piyasa içerisindeki ekonomik aktörlerin toplumdaki teşviklerini şekillendirdiği ve teknoloji ile fiziksel ve beşeri sermaye yatırımlarını etkilediği için iktisadi büyümeye destek olabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kurumsal iktisat perspektifinden iktisadi refahın belirleyicileri olarak kabul edilen kurumsal performansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye ve AB ülkeleri üzerine yapılan araştırmada kurumsal performansın ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurumsal performanstaki iyileşmeler ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, kurumlarını yeniden yapılandırarak daha iyi bir kurumsal performans ile ekonomik refahı artırabilecektir.

1 Öğr. Gör. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi Dörtüyl Meslek Yüksekokulu, dilek.tuglu@iste.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4586-1632>.

1. Giriş

Ekonominin temel konularından birisi, gelirlerimizi kazandığımız ve harcadığımız bir sistem olan ekonomik sistemin işleyişini kapsamaktadır. Bir toplumun refahı, mal ve hizmetlerin akışına bağlıdır ve bu da iktisadi sistemin üretkenliği ile ilişkilidir. Adam Smith (1776), ekonomik sistemin üretkenliğinin iş bölümü ve uzmanlaşmayla ilişkili olduğunu açıklamıştır. Ancak uzmanlaşma, mübadele ile mümkün olabilmektedir. Mübadele maliyeti de ne kadar düşük olursa (işlem maliyeti), o kadar uzmanlaşma olacaktır. Bir toplumda, kurumsal evrimin temel kaynağı olan uzmanlaşma ve iş bölümü sayesinde ekonomik sistemin verimliliği de yüksek olacaktır. Mübadele maliyeti, bir ülkenin yasal sistemini, sosyal sistemini, siyasi sistemini, eğitim sistemini, kültürünü vb. içeren kurumlarına bağlıdır (Coase, 1998: 73). Kurumlar, sosyal etkileşimleri biçimlendiren yerleşik ve yerleşik olmayan sosyal kurallara ilişkin kalıcı sistemlerdir. Kurumlar diğer bazı ortak kavramları da kapsamaktadır. Dil, para, hukuk, ağırlık ve ölçü sistemleri, trafik sözleşmeleri, sofrada adabı, firmalar (vd. kuruluşlar) hepsi kurumları ifade etmektedir. Kurumlar, insan faaliyetlerine biçim ve tutarlılık kazandırarak düzenli düşünce, beklenti ve eylemi mümkün kılabilir. Aynı zamanda insan davranışlarını hem kısıtlamakta hem de etkinleştirmektedir (Hodgson, 2004: 655). Aslında ekonomik performansa yön veren kurumlardır ve kurumsal iktisada önemini veren de budur.

Yapısal olarak toplumdaki kurumlar, sosyal, kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerin yürütülme şeklini belirlemektedir. Douglass North (1990), kurumları, evrensel olarak kabul edilen bir tanım olan, insan davranışına sınırlar koyan oyunun kuralları (yasalar, yönetmelikler, normlar vb.) olarak tanımlamaktadır. Oyunun kuralları ve bunların yaptırım mekanizmaları, karar vericilerin davranışlarını şekillendiren kısıtlamalar ve teşvikler yaratmaktadır. Uzun vadede, kuruluşlar genellikle oyunun kurallarını değiştirmeye yatırım yaparlar, ancak temel değişiklikler genellikle adım adım ve birikimli şekilde gerçekleşmektedir. Kurumsal iktisat düşünürleri, enformel sosyal normların hayati rolünün özellikle altını çizmektedirler. Oyunun tüm kuralları gibi, sosyal normların da bireylerin ve ülkelerin sahip olduğu ekonomik refahı etkilemesi gerektiğini -örneğin ekonomik ve politik kalkınma üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olmaları gerektiğini tahmin etmektedirler. Kısaca kurumsal ekonomi, siyasi kurumların nasıl geliştiğine ve kurumsal yapının mülkiyet hakları yapısını nasıl değiştirip tanımladığına ve bu yapıyı nasıl uyguladığına dair bir teoridir. Kurumlar, belirli bir politika önererek, doğrudan yabancı yatırımların ve ticari açıklığın yurtiçi kredi üzerindeki etkilerinin hafifletilmesine yardımcı olmaktadır. Nihai olarak mülkiyet hakları ve işlem maliyetleri yoluyla kurumlar, bireylerin ve toplumların

ticaretten elde edilen kazançları elde etme yeteneğini etkilemekte ve bu da ekonomik refahın artmasına yol açmaktadır (Ata ve şahbaz, 2013).

Kurumsal yapıda meydana gelen bir iyileşmenin, ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi son yıllarda yapılan çalışmalarda sosyal bilimcilerin hem fikir olduğu bir konu haline gelmiştir. Hazırlanan bu çalışmada, kurumsal iktisadın ve kurumların önemi vurgulanarak, Türkiye ve AB üyesi ülkelerde 2023 döneminde kurumsal performans göstergelerinin kişi başına gelir üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Öncelikle kurumsal iktisat düşüncesi ve kurumların rolü kavramsal olarak açıklanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde teorik çerçeveden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde çalışmaya ilişkin literatür taraması yer almaktadır. Dördüncü bölümde Türkiye ve AB üyesi ülkelerin kurumsal performansına ilişkin verilerinden yararlanarak bu verilerin ekonomik büyümeye etkisi bakımından karşılaştırmalı analiz edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin durum değerlendirmesi yapılmıştır. Son olarak beşinci bölümde sonuç kısmı yer almaktadır.

2. Teorik Çerçeve

Ekonomik büyüme sürecinde kurumların rolü oldukça önemlidir. Kurumların ekonomik büyüme ile ilişkisini ortaya koyabilmek için öncelikle kurum kavramı ve kurumların rolü üzerinde durmak daha uygun olacaktır. Bu bağlamda kurumların, ne anlama geldiği, nasıl oluştuğu sorularının yanıtlanması gerekir.

Kurumların rolü ve işleyişı bağlamında meydana gelen farklı yaklaşımlardan dolayı kurumsal iktisat, 'eski' ve 'yeni' olmak üzere iki ana kategoride sınıflandırılmaktadır. Eski kurumsal iktisadın temsilcileri Thorstein Veblen, Walton H. Hamilton, Clarence Ayres, John R. Commons ve Wesley Mitchell gibi iktisatçılardır. Yeni kurumsal iktisadı ise Ronald Coase, Frederick von Hayek, Oliver Williamson ve Douglass North gibi teorisyenler temsil etmektedir. Neoklasik iktisada karşı bir tepki biçiminde ortaya çıkan eski kurumsal iktisat, yirminci yüzyılda Amerika'da gelişmiştir. Kurumsal iktisat okulunu diğer iktisat okullarından ayıran en belirleyici nokta, ekonomik büyümeyi şekillendirmede kurumlara önemli bir rol vermiş olmasıdır. Ancak ilerleyen zamanlarda Keynesyen teorilere duyulan ilgi nedeniyle etkisini kaybetmeye başlamıştır.

Eski ve yeni kurumsal iktisat yaklaşımına göre kurumların iktisadi davranışa ve iktisadi performansa etkisi oldukça büyüktür. Ortak yönleri olmasına karşın, yeni kurumsal iktisatçılar kendilerini 'eski' Amerikan kurumsalcılığından farklılaştırmaya çalışmıştır. Eski ve yeni kurumsal iktisat arasında uyguladıkları teorik ve analitik araçlar bakımından metodolojilerinin

yanı sıra piyasaya ve işletme kurumlarına ilişkin temel eğilimleri bakımından farklılıklar mevcuttur. Yeni kurumsal iktisadın, standart neoklasik sınırların ötesine geçme yönelimi de dahil olmak üzere ‘eski’ olana bağlı olduğu ifade edilebilir (Rutherford, 2001: 187).

Kurumsal iktisadın öncülerinden Douglas North (1990), kurumları “bir toplumdaki oyunun kuralları veya daha resmi olarak, insan etkileşimini şekillendiren insan tarafından tasarlanmış kısıtlamalar...” şeklinde ifade etmektedir. Bunlar resmi kurallardan (kanun hukuku, genel hukuk, yönetmelikler), gayri resmi kısıtlamalardan (sözleşmeler, davranış normları ve davranış kuralları) ve her ikisinin de yaptırım özelliklerinden oluşmaktadır (North, 1990: 3). Kurumsal yapı, mülkiyet haklarını da (yasalar, hukuk sistemi ve hükümet tarafından geliştirilen diğer kuralları) kapsayacak şekilde oldukça geniş bir perspektifi ifade etmektedir. Kısaca oyunun resmi kuralları; mülkiyet hakları, siyaset, yargı ve bürokrasiyi (politika ve düzenleme vb.) içermektedir (Williamson, 2000). Dolayısıyla yüksek bir kurumsal performans, piyasanın etkinliğini, varlık tahsisini ve güvenli mülkiyet haklarını artırarak bilgi asimetrisi, işlem maliyetleri ve risk vb. iktisadi problemleri azaltabilmektedir.

Kurumsal iktisat, rasyonel seçim veya denge merkezli ekonomiye ilişkin makroekonomik teorileri, insanların sosyoekonomik davranışları normalleştirme biçimiyle uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır (Meador ve Skerratt, 2017: 145). Veblen’e göre kurumlar, sadece bireysel eyleme yönelik kısıtlamalardan daha fazlası olup, aynı zamanda genel kabul gören düşünce ve davranış biçimlerini içermektedir. Dolayısıyla kurumlar, kendi hakimiyetleri altında yetişen bireylerin tercihlerini ve değerlerini şekillendirmeye çalışmaktadır (Veblen, 1899: 1904).

Commons ise kurumları bir hukuk çerçevesi, doğal haklar veya bireylerin davranışları şeklinde ifade ederken, aynı zamanda “bireysel eylemin kontrolü, özgürleştirilmesi ve genişletilmesinde kolektif eylem” olarak tanımlamaktadır (Commons, 1931: 648). Commons, kurumların yalnızca karar vericilerin eylemleri, siyasi çabalar veya siyasi partilerin mevzuatı değiştirmeye yönelik baskıları yoluyla ortaya çıktığına ve değiştiğine inanmaktadır. Commons, bireylerin iktisadi faaliyetlerini sadece fiyat işlemleriyle bağlantılı olarak değil, aynı zamanda organizasyonların ve kurumların bir parçası olması bakımından kurumsal iktisadı benimsemiştir (Chamberlain, 1963: 88).

Kurumsal analiz, hem serbest piyasaların başarısızlıklarını ve daha yüksek derecede devlet müdahalesine olan ihtiyacı, hem de hükümet müdahalelerinin başarısızlıklarını ve daha yüksek derecede piyasa özgürlüğü ihtiyacını açıklamak için kullanılmıştır. Ancak ortak bir tema, kurumların

çok önemli olduğu ve ekonomistlerin, kurumların ekonomik davranışları ve sonuçları nasıl şekillendirdiği ve kendilerinin ekonomik, politik ve ideolojik faktörler tarafından nasıl şekillendirildiği hakkında çok düşünceleri gerektirir (Rutherford, 2001:188-189). Kurumlar, yalnızca resmi kurallar ve yönetim yapıları hakkında değil, aynı zamanda gayri resmi normlar, sosyal ağlar ve bunlar arasındaki ilişkilere yönelik önemli tartışmaları da teşvik etmeye çalışmış, bu tartışma ekonomiyi, sosyoloji ve siyaset literatürü ile yeniden ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla kurumlar piyasalara etkinlik getirmede önemli roller oynamaktadır (Granovetter, 1992; Black, 2013). Son yıllarda, birçok gelişmekte olan ülke, piyasa sonuçlarını iyileştirmek için piyasa deregülasyonunu, açıklığı ve özelleştirmeyi benimsemiştir.

Kurumsal bir analizde piyasanın nasıl işlediğine dair teorik perspektifin daha iyi anlaşılması, ekonomik aktörlerin davranışlarının, yani aktör/kurum etkileşimlerinin ele alınmasını gerektirmektedir. Bu anlamda piyasayı soyut bir varlık, etkin bir dağıtımcı olarak değil, ekonomik aktörlerin ve diğer kurumların davranışlarını aynı anda etkileyen ve onlardan etkilenen bir kurum olarak anlamak büyük önem taşımaktadır (Pereira ve Lopes, 2018: 453).

3. Literatür Taraması

Kurumların ekonomik büyüme üzerinde olan etkisi Adam Smith'den beri kabul görse de kurumların değer olarak ölçülmesinin zorluğu, bu etkinin araştırılmasına engel olmuştur. Ancak istatistikî veri temin etmenin kolaylaşması ve kurumsal yapıya ilişkin faktörlerin artmasıyla kurumsal performansa yönelik çalışmalar hızla artmıştır. Bu bağlamda literatürde en sık kullanılan kurumsal performans faktörlerinin politik istikrar, mülkiyet hakları, ekonomik özgürlükler, demokrasinin kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı, bürokrasinin ve düzenleme altyapısının kalitesi, şeffaflık ve hesap verebilirlik, yolsuzluk düzeyi, hükümet etkinliği vb. olduğu görülmektedir.

Aşık (2011), 90 ülke için 1970-2009 periyodunda panel veri analizi uygulayarak kurumsal faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonucuna göre, hukukî sistemin iyi işlediği ve güvenli mülkiyet haklarına sahip bir piyasada yatırımcılar daha uzun vadeli yatırım kararı almakta ve bu da büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

Hayaloğlu (2014), Türkiye için 1972-2009 döneminde kurumsal yapı ve iktisadî büyüme ilişkisini Johansen ve Juselius eşbütünlük testi ile test etmiştir. Çalışma sonucu uzun dönemde kurumsal yapının ekonomik

büyümeyle pozitif etkilediğini göstermektedir. Kısa dönemde ise kurumsal yapı ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Javed (2015), IMF üye ülkelerinde 1980-2014 döneminde ekonomik büyüme ve kurumsal belirleyicilerin ilişkisini ortaya koymak amacıyla panel VAR analizi yapmıştır. Çalışmada kurumsal belirleyicilerin reel ekonomik büyüme için genel olarak önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Figankaplan (2017), 11 ülkede 1990-2015 döneminde panel veri analizi uygulayarak iktisadi büyüme ile kurumsal performans ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada, kurumsal kalitenin bileşeni olarak seçilen mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü değişkenleri ile iktisadi büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Yargı bağımsızlığı ve düzenlemelerin kalitesi ile iktisadi büyüme arasında negatif ilişki bulunmuştur.

Özalp (2018), çalışmasında 1995-2015 döneminde panel veri analizi kullanarak 19 ülke için kurumsal performans ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda kurumsal faktörler, teknoloji ve beşeri sermayenin uzun dönemde ekonomik büyüme için destekleyeceği sonucuna varılmıştır.

Çetin (2019), EKKY kullanarak 2002-2016 döneminde 26 ülkede kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada iktisadi kurumlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkinin varlığı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Almeida (2020), 1995-2021 döneminde OECD ülkelerinde panel veri yöntemi ile kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucu, kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumlu olduğunu göstermektedir. Kurumsal kalitede bir puanlık bir artış, yüksek borçlu ülkeler söz konusu olduğunda, kişi başına düşen gelirden tahmini yüzde 16,88 puanlık bir artışa yol açmaktadır.

Doğanay ve Değer (2020), 2002- 2018 döneminde 23 az gelişmiş, 63 gelişmekte olan ve 48 gelişmiş ülke için genelleştirilmiş momentler yöntemini kullanarak kurumların ekonomik büyümeye olan etkisini araştırmıştır. Kurumların ülkelerin ekonomik büyümesi için önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Göger (2020), 2002-2018 döneminde Türk Cumhuriyetleri ülkelerinde panel veri analizi uygulayarak kurumsal yapı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde kurumsal kalitenin büyüme için pozitif etkilediği bulgularına ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca kurumsal kaliteyi temsil eden yönetim endeksi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Uzun yıllar boyunca, ekonomik büyümenin açıklaması esas olarak fiziksel ve beşeri sermayenin artması ve teknik ilerleme gibi faktörlere dayanmıştır. Ancak, bu tür değişkenler ekonomik büyümeyi tam olarak açıklayamamış ve bu da bunu yapabilecek diğer belirleyicilerin aranmasına yol açmıştır. Böyle bir arayışta, ekonomik büyümenin güçlü bir belirleyicisi olarak kurumlara yönelik kanıtlar giderek artmıştır (Valeriani ve Peluso, 2011). Ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklarının meydana gelmesinde sadece ekonomik nedenler değil aynı zamanda sosyal, hukuksal, siyasal ve kültürel faktörler gibi ekonomik dışı unsurların da önemli olduğu, günümüz iktisat literatüründe en çok vurgulanan konuların başında gelmektedir (Ata vd., 2012: 324).

Kurumların ekonomik performans üzerindeki etkilerini konu alan çalışmaların büyük çoğunluğu, sürdürülebilir büyümede kurumsal performansın önemini vurgulamış ve kurumlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bulguların varlığını ortaya koymuştur. Literatürde güvenli mülkiyet hakları aracılığı ile işlem maliyetlerini azaltan, belirsizlikleri ortadan kaldıran ve hesap verilebilirliği destekleyen kurumların, bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyini artıracak önemli unsurlar olduğu kabul edilmektedir.

4. Kurumların Büyüme Üzerindeki Etkisi

Kurumsal performans ile ekonomik büyüme arasında kurulan teorik ilişki, kurumsal performansı belirleyen unsurlarda meydana gelecek olumlu değişimlerin, fiziki ve beşeri sermaye yatırımlarında artış yaratarak makroekonomik göstergelerde ve özellikle de ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilere yol açacağı görüşüne dayanmaktadır (Ata vd., 2012: 328).

Kurumsal yapı, iktisadi hayatta önemlidir. Çünkü kurumsal yapı, toplumdaki ekonomik dürtü ve teşvikleri etkilemekte ve bu dürtü ve teşvikler, bireysel ihtiyaçları, tercihleri ve gereksinimleri belirlemektedir. Böylelikle kurumsal yapının yönlendirdiği birey, iktisadi davranışlarını da buna göre şekillendirerek ekonomik yapının oluşmasında ve değişmesinde rol oynamaktadır (Nee, 2003: 33). Örneğin, mülkiyet haklarının olmadığı bir kurumsal yapıda bireyler, yeni fiziksel sermaye biriktirmek için ve yeni teknolojik yatırımlar yapmak için çok fazla istekli olmazlar. Böyle bir durum da ekonomik performansı negatif etkilemektedir (Acemoğlu vd., 2004: 2). Başarılı ve etkili bir makroekonomik performans, kurumsal yapının bir fonksiyonudur. Eğer ekonomik aktörler etkin bir şekilde koordine olurlarsa, onların performansları da olumlu yönde gelişir ve neticede daha iyi bir ekonomik yapı ortaya çıkar. Bu kapsamda ekonomik açıdan istikrarlı yapılar, ancak ve ancak bireylerin daha iyi koordine olmaları ile mümkündür ki

etkili kurumsal yapıda, bireyler arasındaki koordinasyonu sağlayan en etkili mekanizmadır (Kenworthy, 2005: 4).

Günümüzde kurumsal kaliteyi temsil etmeye çalışan çok sayıda endeks mevcuttur ve kurum türleri ve tanımına bağlı olarak farklı kategorilere sınıflandırılabilir, ancak her bir kurumsal göstergesi bir diğeriyle güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Bu bölümde Türkiye ve AB üyesi ülkelerde kurumsal kalite göstergesi olan ekonomik özgürlüklerin (politik haklar ve sivil özgürlükler), hukukun üstünlüğünün ve hükümet etkinliğinin kişi başına düşen gelir düzeyi üzerindeki etkisi verilerle karşılaştırılıp yorumlanacaktır. Freedom House isimli organizasyon tarafından yayınlanan ekonomik özgürlük indeksi, ülkelerin siyasal haklar ve sivil özgürlükler performanslarını ölçmektedir. Ülkelerin ekonomik özgürlüğü, siyasal haklar 0-40, sivil özgürlükler 0-60 aralığında olmak üzere toplam 100 puan üzerinden hesaplanmaktadır. Bu ham puanlara daha sonra 1'den 7'ye kadar puan verilerek bir sınıflandırma yapılmaktadır. Politik haklarda puanlandırma 36-40 arası 1, 30-35 arası 2, 24-29 arası 3, 18-23 arası 4, 12-17 arası 5, 6-11 arası 6 ve 0-5 arası 7 puan şeklindedir. Sivil özgürlüklerde puanlandırma ise 53-60 arası 1, 44-52 arası 2, 35-43 arası 3, 26-34 arası 4, 17-25 arası 5, 8-16 arası 6 ve 0-7 arası 7 puan şeklindedir. 1-2,5 puan aralığı özgür, 3-5 puan aralığı kısmen özgür ve 5,5-7 puan aralığı özgür değil biçiminde tanımlanmaktadır (Freedom House, 2022).

Dünya Bankası tarafından yayınlanan hukukun üstünlüğü ve hükümet etkinliği verileri dünya yönetim göstergelerini kapsamaktadır. Bu her iki gösterge de -2,5 ve 2,5 aralığında puan almaktadır. Bu değer 2,5'a ne kadar yaklaşırsa hükümet etkinliği ile hukukun üstünlüğü o kadar artmakta, tersi durumda ise azalmaktadır. Hukukun üstünlüğü; toplum tarafından kurallara uyma ve kurallara ilişkin algılar, sözleşme uygulama niteliği, mülkiyet hakları, polis ile mahkemeler gibi suç ve şiddete yönelik olasılıkları kapsamaktadır. Hükümet etkinliği ise; kamu ve sivil hizmetlerin kalitesi ve politik baskılardan bağımsızlık, politika oluşturma ile politikaları uygulama kalitesi ve hükümetin bu politikalara bağlılığının güvenilirliği unsurlardan oluşmaktadır (World Bank, 2017a, 2017b).

Tablo 1. Türkiye ve AB Ülkelerinde Ekonomik Özgürlükler (Politik Haklar ve Sivil Özgürlükler), Hukukun Üstünlüğü, Hükümet Etkinliği ve Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyleri (Bin \$), 2023

Ülkeler	Ekonomik Özgürlükler	Politik Haklar	Sivil Özgürlükler	Hukukun Üstünlüğü	Hükümet Etkinliği	Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi
Almanya	94	39 (1)	55 (1)	1,5	1,2	52.746
Avusturya	93	37 (1)	56 (1)	1,7	1,3	56.506
Belçika	96	39 (1)	57 (1)	1,3	1,1	53.475
Bulgaristan	79	33 (2)	46 (2)	-0,01	1,1	15.796
Çek Cum.	92	36 (1)	56 (1)	1,1	1,1	30.427
Danimarka	97	40 (1)	57 (1)	1,9	2,1	67.967
Estonya	94	38 (1)	56 (1)	1,4	1,3	29.823
Finlandiya	100	40 (1)	60 (1)	2,0	1,7	53.756
Fransa	89	38 (1)	51 (2)	1,2	1,1	44.460
Hırvatistan	84	35 (2)	49 (2)	0,4	0,7	21.460
Hollanda	97	39 (1)	58 (1)	1,6	1,6	62.537
İrlanda	97	39 (1)	58 (1)	1,6	1,6	103.685
İspanya	90	37 (1)	53 (1)	0,8	0,7	32.677
İsveç	100	40 (1)	60 (1)	1,6	1,6	56.305
İtalya	90	36 (1)	54 (1)	0,4	0,6	38.373
Kıbrıs	92	38 (1)	54 (1)	0,6	0,7	34.701
Litvanya	89	38 (1)	51 (2)	1,3	1,1	27.103
Letonya	88	37 (1)	51 (2)	1,0	0,7	23.184
Lüksemburg	97	38 (1)	59 (1)	1,7	1,9	128.259
Macaristan	66	24 (3)	42 (3)	0,4	0,4	22.147
Malta	89	35 (2)	54 (1)	0,7	0,4	37.882
Polonya	81	34 (2)	47 (2)	0,5	0,4	22.113
Portekiz	96	39 (1)	57 (1)	1,1	1,0	27.275
Romanya	83	35 (2)	48 (2)	0,4	-0,1	18.419
Slovakya	90	37 (1)	53 (1)	0,6	0,2	24.470
Slovenya	95	39 (1)	56 (1)	1,1	1,1	32.163
Yunanistan	86	35 (1)	51 (2)	0,2	0,1	22.990
Türkiye	32	16 (5)	16 (6)	-0,5	-0,2	12.986

Kaynak: Freedom House, World Bank.

Tablo 1’de Türkiye ve 27 AB üyesi ülkelere ilişkin 2023 yılına ait ekonomik özgürlük indeksi (politik haklar ve sivil özgürlükler), hukukun üstünlüğü, hükümet etkinliği ve kişi başına düşen gelir düzeyi verileri mevcuttur. Tablo 1’den de görüldüğü üzere, genel olarak özgür kabul edilen, (Almanya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs, Litvanya, Letonya, Lüksemburg, Malta, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya) hukukun üstünlüğü ve hükümet etkinliği yüksek olan ülkelerde, kişi başına gelir düzeyleri de yüksek seyretmektedir. Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya ve Yunanistan özgür kabul edilmelerine rağmen, hukukun

üstünlüğü ve hükümet etkinliği düşük olduğundan kişi başına düşen gelir de düşük seviyelerdedir. Kısmen özgür kabul edilen, hukukun üstünlüğü ve hükümet etkinliği düşük olan Macaristan'da da kişi başına düşen gelir seviyesi düşük seyretmektedir. Ekonomik anlamda özgür olmayan ülke konumunda olan Türkiye'de ise hukukun üstünlüğü ve hükümet etkinliği düşük düzeyde olup, kişi başına düşen gelir seviyesi açısından da AB ülkelerinin oldukça gerisindedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda ekonomi literatüründe, ülkelerarası gelir düzeyi arasındaki farklılıkların arkasında yatan ekonomi dışı faktörler tartışılmaktadır. Bunlardan birisi de kurumların ekonomiyeye olan etkisidir. Böylece iktisadi açıdan kurumsal çerçevenin analizi, artık vazgeçilmez bir araştırma nesnesi haline gelmiştir. Kurumlar, yenilik yapma ve değişime uyum sağlama teşviklerini etkiledikleri için ekonomik büyüme sürecinde merkezi olduğu kabul edilmektedir. Ekonomi literatüründe, büyümeyi teşvik etmek ve ekonomik geçişleri ve sosyal reformları kolaylaştırmak için kurumlara temel bir rol verilmiştir. Yapılar olarak toplumdaki kurumlar, sosyal, kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerin yürütülme şeklini, yani kurumlar ekonomik performansı, ekonomik performans ise kurumları belirlemektedir. Büyümeyi teşvik etmek ve ekonomik geçişleri ve sosyal reformları kolaylaştırmak için etkin bir kurumsal ve yasal çerçevenin uygulanması esastır.

North (1981), Jones (1987) ve Olson'un (1982) çalışmaları, kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için araştırmacılara ve politika yapıcılara ilham vermiştir. Knack ve Keefer (1995), Mauro (1995) ve Barro (1997) tarafından yapılan daha önceki ampirik çalışmalar, kurumların yatırım ve uzun vadeli sürdürülebilir büyüme için önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hall ve Jones (1999), dünya genelindeki kurumlardaki farklılıkların sermaye birikimi, eğitim kazanımı ve üretkenlik artışında büyük farklılıklara neden olduğunu ve dolayısıyla gelir eşitsizliklerini hesaba kattığını göstermektedir. Daha yakın zamanlarda Rodrik, Subramanian ve Trebbi (2004) hukukun üstünlüğünün iktisadi büyümeyi olumlu etkilediğini bulmuşlardır. Benzer şekilde, Acemoglu, Cutler, Finkelstein ve Linn (2006), güvenli mülkiyet haklarının uzun vadeli ekonomik büyüme, yatırım ve finansal gelişmenin ana itici gücü olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca Alonso ve Garcimartin (2013), kurumların büyümeye etkisinde ekonomik gelişme aşamalarının rolüne dikkat çekmişler ve gelişmişlik düzeyinin kurumların kalitesini belirlediğini ve bunun da daha yüksek ekonomik büyümeye yol açtığını bulmuşlardır. Gelişimin çeşitli aşamalarında kurumların ekonomik büyümeye etkilerini ampirik

olarak araştıran az sayıda çalışma vardır. Nawaz (2014), Valeriani ve Peluso (2011), çalışmalarında, kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ülkelerarasında farklı olduğu, gelişmiş ülkelerdeki kurumların gelişmekte olan ülkelere göre daha iyi bir performans gösterdiği sonucuna varmışlardır. Genel olarak baktığımızda mevcut literatür, kurumların ülkeler genelinde uzun dönemli ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olduğunu, kurumlar ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

Bu çalışmada, kurumsal iktisadın teorik temelleri ele alındıktan sonra 2023 döneminde Türkiye ve 27 AB üyesi ülkede kurumsal kalitenin ekonomik performans üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Kullanılan kurumsal göstergeler, ekonomik özgürlükler (politik haklar ve sivil özgürlükler), hukukun üstünlüğü ve hükümet etkinliğidir. Ekonomik performans göstergesi ise kişi başına düşen GSYH'dır. Ekonomik büyümenin, kişi başına düşen gelir ile ilişkilendirilmesinin nedeni, ülkelerarasında kolayca karşılaştırılabilir büyüme eğilimlerine yaklaşmak için yararlı bir araç olması ve uzun süredir dünya çapında refah ve kalkınma göstergesi olarak kabul edilmesidir. Çünkü sadece GSYH düzeylerini artırmayı amaçlayan politikalar, refah ve sürdürülebilirlikle bağlantılı sosyal ve politika hedeflerine ulaşmakta başarısız olabilmektedir. Sonuçlar, kurumsal performansın ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu şeklinde literatürü desteklemektedir. Çalışmada, genel olarak özgür kabul edilen, hukukun üstünlüğü ve hükümet etkinliği yüksek olan ülkelerde, kişi başına gelir düzeylerinin de yüksek seyrettiği, kısmen özgür ya da özgür olmayan, hukukun üstünlüğü ve hükümet etkinliğinin düşük olduğu ülkelerde ise kişi başına düşen gelir seviyesinin düşük seyrettiği görülmektedir.

İnsanlar, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayan, ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm sunan kurumlar tarafından yönetilmek isterler (Söylemez vd., 2022: 247). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performansları arasındaki eşitsizliği azaltmada, kurumsal iktisat tarafından alternatif açıklamalar sunulmaktadır. Kurumlar ve kurumsal performans, işlem maliyetlerini azaltmanın, belirsizliği ortadan kaldırmanın, dışsallıkları içselleştirmenin ve koordineli veya işbirlikçi davranıştan toplu faydalar üretmenin yolları olarak genel kabul görmektedir. Kurumların ekonomik sorunlara verimli çözümler sağlama eğiliminde olduğu ifade edilebilir. Kısaca, kurumsal belirleyicilerin makroekonomik istikrarsızlığı azaltmada önemli olduğu ve bunun da dolaylı olarak (makroekonomik istikrarsızlık kanalıyla) ekonomik büyümeyi arttırdığı söylenebilmektedir. Çıkarılacak stratejik sonuç, kurumların büyüme için önemli olduğudur. Bu kurumların başında uygun mülkiyet hakları yapısı, evrensel olarak kabul görmüş demokratik siyasi ve hukuki yapılar gelmektedir.

Kaynaklar

- Acemoglu, D., Cutler, D. Finkelstein, A. ve Linn, J. (2006). Did medicare induce pharmaceutical innovation? *American Economic Review* 96(2), 103-107.
- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J.A. (2001). Colonial origins of comparative development: An amprical investigation. *American Economic Review*, 91, 1369-1401.
- Almeida, I. I. A. F. D. (2020). The impact of institutions on economic growth across OECD, Master Thesis, Universidade do Porto, Faculdade De Economia, Portekiz.
- Alonso, J. A. ve Garcimartln, C. (2013). The determinants of institutional quality. More on the Debate. *Journal of International Development*, 25(2), 206-226.
- Aşık, B. (2011). Kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, International conference on Eurasian economics, *Büyüme ve Gelişme II*, 420-425.
- Ata, A.Y., Koç, A., ve Akça, H. (2012). The relationship between economic growth and institutional structure in OECD countries: Cross sectional analysis. *Actual Problems of Economics*, 10(136), 323-333.
- Ata A. Y. ve A. Şahbaz (2013). Mülkiyet hakları ve makro ekonomik performans üzerine etkileri: AB ülkeleri üzerine ampirik bir inceleme. *Sosyoekonomi Dergisi*, 9(20), 161-180.
- Barro, R. J. (1997). Determinants of economic growth: A cross-country empirical study. MIT Press.
- Black, J. (2013). Reconceiving financial markets—from the economic to the social. *J. Corp. Law Stud.* 13 (2), 401.
- Chamberlain, N. W. (1963). The institutional economics of John R. Commons. In *institutional economics: Veblen, Commons and Mitchell Reconsidered*. Berkeley, University of California Press.
- Coase, R. (1998). The new institutional economics. *The American Economic Review*, 88(2), 72-74.
- Commons, J. R. (1931). Institutional economics. *American Economic Review*, 21, 648-57.
- Çetin, A. B. (2019). İktisadi ve politik kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Gelişmiş ülkeler ve yükselen piyasa ekonomileri karşılaştırması, *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(2), 1-31.
- Doğanay, M. A. ve Değer, M. K. (2020). Kurumlar ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi (2002-2018). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 75-99.
- Figankaplan, T. (2017). Ekonomik büyüme ve kurumsal kalite ilişkisi: Bir panel veri analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 11(1), 65-91.

- Freedom House. (2022). www.freedomhouse.com.tr
- Göger, K. (2020). Kurumsal iktisat ve büyüme ilişkisi: Türk Cumhuriyetleri üzerine bir panel veri analizi, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Granovetter, M. (1992). Economic institutions as social constructions: a framework for analysis. *Acta Sociol.* 35 (1), 3-11.
- Hall, R. E. & Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others? *The Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 83-116.
- Hayaloğlu, P. (2014). Kurumsal yapı ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, 2, 347-366.
- Hodgson, G. M. (2004). Reclaiming habit for institutional economics. *Journal of Economic Psychology*, 25, 651-660.
- Işık, B. (2021). Kurumsal yapıdaki gelişmelerin BRICS ülkelerine etkisi: Çin örneği- Kurumsal iktisat bağlamında bir tartışma, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bartın.
- Javed, O. (2015). Essays on institutional quality, macroeconomic stabilization, and economic growth in International Monetary Fund member countries, Doctoral Thesis, Universitat De Barcelona, Barcelona.
- Jones, E. L. (1987). The european miracle: environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia. Cambridge University Press.
- Kenworthy, L. (2005). Institutional coherence and macroeconomic performance. *Socio-Economic Review*, 4, 69-91.
- Knack, S. ve Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: Cross-country test Using alternative institutional measures. *Economics and Politics*, 7(3), 207-227.
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681-712.
- Meador, J. E. & Skerratt, S. (2017). On a unified theory of development: New institutional economics & the charismatic leader. *Journal of Rural Studies*, 53, 144-155.
- Nawaz, S. (2014). Growth effects of institutions: A disaggregated analysis. Islamabad: COMSATS Institute of Information Technology.
- Nee, V. (2003). The new institutionalism in economics and sociology. CSES Working Paper Series, No.4, November.
- North, D. C. (1981) Structure and change in economic history. Norton.
- North, D. C. (1990), Kurumlar, kurumsal değişim ve ekonomik performans, (çev. G. Ç. Güven), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Olson, M. (1982). The rise and decline of nations: Economic growth, Stagflation, and Social Rigidities. Yale University Press.

- Özalp, H. (2018). Kurumsal iktisat perspektifinden teknoloji ve ekonomik performans: Alternatif bir yaklaşım, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pereira, A. J. ve Lopes, H. C. (2018). The market for the “old” and the “new” institutional economics. *Brazilian Journal of Political Economy*, 38(152), 450-468.
- Rodrik, D., Subramanian, A & Trebbi, F. (2004). Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of Economic Growth*, 9(2), 131-165.
- Rutherford, M. (2001). Institutional economics: Then and now. *The Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 173- 194.
- Söylemez, A., Ay, H. M. ve Güneş Ay, N. (2022). Dijital toplumda e-seçim ve blok zinciri uygulamaları. küreselleşme çağında kalkınma ve yeni ekonomi (Ed: İbrahim Arslan, T. Akçacı ve Y. Bozgeyik), Ankara: Orion Kitabevi, 245-274.
- Valeriani, E. ve Peluso, S. (2011). The impact of institutional quality on economic growth and development: An empirical study. *The Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 1(6), 274-299.
- Veblen, T. (1899) 1924. *The theory of the leisure class*. London: George Allen & Unwin.
- Williamson, O. (2000). The new institutional economics: Taking stock. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595-613.
- World Bank. (2017a). Government effectiveness: estimate. Data Catalog, <https://datacatalog.worldbank.org/government-effectiveness-estimate-0>, Erişim Tarihi: 09.12.2024.
- World Bank. (2017b). Rule of law. Data Catalog, İnternet Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/rule-law-estimate-0>, Erişim Tarihi: 08.12.2024.
- Word Bank. (2022). www.worldbank.com.tr

Türkiye’deki Özel Sermayeli Mevduat Bankalarının Critic-Aras Yöntemiyle Covid-19 Pandemi Dönemi ve Öncesi Kıyaslanarak Sıralanması

Turgut Karabulut¹

Yusuf Volkan Baysal²

Özet

Bu çalışma, Türkiye’de faaliyet gösteren özel sermayeli bankaların Covid-19 pandemisi öncesi ve Covid-19 pandemi dönemindeki etkinliklerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, 2017-2022 yılları arasındaki döneme ait Türkiye Bankalar Birliği’nden elde edilen finansal verilerle sekiz özel sermayeli bankanın finansal performansı analiz etmiştir. Çalışmada, bankaların performansını değerlendirmek için 9 farklı finansal kriter kullanılmıştır; bunlar arasında Ortalama Aktif Karlılığı, Sermaye Yeterlilik Oranı, Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler gibi göstergeler yer almaktadır. Kriterlerin önem dereceleri, CRITIC yöntemi ile belirlenmiş ve performans sıralamaları ARAS yöntemi ile yapılmıştır. Sonuçlar, Covid-19 pandemi öncesi ve pandemi döneminde bankaların performanslarının farklılıklar gösterdiğini, ancak Turkish Bank’ın her iki dönemde de en yüksek etkinliğe sahip olduğunu ve Şekerbank’ın ise en düşük etkinliğe sahip banka olarak sıralandığını göstermiştir.

Çalışmanın bulguları, Covid-19 pandemi sürecinin bankaların finansal performansı üzerindeki etkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Covid-19 pandemi öncesi dönemde en önemli kriterin ortalama aktif karlılığı olduğu tespit edilirken, pandemi döneminde de bu kriterin önemi devam etmiştir. Bununla birlikte, likit aktifler / kısa vadeli yükümlülükler oranı, pandemi öncesi dönemde daha az önemli bir kriter olarak değerlendirilmiştir. Çalışma, bankaların Covid-19 pandemisi gibi olağanüstü durumlara nasıl tepki verdiklerini ve hangi finansal göstergelerle daha iyi performans sergilediklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

1 Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, tkarabulut@erzincan.edu.tr, ORCID ID; 0000-0001-8434-3614

2 Öğr. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, yvolkan.baysal@erzincan.edu.tr, ORCID ID; 0009-0000-6953-6346

1. GİRİŞ

Bankacılık sektörü, bir ülkenin ekonomik sisteminin temel taşlarından biridir. Finansal aracılık işleviyle bireyler, işletmeler ve devletler arasında fon akışını sağlayan bankalar, ekonomik büyüme ve kalkınma gibi ülkelerin makro ekonomik hedefleri için hayati bir role sahiptir. Bankacılık sektörünün etkin ve verimli işleyişi, yalnızca finansal piyasaların değil, reel sektörün de sürdürülebilirliğini sağlamada kritik bir öneme sahiptir.

Bankalar, işletmelere kredi ve finansman arzına aracılık ederek, onların yenilikçi yatırımlar yapmalarına, operasyonel verimliliklerini artırmalarına ve faaliyet gösterdikleri piyasalarda rekabet güçlerini yükseltmelerine olanak tanır. Ayrıca, bankalar dış ticaretin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü uluslararası finansal işlemler, para transferleri için gerekli hizmetleri sunarak, ülkenin küresel piyasada daha etkin bir şekilde yer almasına olanak sağlar.

Bankacılık sektörünün finansal aracılık işlevini sürekli ve sorunsuz bir şekilde yerine getirmesi, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere arasındaki farkı indirgeyebilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir (Akkaynak & Karabulut, 2020). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, bankacılık sektörünün büyümesi ve finansal sistemdeki rolünü daha önemli hale getirmektedir. Ancak bankacılık sektöründeki sürekli artan rekabet, ekonomik dalgalanmalar ve risk faktörleri, bankaların performanslarının düzenli olarak izlenmesini ve değerlendirilmesini zorunlu bir ihtiyaç haline getirmektedir. Bu gereklilik, bankaların finansal performanslarını analiz eden yenilikçi yöntemlerin önemini daha da artırmaktadır.

Bankaların etkinliğini izlemek ve değerlendirmek, sadece finansal sistemin sağlığı için değil, aynı zamanda ülke ekonomisinin toplam gelişimi için de son derece önemlidir. Bankacılığın performansını belirleyen çeşitli kriterler, finansal sağlamlık, kârlılık, likidite ve aktiflerin kalitesi gibi faktörlerdir. Bu finansal kriterlerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi, bankaların rekabet güçlerinin ve sektördeki yerlerinin anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda, bankaların performansını sıralamak için kullanılan çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden CRITIC (CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation) ve ARAS (Additive Ratio Assessment) yöntemleri, bankaların etkinliğini objektif bir şekilde ölçmemizi sağlayan bilimsel araçlardır.

CRITIC yöntemi, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olmakla beraber, her bir değerlendirme kriterinin önem derecesini belirlemek için

kullanılmaktadır. Bu yöntem, kriterler arasındaki ilişkileri ve değişkenlikleri analiz ederek, daha önemli kriterlere daha fazla ağırlık vererek bankaların performansını objektif bir şekilde değerlendirmemize yardımcı olur. Bankacılık sektöründe critic yöntemi, başta sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likidite gibi finansal göstergeleri değerlendirmede etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

ARAS yöntemi ise, belirlenen kriterlere göre alternatiflerin sıralanmasını sağlar. Bu yöntem, özellikle çok sayıda kriterin bulunduğu durumlarda performans sıralamalarını yapmada oldukça etkili olup, bankaların birbirleriyle karşılaştırılmasına imkan tanır. CRITIC yöntemi ile belirlenen kriterlerin ağırlıkları, ARAS yöntemiyle birleştirilerek bankaların performansı sıralanmaktadır. Bu süreç, bankaların kaynaklarını ne kadar etkin çalıştırdığını ve hangi alanlarda iyileştirme yapmaları gerektiği konusunda bilgi verir.

CRITIC ve ARAS yöntemlerinin bankacılık sektöründe kullanılması, bankaların performansını değerlendirmek ve sıralamak için daha bilimsel, objektif ve veri odaklı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yöntemlerin kullanılması, özellikle bankacılık sektöründe verimliliğin ölçülmesinde kullanılan birçok finansal oranın etkin bir şekilde analiz edilmesini sağlar. Bu da yatırımcılar, yöneticiler ve düzenleyiciler için daha sağlıklı kararlar alınmasına olanak sağlar.

Sonuç olarak, bankaların performansını ölçmek ve karşılaştırmak için CRITIC ve ARAS yöntemlerinin kullanılması, sadece bankacılık sektöründeki rekabetin artırılmasına değil, aynı zamanda bankacılık sektörünün daha verimli bir şekilde işleyerek ülke ekonomisinin kalkınmasına da önemli katkılarda bulunur. Bu bilimsel yöntemler, bankaların finansal sistem içindeki yerlerini anlamalarına ve buna bağlı olarak kaynaklarını daha verimli kullanmalarına yardımcı olur.

2. LİTERATÜR

Süzülmüş ve Yakut (2024), 'Çoklu Karar Verme Teknikleriyle Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması' başlıklı çalışmalarında, Türkiye'deki 21 bankanın 2014-2021 yıllarındaki finansal performansını değerlendirmek amacıyla CRITIC, PROMETHEE ve EDAS yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışmada, net faiz marjı, kredi hacmi ve aktif karlılık gibi finansal kriterlere yer verilmiştir. Kriter ağırlıkları CRITIC yöntemi ile belirlenmiş, bankaların performans sıralamaları ise PROMETHEE yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, T.C. Ziraat Bankası'nın en yüksek performansı sergilediğini, özel sermayeli Adabank'ın ise en düşük performansı gösterdiğini ortaya koymuştur.

Karaş (2024), Türk bankacılık sektöründe yer alan bankaların 2015-2022 yıllarındaki finansal performanslarını değerlendirmek için CRITIC ve COPRAS yöntemlerini çalışmasında kullanmıştır. Çalışmada, özkaynaklar/toplam aktifler, likidite oranları, faiz giderleri gibi 10 finansal gösterge kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, Citibank ve Deutsche Bank'ın en yüksek finansal performansı gösterdiğini, Turkish Bank'ın ise en düşük performansı sergilediğini ortaya koymuştur.

Paksoy ve Küçüker (2024) çalışmalarında bankaların gelişim alanlarını belirleyerek finansal performanslarını artırmalarına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Çalışmalarında, 2021-2023 dönemlerinde BİST Bankacılık Endeksi'nde var olan bankaların finansal performansları TOPSIS yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, Özellikle kârlılık oranlarının yüksek olduğu bankaların genel finansal performans sıralamasında daha üst sıralarda yer aldığı, aktif kalitesi yüksek bankaların ise finansal performanslarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Karabulut ve Akkaynak (2023), Türkiye'deki mevduat bankalarının etkinliklerini değerlendirmek için CRITIC ve COPRAS yöntemlerini çalışmalarında kullanmıştır. 2016-2022 yılları arasına ait çeyrek dönemlik finansal veriler analiz edilmiştir. Araştırmada toplam krediler ve alacaklar/toplam aktifler oranı en önemli kriter, personel giderleri/diğer faaliyet giderleri oranı ise en düşük öneme sahip kriter olarak belirlenmiştir. Yapılan etkinlik sıralamasında kamu bankaları içinde Vakıfbank, özel sermayeli bankalar içinde Anadolubank, yabancı sermayeli bankalar içinde Citibank, Türkiye'de şube açan bankalar içinde ise Intesa Bankası en yüksek etkinliğe sahip bankalar olarak tespit edilmiştir.

Bektaş (2022) Kamu Sermayeli Bankaların Sürdürülebilirlik Performanslarının Hibrit ÇKKV Yöntemleri ile Değerlendirilmesi isimli çalışmasında, Türkiye'deki kamu sermayeli bankaların sürdürülebilirlik performanslarını analiz etmek amacıyla MEREC ve ARAS yöntemlerini kullanmıştır. Çalışmada, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda toplamda 8 performans kriteri seçilmiş ve kriterler arasından Kapsam 1 emisyonu ve Kapsam 2 emisyonu en önemli kriterler olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda, en iyi sürdürülebilirlik performansına sahip bankaların Vakıfbank, Halkbank ve Ziraat Bankası olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Seçme (2022), 'Firma Performans Değerlendirmesine Çok Kriterli Yaklaşım: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama' başlıklı çalışmasında, Türk bankacılık sektöründeki bankaların finansal performansını CRITIC yöntemiyle ağırlıklandırarak TOPSIS ve COPRAS yöntemleriyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda, finansal oranların yanı sıra şube ve çalışan

sayısı gibi yapısal değişkenler de değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçları, performans sıralamalarında Akbank, Garanti Bankası, Denizbank ve İş Bankası'nın üst sıralarda yer aldığını, buna karşın kamu bankaları (Ziraat Bankası, Halkbank ve Vakıfbank) performans sıralamasında alt sıralarda bulunduğunu göstermiştir.

Yurttadur, Akbalık ve Taşçı, (2022) çalışmalarında, 2017-2021 döneminde Türkiye'deki mevduat ve katılım bankalarının finansal performansları entropi ve COPRAS yöntemleriyle analiz edilmiştir. Analizde toplam aktifler, toplam krediler ve net kâr gibi yedi finansal oran analiz edilmiştir. Sonuç olarak, her iki bankacılık türünün performans sıralamalarının aynı olduğunu ve sürekli bir artış trendi sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Akgül (2021) çalışmasında, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 9 mevduat bankasının 2016-2020 yılları arasındaki finansal performansını CRITIC ve CoCoSo yöntemleri ile analiz etmiştir. Finansal performans göstergeleri olarak aktif büyüklüğü, sermaye karlılığı, faiz dışı gelirler/aktifler gibi oranlar kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Akbank her dönemde en iyi performansı gösterirken, ICBC Turkey Bank en düşük performansı sergileyen banka olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karadağ Ak, Babuçu ve Hazar, (2021) çalışma, 2009-2019 yılları arasında Borsa İstanbul (BIST) Banka Endeksi'nde işlem gören 9 mevduat bankasının finansal performanslarını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. COPRAS yöntemi kullanılarak bankaların likidite ve kârlılık oranları üzerinden performans analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, T. Garanti Bankası ve Akbank genellikle en üst sıralarda yer alırken, Şekerbank son sıralarda yer almıştır. Çalışma, likidite ve kârlılık oranlarının finansal performans üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymuştur.

Sakarya ve Gürsoy (2021) çalışmalarında, Borsa İstanbul Bankacılık Endeksi'nde yer alan 9 mevduat bankasının 2010-2020 yılları arasındaki performanslarını değerlendirmek için Entropi tabanlı COPRAS ve ARAS yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışmada bankaların performansı, sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likidite oranları kullanılarak analiz edilmiştir. Entropi yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları belirlenmiş ve ardından ARAS yöntemi ile bankaların sıralamaları yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, bankaların performans sıralamalarının her iki yöntemle de benzer olduğunu ve net kâr/ödenmiş sermaye oranı gibi kârlılık kriterlerinin sıralamada belirleyici faktörler olduğunu ortaya koymuşlardır.

Akbulut (2020) çalışmasında, Türkiye'deki en büyük 10 mevduat bankasının 2018 yılına ait finansal performansını değerlendirmek amacıyla

Gri Entropi, PSI ve ARAS yöntemlerini kullanmıştır. Çalışmada banka yaşı, krediler/aktifler gibi finansal göstergeler dikkate alınmıştır. Gri Entropi yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış, ardından PSI ve ARAS yöntemleri ile bankaların sıralamaları yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Ziraat Bankası'nın en yüksek finansal performansına sahip olduğu, banka yaşı ile performans arasında güçlü bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

Yıldırım ve Akkaynak (2020) çalışmalarında, sermaye yapısını etkileyen değişkenlerin Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi ile sıralanması amaçlamışlardır. Çalışmada, borç/öz kaynak oranı bağımlı değişken olarak alınmış ve bu oranı etkileyen bağımsız değişkenler ise kârlılık, büyüme olanakları, likidite, borçlanma maliyeti, firma riski, firma büyüklüğü, varlık yapısı, vergi ve borç dışı vergi kalkanı yer verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, kârlılığın, büyüme olanaklarının ve likiditenin, sermaye yapısı kararlarını en çok etkileyen değişkenler olduğunu tespit edilmiştir.

Ecer (2019) çalışmasında, Türkiye'de yer alan özel bankaların kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını değerlendirmek amacıyla Entropi-ARAS entegre modelini kullanmıştır. Çalışma, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda 8 performans kriteri belirlemiş ve sosyal boyutun diğer değişkenler arasında en önemli kriter olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışma, özel sermayeli bankaların en başarılı kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını sergileyenlerinin personel devir hızını düşüren ve sera gazı emisyonunu azaltan bankalar olduğu da tespit edilmiştir.

Waleed, Shah ve Mughal (2015) çalışmalarında, 2011-2014 yılları arasında Pakistan'daki özel ve kamu bankalarının performansını karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmada, bankaların performansını değerlendirmek için likidite oranları, kârlılık oranları ve banka büyüklüğü gibi finansal oranlar kullanılmıştır. Çalışma, özel bankaların kamu bankalarına göre daha yüksek borç oranları, borç-öz kaynak oranları, özkaynak kârlılığı ve hisse başına kazanç değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, kamu bankalarının özel bankalardan daha yüksek bir aktif kârlılığı sergileyerek, varlıklarını daha verimli kullandığı tespit edilmiştir. Çalışmada, özel bankaların kârlılık ve finansal oranlar açısından kamu bankalarından önde yer, ancak kamu bankalarının varlık kullanımında daha verimli olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Hassan Al-Tamimi (2006), çalışmasında ticari bankaların finansal performanslarını karşılaştırmayı amaçlamıştır. Araştırma sonuçları, ulusal bankaların performansını belirleyen en önemli faktörlerin banka büyüklüğü ve portföy çeşitliliği olduğunu ortaya koyarken, uluslararası bankalarda sermaye verimliliği, kapitalizasyon kaldıraç oranı ve genel ekonomik

koşulların finansal performans üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, uluslararası bankaların finansal performansları üzerinde portföy çeşitlendirmesi, likidite ve maliyet faktörlerinin belirgin bir etkisi olmadığını belirtmiştir.

3.YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye’de yer alan özel sermayeli bankaların Covid-19 pandemi öncesi ile Covid-19 pandemi dönemi etkinliklerinin kıyaslanması amaçlanmaktadır. Çalışmada ele alınan veriler Türkiye Bankalar Birliği’nden derlenmiştir. Bu web sitesinden derlenen veriler Covid-19 pandemi öncesi için 2017Q4 – 2019Q4 ve Covid-19 pandemi dönemi için 2020Q1 – 2022Q1 tarih aralığını kapsayacak şekilde derlenmiştir. Araştırmada ele alınan kriterler, Ortalama Aktif Karlılığı (C1), Ortalama Öz kaynak Karlılığı (C2), Sermaye Yeterlilik Oranı (C3), Toplam Mevduat/Toplam Aktifler (C4), Finansal Varlıklar (net) / Toplam Aktifler (C5), Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler (C6), Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri / Toplam Aktifler (C7), Personel Giderleri / Diğer Faaliyet Giderleri (C8) ve Faiz Dışı Gelirler (net) / Toplam Aktifler (C9) olarak belirlenmiştir. Araştırmada ele alınan alternatifler ise Türkiye’de faaliyet gösteren özel sermayeli bankalardır. Çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren Akbank, Anadolubank, Fibabank, Şekerbank, Turkish Bank, Türk Ekonomi Bankası, İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası olmak üzere 8 (sekiz) özel sermayeli mevduat bankasının veri setinden yararlanılmıştır. Araştırmada yalnızca özel sermayeli bankaların kullanılması çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır.

3.1. Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar

3.1.1. Ortalama Aktif Karlılığı (ROA), bankanın aktiflerinin ne kadar karlı bir şekilde kullanıldığını gösteren finansal orandır. Aktiflerin karlılığı, bankanın toplam varlıkları üzerinden elde ettiği net karı ifade eder. Yüksek bir aktif karlılık oranı, bankanın varlıklarını verimli kullanarak daha fazla kar elde ettiğini gösterir, bu da bankanın operasyonel verimliliğini ve karlılığını gösteren önemli bir göstergedir.

3.1.2. Ortalama Öz Kaynak Karlılığı (ROE), bankanın sahip olduğu öz kaynaklarından elde ettiği karlılığı ölçen finansal orandır. Öz kaynak karlılığı, bankanın öz sermayesinin ne kadar verimli bir şekilde kar ürettiğini gösterir. Yüksek bir Öz kaynak karlılığı oranı, bankanın sermaye yatırımcılarına yüksek getiri sağladığını ve bankanın finansal güçlülüğünü göstermektedir.

3.1.3. Sermaye Yeterlilik Oranı, bir bankanın riskli varlıklarını karşılayacak kadar sermayeye sahip olup olmadığını gösteren bir finansal

orandır. Bu oran, bankanın finansal istikrarını sağlayabilmesi için yeterli kadar sermayeye sahip olup olmadığını gösterir. Yüksek bir SYR, bankanın finansal şoklara ve risklere karşı dayanıklı olduğunu ve düzenleyiciler tarafından belirlenen sermaye yeterliliklerini karşıladığını gösterir.

3.1.4. Toplam Mevduat/Toplam Aktifler oranı, bankanın aktif büyüklüğünün ne kadarını mevduatlardan elde ettiğini göstermektedir. Oranın yüksek olması, bankanın finansmanını daha çok yerel tasarruflardan sağladığını ve bunun sonucunda finansman maliyetlerini düşük tutabildiğini gösterir. Aynı zamanda, bankanın mevduat toplama kabiliyetinin de güçlü olduğunu göstermektedir.

3.1.5. Finansal Varlıklar / Toplam Aktifler oranı, bankanın aktifleri içinde finansal varlıkların ne kadar yer aldığını göstermektedir. Bu oran, bankanın likidite seviyesini ve finansal varlıklar üzerinden elde ettiği gelir potansiyelini göstermektedir. Oranın yüksek olması, bankanın finansal piyasalarla güçlü bir ilişki içinde olduğunu ve yatırım yönetimi konusunda etkin bir varlık gösterdiğini yansıtır.

3.1.6. Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler oranı, bankanın kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü gösteren bir likidite oranıdır. Oranın yüksek olması, bankanın kısa vadeli borçlarını ödeme konusunda güçlü bir likiditeye sahip olduğunu gösterir.

3.1.7. Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri / Toplam Aktif oranı, bankanın faiz gelirlerinin net karını artırma yeteneğini gösteren finansal orandır. Özel karşılıklar sonrası faiz gelirlerinin aktifler üzerine oranı, bankanın faiz marjını ne ölçüde verimli kullandığını göstermektedir. Oranın yüksek olması, bankanın kredi faaliyetlerinden yüksek gelir elde ettiğini ve faiz risklerini etkin bir şekilde yönettiğini göstermektedir.

3.1.8. Personel Giderleri / Diğer Faaliyet Giderleri oranı, bankanın personel masraflarının diğer genel faaliyet giderlerine oranını göstermektedir. Bu oran, bankanın operasyonel verimliliği hakkında bilgi verir. Personel giderlerinin yüksek olması, yönetim etkinliği konusunda soru problem oluşturabilir, ancak etkin bir iş gücü yönetimiyle düşük bir oran banka için daha olumlu bir göstergedir.

3.1.9. Faiz Dışı Gelirler / Toplam Aktifler oranı, bankanın faiz dışı gelirlerinin toplam aktifleri içindeki payını gösterir. Bu oran, bankanın faiz gelirleri dışında ne kadar gelir elde ettiğini ve finansal çeşitliliğini yansıtmaktadır. Oranın yüksek olması, bankanın faiz gelirlerinden bağımsız olarak güçlü bir gelir akışına sahip olduğunu ve finansal riskleri azaltmak için çeşitlendirilmiş gelir kaynaklarına sahip olduğunu göstermektedir.

Kriterlerin ağırlıklandırılmasında CRITIC (The Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin temel avantajı, kriterler arasındaki korelasyonu ve kriterlerin standart sapmasını dikkate alarak objektif bir ağırlıklandırma yapmasıdır. (Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis, 1995). Ayrıca, kriterler arasındaki zıtlıkları da göz önünde bulundurmaktadır. Tüm bu özellikleri nedeniyle, kriter ağırlıklarının hesaplanmasında CRITIC yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin çözüm adımları (Arslan, 2020);

1. Adım: Problemin tanımlanması ve başlangıç matrisinin oluşturulması,
2. Adım: Normalizasyon matrisinin oluşturulması için denklem (1) ve (2) kullanılır,

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - f_i^{\min}}{f_i^{\max} - f_i^{\min}}, \text{ (fayda kriterleri için)} \quad (1)$$

$$r_{ij} = \frac{f_i^{\max} - x_{ij}}{f_i^{\max} - f_i^{\min}}, \text{ (maliyet kriterleri için)} \quad (2)$$

3. Adım: Kriterler arası korelasyonun hesaplanması,
4. Adım: Bilgi miktarlarının (C_j) hesaplanması için denklem (3) kullanılır,

$$C_j = \sigma_j * \sum_{k=1}^n (1 - I_{kj}), \quad \sigma_j : \text{standart sapma, } I_{kj} : \text{korelasyon} \quad (3)$$

5. Adım: Kriter ağırlıkları denklem (4)' deki gibi hesaplanır.

$$W_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad (4)$$

Ele alınan bankaların sıralamasının oluşturulmasında ARAS (Additive Ratio Assessment) yöntemi kullanılmıştır. ARAS yöntemi, 2010 yılında Zvasdaskas ve Turkis tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemde alternatifler arasında bir sıralama oluşturmaktadır. Sıralama oluşturmada alternatifler için uygunluk fonksiyonuna bağlı olarak değerlendirme yapılmaktadır. Alternatif performansları, optimum alternatifin performansına oransal benzerlik üzerinden değerlendirme gerçekleştirilmektedir (Zvasdaskas ve Turkis,

2010) . Yöntemin gerçekleştirme adımları şu şekildedir (Adem ve Dağdeviren, 2020):

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar matrisi m (satır) alternatifleri, n (sütun) kriterleri göstermek üzere (5)'daki gibi oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & \cdot & x_{0j} & \cdot & x_{0n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ x_{i1} & \cdot & x_{ij} & \cdot & x_{in} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ x_{m1} & \cdot & x_{mj} & \cdot & x_{mn} \end{bmatrix}, i = 0, \dots, m; j = 1, \dots, n \quad (5)$$

Burada, x_{ij} , i . alternatifin, j . kriterine göre performans değerini göstermektedir. x_{0j} ise j . kriterin optimal değerini göstermektedir. x_{0j} değerleri bilinmediği durumlarda denklem (6) ile belirlenebilir.

$$x_{0j} = \max_i x_{ij} \text{ eğer } j, \text{ kriter maksimizasyon şeklinde ise}$$

$$x_{0j} = \min_i x_{ij}^* \text{ eğer } j, \text{ kriter minimizasyon şeklinde ise} \quad (6)$$

2. Adım: Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Karar matrisinde optimizasyon yönü farklı olan kriterlerin aynı yönde olması için değişim işlemi yapılır ve daha sonrasında normalizasyon matrisi oluşturulur. Bu matris oluşturulurken dönüşüm sonrasında tüm kriterler maksimizasyon şeklinde ise denklem (7), minimizasyon şeklinde ise denklem (8) kullanılır. Oluşturulan matris ise (9)'daki gibi olacaktır.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (7)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{1}{\frac{x_{ij}^*}{\sum_{i=0}^m x_{ij}}} \quad (8)$$

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \overline{x_{01}} & \cdot & \overline{x_{0j}} & \cdot & \overline{x_{0n}} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \overline{x_{i1}} & \cdot & \overline{x_{ij}} & \cdot & \overline{x_{in}} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \overline{x_{m1}} & \cdot & \overline{x_{mj}} & \cdot & \overline{x_{mn}} \end{bmatrix}, i = \overline{0, \dots, m}; j = \overline{1, \dots, n} \quad (9)$$

3. Adım: Ağırlıklı Normalize Matrisin Oluşturulması

Kriter ağırlıkları 0-1 arasında yer almakla birlikte kriter ağırlık toplamları 1'dir. Bu şekilde denklem (10) kullanılarak, ağırlıklı normalize matrisi (11)'deki gibi oluşturulur.

$$\widehat{x}_{ij} = \overline{x_{ij}} w_j; i = \overline{0, \dots, m} \quad (10)$$

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \widehat{x_{01}} & \cdot & \widehat{x_{0j}} & \cdot & \widehat{x_{0n}} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \widehat{x_{i1}} & \cdot & \widehat{x_{ij}} & \cdot & \widehat{x_{in}} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \widehat{x_{m1}} & \cdot & \widehat{x_{mj}} & \cdot & \widehat{x_{mn}} \end{bmatrix}, i = \overline{0, \dots, m}; j = \overline{1, \dots, n} \quad (11)$$

4. Adım: Optimallik Fonksiyon Değerinin Hesaplanması

Optimallik fonksiyonu değeri her bir alternatif için hesaplanmaktadır. Bu fonksiyon değeri büyük olan alternatif daha etkin alternatif olarak yorumlanabilmektedir. S_i , optimallik fonksiyonu denklem (12) ile hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \widehat{x_{ij}}; i = \overline{0, \dots, m} \quad (12)$$

5. Adım: Fayda Derecesinin Hesaplanması ve Sıralamanın Elde Edilmesi

Her bir alternatif için, S_i optimallik fonksiyon değeri kullanılarak fayda derecesi (K_i) denklem (13) ile hesaplanır. Hesaplanan bu fayda derecesi 0-1 aralığında yer alacaktır. Daha sonra bu değere büyükten küçüğe doğru sıralanarak alternatiflerin önem derecesine göre sıralaması elde edilmiş olacaktır.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0}, i = \overline{0, \dots, m} \quad (13)$$

4. BULGULAR

Kriterlerin ağırlıkları CRITIC yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Alternatiflerin sıralaması ise ARAS yöntemiyle yapılmıştır.

Karar probleminde toplam 8 alternatif ve bu alternatiflere ait 9 kriter değerlendirilmiştir. Kriterlerden 6 tanesi (C1, C2, C4, C5, C7 ve C9) fayda kriteri olduğu için maksimum, 3 tanesi (C3, C6 ve C8) maliyet kriteri olduğu için minimum olarak dikkate alınmıştır.

Özel Sermayeli bankalar ele alındığında Pandemi Öncesi karar matrisi Tablo 1'de, kriter ağırlıkları Tablo 2'deki gibi bulunmuştur.

Tablo 1. Pandemi Öncesine Ait Karar Matrisi

	Max	Max	Min	Max	Max	Min	Max	Min	Max
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
Akbank	0,977	5,450	20,979	62,362	36,531	21,094	1,6753	69,682	63,532
Anadolubank	1,918	13,281	17,107	77,599	18,914	46,711	1,4149	155,58	319,47
Fibabank	18,619	55,869	26,629	35,044	0,9487	14,422	0,9129	99,497	207,33
Şekerbank	-0,209	-3,453	14,077	72,846	19,129	23,538	1,069	71,589	58,729
Türkish Bank	18,887	75,576	22,582	38,594	0,313	2,318	2,543	80,450	35,288
TEB	1,091	11,070	16,201	65,328	25,873	29,964	2,352	86,916	56,506
İş Bankası	1,490	12,736	16,849	58,216	25,580	24,043	1,756	79,610	61,590
Yapı kredi	1,267	11,930	16,166	56,610	27,995	32,872	1,272	80,146	131,190

Tablo 1'de verilen karar matrisinde alternatifler, kriterler, kriter tipi ve pandemi öncesinde gerçekleşen değerler belirtilmiştir.

Tablo 2. Kriterlere ait Pandemi Öncesi W_j (ağırlık) değerleri

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
W_j (Ağırlık)	0,141	0,114	0,108	0,112	0,108	0,097	0,106	0,098	0,116	1,000

Tablo 2'de de görüldüğü gibi en yüksek değer C1 kriterine aittir ve bu kriter en yüksek öneme sahiptir. Bunu sırasıyla C9, C2, C4, C3-C5, C7, C8 ve C6 kriterleri takip etmektedir.

Özel Sermayeli bankalar ele alındığında Pandemi Sırası karar matrisi Tablo 3'de, kriter ağırlıkları Tablo 4'deki gibi bulunmuştur.

Tablo 3. Pandemi Sırasına Ait Karar Matrisi

	Max	Max	Min	Max	Max	Min	Max	Min	Max
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
Akbank	0,977	5,450	20,979	62,362	36,531	21,094	1,6753	69,682	63,532
Anadolubank	1,918	13,281	17,107	77,599	18,914	46,711	1,4149	155,58	319,47
Fibabank	18,619	55,869	26,629	35,044	0,9487	14,422	0,9129	99,497	207,33
Şekerbank	-0,209	-3,453	14,077	72,846	19,129	23,538	1,069	71,589	58,729
Türkish Bank	18,887	75,576	22,582	38,594	0,313	2,318	2,543	80,450	35,288
TEB	1,091	11,070	16,201	65,328	25,873	29,964	2,352	86,916	56,506
İş Bankası	1,490	12,736	16,849	58,216	25,580	24,043	1,756	79,610	61,590
Yapı kredi	1,267	11,930	16,166	56,610	27,995	32,872	1,272	80,146	131,190

Tablo 3'te verilen karar matrisinde alternatifler, kriterler, kriter tipi ve pandemi sırasında gerçekleşen değerler belirtilmiştir.

Tablo 4. Kriterlere ait Pandemi Sırası W_j (ağırlık) değerleri

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	Toplam
W_j (Ağırlık)	0,135	0,119	0,116	0,106	0,123	0,095	0,106	0,098	0,102	1,000

Tablo 4'te belirtildiği gibi, en yüksek değer C1 kriterine ait olup, bu kriter en yüksek öneme sahiptir. Bunu sırasıyla C5, C2, C3, C4-C7, C9, C8 ve C6 kriterleri takip etmektedir.

Özel Sermayeli bankalar ele alındığında ARAS yöntemi ile elde edilen pandemi öncesi ve pandemi sırasındaki sıralama Tablo 5'te belirtilmiştir.

Tablo 5. Optimallik Fonksiyon Değeri, Fayda Derecesi ve Alternatiflerin Sıralaması

	Pandemi Öncesi			Pandemi Sırası		
	S_i	K_i	Ranking	S_i	K_i	Ranking
Optimal Değerler	0,223	1		0,227	1	
Akbank	0,082	0,368	6	0,091	0,401	3
Anadolubank	0,095	0,428	3	0,090	0,400	4
Fibabank	0,122	0,547	2	0,118	0,519	2
Şekerbank	0,067	0,302	8	0,070	0,308	8
Türkish Bank	0,161	0,722	1	0,159	0,702	1
TEB	0,082	0,370	5	0,081	0,359	5
İş Bankası	0,080	0,359	7	0,079	0,349	7
Yapı kredi	0,083	0,372	4	0,081	0,356	6

Tablo 5'te görüldüğü üzere pandemi öncesinde en etkin banka sıralamasında ilk sırada Turkish Bank yer alırken, son sırada yer alan banka Şekerbank olmuştur. Diğer bankalar ise en etkinden sıralamasına göre sırasıyla Fibabank, Anadolu Bank, Yapı Kredi Bankası, Türk Ekonomi Bankası, Akbank ve İş Bankası şeklinde gerçekleşmiştir.

Pandemi sırasında en etkin banka sıralamasında ilk sırada Turkish Bank yer alırken, son sırada yer alan banka Şekerbank olmuştur. Diğer bankalar ise en etkinden sıralamasına göre sırasıyla Fibabank, Akbank, Anadolu Bank, Türk Ekonomi Bankası, Yapı Kredi Bankası ve İş Bankası şeklinde gerçekleşmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren özel sermayeli bankaların Covid-19 pandemisi öncesi ve Covid-19 pandemisi dönemi etkinlikleri analiz edilmiştir. Bu kapsamda, özel sermayeli bankalardan Akbank, Anadolubank, Fibabank, Şekerbank, Turkish Bank, Türk Ekonomi Bankası, İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası alternatif olarak seçilmiştir. Alternatiflerin sıralaması için kullanılan kriterler ise şu şekilde belirlenmiştir: Ortalama Aktif Karlılığı, Ortalama Öz Kaynak Karlılığı, Sermaye Yeterlilik Oranı, Toplam Mevduat/ Toplam Aktifler, Finansal Varlıklar (Net) / Toplam Aktifler, Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler, Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri / Toplam Aktifler, Personel Giderleri / Diğer Faaliyet Giderleri ve Faiz Dışı Gelirler (Net) / Toplam Aktifler.

Çalışmada kriter ağırlıklarının belirlenmesinde CRITIC yöntemi kullanılırken, alternatiflerin sıralaması için ARAS yöntemi kullanılmıştır

Ortalama Aktif Karlılığı, bankaların sahip oldukları varlıkları ne kadar verimli kullandıklarını gösteren temel bir finansal karlılık oranıdır. Çünkü aktif karlılık bir bankanın finansal sağlığını ve verimliliğini yansıtır. Yüksek bir aktif karlılık oranı, bankanın varlıklarını verimli bir şekilde yöneterek maksimum oranda kâr elde ettiğini, dolayısıyla operasyonel alanda da etkin yönetim sergilediğini gösterir. Bu oran, yatırımcılar için de önemli bir yatırım gösterge olup, bankaların sürdürülebilir kârlılık elde etme potansiyelini hakkında bilgi verir.

Pandemi dönemi ve öncesinde yapılan analizler, Türk bankalarının ortalama aktif kârlılığını ne oranda etkili kullandıklarına dair önemli bulgular vermektedir. Turkish Bank, pandemi öncesi ve sırasında en etkin banka olarak tespit edilmiştir. Bu durum, bankanın varlıklarını son derece verimli kullandığını ve ekonomik belirsizliklere rağmen kâr sağlama potansiyelini yüksek tuttuğunu göstermektedir. Bu anlamda Turkish Bank, aktif kârlılığını optimize ederek, pandemi gibi finansal açıdan son derece zor bir dönemde

bile yüksek bir finansal performans sergileyebilmiştir. Bu, bankanın sağlam bir risk yönetimi, sermayeyi verimli kullanıma ve etkili bir operasyonel planlamaya sahip olduğunu göstermektedir.

Şekerbank ise pandemi dönemi ve öncesinde en az etkin banka olarak belirlenmiştir. Bu, bankanın varlıklarını daha az verimli kullandığını ve bu dönemdeki zorluklar karşısında kâr elde etme kapasitesinin düşük olduğunu yansıtmaktadır. Şekerbank'ın düşük ortalama aktif kârlılığı, bankanın kriz dönemlerinde zayıf bir performans sergileyebileceğini ve finansal kaynakları etkili bir şekilde yönetme konusunda sorunlar yaşadığını göstermektedir. Bu durum, Şekerbank'ın pandemi gibi olağanüstü durumlarla başa çıkma yeteneği konusunda rakiplerine oranla zayıf kaldığını ve kârlılığını artırma konusunda daha fazla çaba harcaması gerektiğini ifade etmektedir.

Bu yöntem ile bankaların sıralanması, finansal performanslarını objektif ve sistematik bir şekilde değerlendirmeye imkan tanıyarak, yatırımcılar, yöneticiler ve düzenleyiciler için stratejik kararlar alırken önemli bir rehber sunmaktadır.

Kaynakça

- Adem, A., & Dağdeviren, M. (2020). İnsan-Makine Etkileşimine Yönelik Çok Kriterli Bir Analiz: Aras Tekniği Uygulaması. İçinde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri: MS., 1. Baskı, 295-306, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ak, Ö. K., Babuşçu, Ş., & Hazar, A. (2021). Bist Banka Endeksinde Yer Alan Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Copras Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 280-305.
- Akbalık, M., Yurttadur, M., & Taşcı, M. Z. (2022). Entropi ve Copras yöntemleriyle finansal performans analizi: Mevduat ve katılım bankaları karşılaştırması. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, (16), 13-27.
- Akbulut, O. Y. (2020). Gri Entropi Temelli Psı ve Aras Çkkv Yöntemleriyle Türk Mevduat Bankalarının Performans Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 171-187.
- Akgül, Y. (2021). Borsa İstanbul'da işlem gören ticari bankaların finansal performansının bütünlük CRITIC CoCoSo modeliyle analizi. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 71-90.
- Arslan, R. (2020). CRITIC Yöntemi, İçinde Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri, 1. Baskı, 118-135, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aydın, Y. (2020). Bütünlük Critic ve Marca Yöntemleri İle Kamu Sermayeli Bankalarının Performans Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 829-841.
- Bektaş, S. (2022). Türkiye'deki Kamu Sermayeli Bankaların Sürdürülebilirlik Performanslarının Hibrit Çkkv Model ile Değerlendirilmesi: 2014-2021 Dönemi Merc-Asas Modeli Örneği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 426-442.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems, The critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7): 763-770.
- Ecer, F. (2019). Özel sermayeli bankaların kurumsal sürdürülebilirlik performanslarının değerlendirilmesine yönelik çok kriterli bir yaklaşım: Entropi-ARAS bütünlük modeli. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 365-390.
- Hassan Al-Tamimi, H. A. (2006). The determinants of the UAE commercial banks' performance: a comparison of the national and foreign banks. *Journal of Transnational Management*, 10(4), 35-47.
- Karabulut, T., & Akkaynak, B. (2023). Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Critic-Copras Yöntemleriyle Sıralaması. *Ekev Akademi Dergisi*, (94), 315-329.

- Mulliner, E., Smallbone, K., & Maliene, V. (2013). An assessment of sustainable housing affordability using a multiple criteria decision making method. *Omega*, 41(2), 270-279.
- Paksoy, Ö. B., & Küçükler, M. (2024). Bankacılık Sektöründe Finansal Performans Analizi: Bist Bankacılık Endeksi Üzerine Bir İnceleme. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 7(2), 170-189.
- Rouyendegh (Erdebilli), B. D., & Nacar, E. N., (2020), Copras Yöntemi ile tedarikçi seçimi, In Mehmet Kabak, Yetkin Çınar (eds), Çok kriterli karar verme yöntemleri ms excel çözümlü uygulamalar (ss. 183-196). Nobel Akademik
- Sakarya, Ş., & Gürsoy, M. (2021). Bist Bankacılık Endeksi'nde Yer Alan Bankaların Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı Copras ve Aras Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 806-819.
- Seçme, G. (2022). Firma performans Değerlendirmesine çok kriterli Yaklaşım: Bankacılık Sektörü üzerine bir uygulama. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 457-480.
- Süzülmüş, S., & Yakut, E. (2024). Critic Temelli Promethee ve Edas Teknikleriyle Bankaların Finansal Performanslarının Belirlenerek Karşılaştırılması. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 218-239.
- Karaş, Z. (2024). TÜRK Bankacılık Sektöründe Çoklu Kriterli Karar Verme Yaklaşımları ile Finansal Performans Değerlendirmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(90), 798-820.
- Kenger, M. D., & Organ, A. (2017). Banka personel seçiminin çok kriterli karar verme yöntemlerinden entropi temelli aras yöntemi ile değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 152-170.
- Yıldırım, S., & Akkaynak, B., (2018). Analitik Hiyerarşi yöntemi İle Sermaye Yapısı Kararlarını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Kabramanmaraş Sütçü İmam üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol.8, no.2, 53-67.
- Waleed, A., Shah, M. B., & Mughal, M. K. (2015). Comparison of private and public banks performance. *IOSR Journal of Business and Management*, 17(7), 32-38
- Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. Technological and economic development of economy, 16(2), 159-172.

Hisse Senedi Bölünmesi ve BİST’de Bir Uygulama

Bilal Akkaynak¹

Erdem Özkan²

Özet

Bu çalışmada enerji, hammadde, endüstriyel ürün ve hizmetler, temel tüketim ürünleri, keyfi tüketim ürünleri, finans, sağlık, teknoloji, enerji ve gayrimenkul sektörlerinde faaliyet gösteren ve hisseleri Borsa İstanbul (BİST) Pay Piyasasında işlem gören 303 şirketin 2014-2023 yıllarına ait hisse senedi bölünmesi verilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Analiz sonucunda belirtilen yıl aralığında bölünmeye giden enerji sektöründe 10 şirketin toplam 12 hisse senedi bölünmesi, hammadde sektöründe toplam 52 şirketin 80 hisse senedi bölünmesi işlemi, endüstriyel ürün ve hizmetler sektöründe toplam 44 şirketin 83 hisse senedi bölünmesi işlemi, temel tüketim ürünleri sektöründe toplam 29 şirketin 44 hisse senedi bölünmesi işlemi, keyfi tüketim ürünleri sektöründe toplam 59 şirketin 100 hisse senedi bölünmesi işlemi, finans sektöründe toplam 45 şirketin 95 hisse senedi bölünmesi işlemi, sağlık sektöründe toplam 8 şirketin 17 hisse senedi bölünmesi işlemi, teknoloji sektöründe toplam 13 şirketin 15 hisse senedi bölünmesi işlemi, kamu hizmetleri sektöründe toplam 13 şirketin 20 hisse senedi bölünmesi işlemi ve gayrimenkul sektöründe toplam 30 şirketin 78 hisse senedi bölünmesi gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. En çok hisse senedi bölünmesinin sırasıyla keyfi tüketim ürünleri sektörü, finans sektörü ve hammadde sektöründe gerçekleştiği gözlemlenmiştir. En az hisse senedi bölünmesi ise enerji sektörü, teknoloji sektörü ve sağlık sektöründe gerçekleşmiştir. En çok hisse senedi bölünmesi 2021 yılında gerçekleşmiş iken en düşük hisse senedi bölünmesi 2014 yılında gerçekleşmiştir.

1 Doç. Dr., EBYÜ İİBF İşletme Bölümü, bakkaynak@erzincan.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1300-2112

2 Öğr. Gör. Erdem ÖZKAN, EBYÜ, SBE Yüksek Lisans Öğrencisi, erdem.ozkan@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2515-7253

GİRİŞ

Sermaye, işletmelerin kuruluşlarında ortaklar tarafından sağlanan para ya da para yerine geçebilecek emtialardır. İşletmeler yaşam döngüsü içinde varlıklarını sürdürebilmek ve rakipler ile rekabet edebilmek adına devamlı bir devinim halinde olmalıdır. Bu bakımdan işletme sermayesi zamanla işletme ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelebilir. Bu durum bazen yeni bir yatırım yapılması planlandığında ya da işletmenin zaman ilerledikçe büyümesinden doğabileceği gibi bazen de araştırma geliştirme projelerine finansman aktarılmasından da kaynaklanabilir. Böylesi durumlarda, yani işletmenin sermayesinin ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumlarda, sermaye artırımı gündeme gelebilmektedir. Sermaye artırımı, bir şirketin yeni yatırımları ve satın almaları finanse etmek veya mali yapısını yeniden dengelenmesine yardımcı olmak amacıyla yeni hisse ihraç etmesi olarak tanımlanabilir. Şirketler, sermaye artırımı kararı aldıklarında bedelli ve bedelsiz sermaye artırımı olmak üzere iki yöntemden faydalanırlar. Bedelli sermaye artırımı, dış kaynaklardan elde edilen fonla gerçekleşen sermaye artırımı çeşididir. Şirketin ödenmiş sermayesinin artırılması esnasında oluşturulan yeni hisse senetleri belirli bir fiyat karşılığında yatırımcılara satılır. Bu satış sonucu elde edilen tutar kadar da şirketin kasasına para girişi sağlanmış olur. Bedelli sermaye artırımı yapılırken oluşturulan yeni hisse senetlerinin satış önceliği, şirketin mevcut yatırımcılarına aittir. Rüçhan hakkı olarak ifade edilen bu hakkın kullanım süresi sermaye artırımı yapıldıktan sonra on beş gün ile iki ay arasında değişiklik göstermekte olup pay sahipleri bu hakkı kullanmak zorunda değildir. Bedelsiz sermaye artırımı, şirketin iç kaynaklardan sağladığı fonla yaptığı sermaye artırımı şeklidir. Yani şirkete herhangi bir para girişi sağlanmaz (Yılmaz, 2003: 19). Genellikle özkaynakların altında bulunan dağıtılmamış geçmiş yıl kârlarının ödenmiş sermayeye eklenmesi yoluyla gerçekleştirilse de yedek akçeler, iştiraklerden sağlanan fonlar, taşınır ya da taşınmaz satışından elde edilen fonlar ve yeniden değerlendirme gibi sıralanabilecek durumlar sonrasında da bedelsiz sermaye artırımına gidilebilir. Buradaki önemli husus sermayenin şirkete ek bir fon girmeksizin artış göstermesidir. Özellikle temettü dağıtmayıp geçmiş dönem kârlarını büyüten şirketlerde bir süre sonra bedelsiz sermaye artırımı sıklıkla görülebilir. Bedelsiz sermaye artırımı sonrasında şirketin hisse senedi sayısında, bölünme oranı kadar yükseliş görülürken borsadaki hisse senedi fiyatı da yine aynı oranda düşüş kaydeder. Bedelsiz sermaye artırımı sonucunda şirketin öz sermayesi değişmez. Şirket mevcut ortaklarına sermaye artırımı oranı dikkate alınarak bedelsiz şekilde hisse verir. Bedelsiz sermaye artırımı sonucunda şirketin piyasa değerinde bir değişiklik yaşanmaz. Hisse senetlerinin bedelinde düzenleme yapılarak şirket değerinin sabit kalması sağlanır (Pandow ve Ganai 2023).

Bedelsiz sermaye artırımına gidilmesinin en önemli sebeplerinden biri şirketin faaliyetlerini devam ettirmek veya yeni yatırımlar yapmak için gerekli olan ek kaynağı elde etmek istemesi olarak ifade edilebilir. Şirket sermayesinin kanunun öngördüğü alt limitin altına düşmesi halinde de şirketler sermayelerini zorunlu olarak artırmak durumunda kalırlar. Bedelsiz sermaye artırımı ile şirketlerin ödenmiş sermayesinin ekonomik koşullar nedeniyle değer kaybetmesinin önüne geçilir ve enflasyon karşısında erimemesi sağlanır.

Şirketlerin hisse senedi bölünmesi sonucu hisse senedi sayısının artması piyasalarda olumlu bir izlenim bırakır ve yatırımcıların şirket hisselerine talebini artırır. Hisse fiyatları çok artarsa alım satım işlemleri yavaşlayacaktır. Bunun önüne geçebilmek adına bedelsiz sermaye artırımını yapılarak hem daha çok sayıda hissenin piyasalarda işlem görmesi sağlanır hem de senetlerin likiditesi artmış olur (Sharpe vd.: 1995; Yılmaz: 2003).

Bu çalışma ile hisse senedi bölünmesi hakkında öz bilgilendirme yapılması, konu ile ilgili literatürün taranması suretiyle yapılan çalışmaların çerçevesinin belirlenmesi ve BİST’de 2014-2023 yılları aralığında gerçekleşen hisse senedi bölünmelerinin sektörlere göre analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın devam eden kısmında literatürde yer alan başlıca çalışmalara öz olarak değinilecek ve sonrasında uygulama neticesinde elde edilen bulgulara yer verilecektir.

1. LİTERATÜR

Hisse senedi bölünmesi ile ilgili bilimsel araştırmalar genellikle finansal piyasalardaki bu olayın nedenlerini ve etkilerini incelemektedir. Bu tür araştırmalarda, hisse senedinin neden ve nasıl bölündüğünü, hisse senedi bölünmelerinin şirket değeri ve sahiplik yapısı üzerindeki etkilerini, piyasa likiditesi ve işlem hacmi gibi faktörlerle ilişkilerini ve hisse senedi bölünmelerinin bilgi sinyali olarak işlev görüp görmediği konuları araştırılmıştır. Tablo 1’de geçmişten günümüze hisse senedi bölünmesi ile ilgili yapılmış başlıca çalışmalardan bazıları özetlenmektedir.

Tablo1. Literatür Taraması

	Yazan	Yılı	Kullanılan Yöntem	Yıl Aralığı	Sonuç
1	Johnson, K. B.	1966	Olay Çalışması	1959	Bu çalışma hisse senedi bölünmesi ile hisse senedi fiyatı arasında pozitif bir fiyat ilişkisinin varlığına dair kanıt sağlıyor.
2	Asquith, P., Healy, P., & Palepu, K.	1989	Olay Çalışması	1970-1980	Firmaların kazançlarındaki önemli bir artışın ardından hisselerini böldüklerini göstermektedir. Hisse senedi bölünmesi duyurusu öncesinde piyasa bu kazanç artışlarının geçici olmasını beklemektedir. Bölünme duyurusu, yatırımcıların geçmiş kazanç artışlarının kalıcı olduğuna dair beklentilerini artırmaya neden olmaktadır. Çalışma aynı zamanda piyasanın bölünmüş duyurulara tepkisinin gelecekteki kazanç artışları ya da yakın vadeli nakit temettü artışları beklentilerine atfedilemeyeceğini de göstermektedir.
3	Lamoureux, C. G., & Poon, P.	1987	Vergi Seçeneği Modeli	1962-1985	Bölünmenin duyurulması sonrasında hissedar sayısında ve işlem hacminde önemli bir artış gözlenmektedir.
4	Baker, H. K., & Gallagher	1980	Anket	1974-1978	Çalışma hisse senedi bölünmesi olan firma yöneticilerinin bu dağıtım şekli hakkındaki düşüncelerinin, sadece nakit temettü ödeyen firma yöneticilerine göre daha olumlu olduğunu ve finans yöneticilerinin genel olarak hem hisse senedi temettülerinin hem de bölünmelerin hissedar sayısını artırmaya yönelik bir uygulama olduğunu göstermektedir.
5	Ikenberry, D. L., Rankine, G., & Stice, E. K.	1996	Univariate Analysis, Multivariate Analysis	1975-1990	Bölünme sonrası hisse senedi fiyatlarında fazla getiriler gözlemlenmiştir.
6	Desai, H., & Jain, P. C..	1997	Olay Çalışması Sinyal Hipotezi	1976-1991	Çalışmalarında hisse senedi bölünmesi duyurusu sırasında meydana gelen temettülerdeki yüzdelik değişim ile 1 yıllık anormal getiriler ve uzun vadeli anormal getiriler arasında pozitif bir korelasyon olduğunu tespit etmişlerdir.

7	Mukherji, S., Kim, Y. H., & Walker, M. C.	1997	Olay Çalışması Sinyal Hipotezi	1984-1988	Hisse bölünmelerinin hem bireysel hem de kurumsal hissedarların sayısını artırdığını ve kurumların sahip oldukları özkaynak oranını etkilemediğini göstermiştir. Ayrıca, bireysel ve kurumsal hissedarların sayısındaki değişikliklerin bölünme faktörüyle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.
8	Özer, G., & Yücel, R.	2001	İşaret, işlem aralığı, likidite ve risk hipotezi	1989-1997	Bedelsiz sermaye artırım duyurusundan sonra hisse senetlerinin istatistiki olarak anlamlı bir şekilde anormal getiri sağlamadığını, sadece duyurunun yapıldığı gün istatistiki olarak anlamlı ortalama anormal getirinin olduğunu saptamıştır. Bedelsiz sermaye artırımının ilan edildiği gün ve sonrasındaki günlerde belirli bir süre boyunca elde edilen getirilerin ortalaması kadar getiri olduğunu gözlemlemiştir.
9	Balachandran, B., Faff, R. ve Tanner, S.	2004	Regresyon Analizi	1992-2000	Hisse senedi bölünmesi ile ilgili duyurun yapıldığı gün ile bir sonraki günde hisse senedi değerinde anormal getiri olduğu ancak bu anormal getirinin finansal işletmelerde endüstri ve maden işletmelerine kıyasla daha az olduğunu saptamıştır.
10	Gichema, GW	2007	Olay Çalışması	2004-2007	Çalışmanın sonucunda hisse senedi bölünmesi duyurularının hisse senedi fiyatlarında kısa vadede olumlu etkiye neden olduğu, ancak yaygın olarak tercih edilen hisse senetleri fiyatları için kalıcı bir kazanç sağlamadığı tespit edilmiştir.
11	Chen, H., Nguyen, H. H., & Singal, V.	2011	Olay Çalışması	1981-2007	Hisse senedi bölünmelerinin pozitif anormal gelecek kazanç artışına neden olduğu, hisse senedi bölünmelerinin geçmiş işletme performansından ziyade geleceğe ilişkin bilgi içerdiğini ve hisse senedini daha pazarlanabilir hale getirmek amacıyla gerçekleştirildiğini öne sürmüştür.
12	Fakru, K. Y., & Thoufiqulla, P	2013	Olay Çalışması	2012-2013	Çalışmada hisse senedi bölünmesi gerçekleştiren 12 şirketin hisse senedi fiyatlarındaki değişimler incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre belirlenen aralıkta 9 şirketin hisse senedi fiyatı azalmış, 2'sinin hisse senedi fiyatı artmış, 1 şirketin ise hisse senedi değerinde bir farklılık meydana gelmemiştir.

13	Masry, M.	2015	Olay Çalışması Wilcoxon signed rank test	2008-2014	Araştırma sonucunda hisse senedi bölünmesi duyurusundan piyasanın etkilenmediğini, dolayısıyla bölünme duyurusu ile ilgili bilgilerin açıklanmasının şirketlerin hisselerinin anormal getirilerini artırma üzerinde hiçbir etkisi olmadığını tespit etmiştir.
14	Küçüksille, E., & Mizrahi, R.	2015	Olay Çalışması	2012-2014	Çalışmanın sonucunda Borsa İstanbul Hisse Senetleri Piyasasının incelenen yıllarda bedelsiz sermaye artırım duyurularından etkilendiğini ve etkin yapıda bir piyasa olmadığını saptamıştır.
15	Karim, M. A., & Sarkar, S.	2016	Sinyal Teorisi	1974-2007	Bölünme duyurularını takip eden yıllarda düşük değerlenme yerine aşırı değerlendirildiği tespit edilmiştir. Hisse senedi bölünmelerinin piyasaya düşük değerlendirme sinyali vermediği fikrini desteklemektedir.
16	Patel, M., Dave, M., & Shah, M.	2016	Olay Çalışması	2016	Çalışmada, Hindistan hisse senedi piyasasının verimli olduğunu, hisse senedi bölünmesi duyurusu sonucunda kimsenin anormal getiri elde edemeyeceğini, ancak hisse senedi bölünmesi duyurusunun hisse senedi getirisi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.
17	Jayanti, V. A. P., & Pinem, D.	2024	Wilcoxon İşaretili Sıralama Testi	2017-2022	Çalışma, hisse senedi bölünmelerinden önce ve sonra hisse senedi fiyatlarında gözle görülür farklılıklar olduğunu, işlem hacminin kurumsal etkinlikten önce ve sonra değişiklikler gösterdiğini ve menkul kıymet getiri değişkenliği arasında, hisse senedi bölünmelerinden önce ve sonra kayda değer farklılıklar olduğunu gösteriyor.
18	Sormin, R. T. A.	2024	Olay Çalışması	2013-2023	Çalışmada, hisse senedi bölünmesi gerçekleşmeden önce pozitif yönde kümülatif anormal getiri olmadığı ve içeriden öğrenenlerin ticaretine yönelik herhangi bir göstergenin bulamadığı yönündedir.
19	Amelia, H., & Satria, F.	2024	Olay Çalışması	2019-2022	Çalışma sonucunda ihraççılarda hisse bölünmesi öncesi ve sonrası işlem hacmi aktivitesinde bir değişiklik olduğunu tespit etmiştir.

20	Dwitaning-sih, G. M., Putri, I. A. P. D., & Artani, K. T. B.	2024	Olay Çalışması Wilcoxon signed rank test	2020-2022	Hisse senedi bölünmesi duyurusundan önce ve sonra işlem hacminde artış ve anormal hisse senedi getirilerinin olduğunu, hisse bölünmesi bilgisinin piyasa tarafından dikkate alındığı ve böylece yatırımcıların hisse bölünmesi olayına tepki gösterdiğini tespit etmiştir.
21	Pramusitha, D. M. N., & Hadiprajitno, P. T. B.	2024	Olay Çalışması, Wilcoxon Signed Ranks Test	2017-2022	Bu çalışmanın amacı, Covid-19 öncesi ve sırasında şirketlerdeki hisse senedi bölünme duyurularının işlem hacmi, getiri ve hisse senedi fiyatı üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu çalışmanın sonucunda, Covid-19 öncesi ve sırasındaki dönemde duyurudan önce ve sonra ortalama işlem hacminde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir.

Literatür taraması sonucunda hisse senedi bölünmesi ile ilgili yapılan çalışmaların 1960'lı yıllara değin uzandığı gözlemlenmektedir. Konu ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde çalışmaların genel itibari ile hisse senedi fiyatı, hisse senedi bölünmesi, temettü ödemeleri ve hisse senedi işlem hacmi arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir.

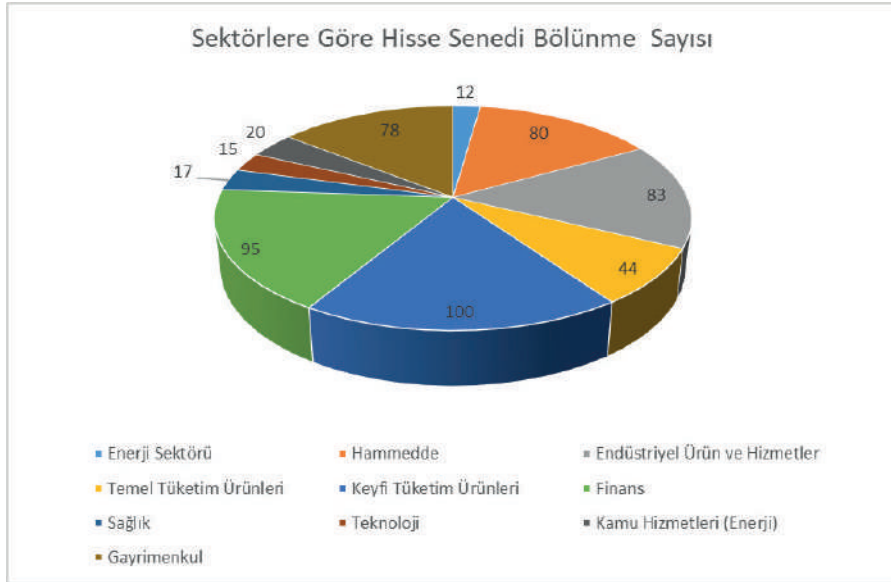
Johnson (1966)'a göre hisse bölünmesi genellikle hisse senedi fiyatının artmasının ardından gerçekleşmektedir. Baker ve Gallagher (1980)'a göre ise hisse senedi bölünmelerinin altında yatan refleks hissedar sayısını artırmaya yöneliktir. Lamoureux ve Poon (1987) ve Mukherji vd. (1997)'nin çalışmaları da bu bulguyu destekler niteliktedir. Asquith vd. (1989)'ye göre işletmeler kazançlarındaki artıştan sonraki dönemlerde hisse senedi bölünmesine gitmişlerdir. Chen vd. (2011) gibi araştırmacılara göre ise hisse senedi bölünmeleri geçmiş fiyat hareketliliklerinden ziyade geleceğe dönük bilgiler ve beklentiler içeren işlemlerdir.

Ikenberry vd. (1996), Desai ve Jain (1997) ve Balachandran vd. (2004) çalışmalarında hisse senedi bölünmesi sonrasında anormal getiri fırsatlarının oluştuğunu ifade etmekte iken Özer ve Yücel (2001) sadece bölünme duyurusunun yapıldığı gün anormal bir getiri olasılığının olduğunu, Gichema (2007) ise hisse senedi bölünmesinin kısa vadede hisse senedi fiyatları üzerinde olumlu bir etkisinin olmasına rağmen yaygın tercih edilen hisse senedi fiyatları için kalıcı bir kazanç sağlamadığını ifade etmektedir. Buna karşılık Masry (2015), Patel vd. (2016) ve Sormin (2024) gibi hisse senedi bölünme duyurusunun öncesi ve sonrasında anormal bir getiri olasılığının bulunmadığını ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır.

2. YÖNTEM ve BULGULAR

Bu çalışma ile Borsa İstanbul Hisse Senedi Piyasasında 2014-2023 döneminde gerçekleşen hisse senedi bölünmelerine ilişkin analizlerin yıllara ve sektörler göre yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla Enerji, temel tüketim, sağlık, gayrimenkul, hammadde, keyfi tüketim ürünleri, teknoloji, endüstriyel ürün ve hizmetler, finans ve kamu hizmetleri gibi yaklaşık 10 sektörde ilgili dönem aralığında gerçekleşen 544 hisse senedi bölünmesi işlemi incelenmiştir. İncelenen hisse senedi bölünmelerinin 303 tanesi farklı işletmeler tarafından gerçekleştirilirken 241 tanesi ilgili dönemde daha önce hisse senedi bölünmesi gerçekleştiren işletmelerin ikincil ve daha fazla bölünmeleridir. Grafik 1’de 2014-2023 döneminde gerçekleşen hisse senedi bölünmeleri sektörlerine göre ayrıştırılarak özetlenmiştir.

Grafik 1: Hisse Senedi Bölünmesinin Sektörel Dağılımı

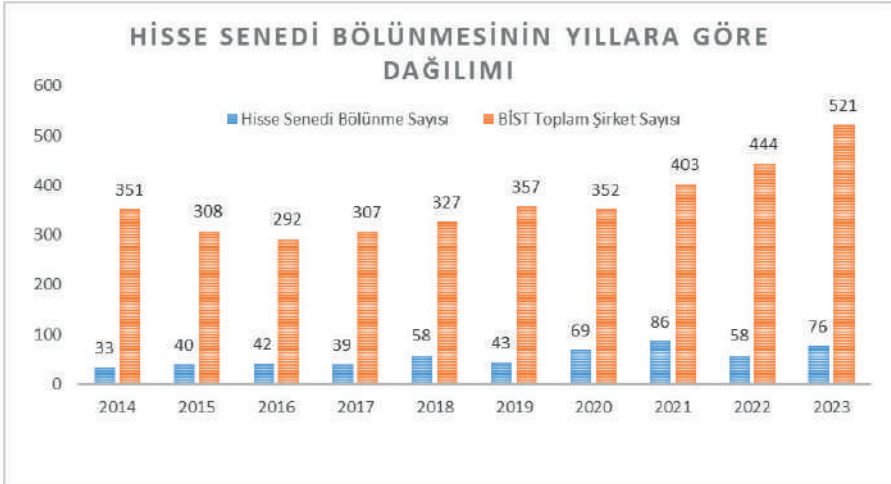


Grafik 1 incelendiğinde en çok hisse senedi bölünmesinin sırasıyla keyfi tüketim ürünleri sektörü, finans sektörü ve hammadde sektöründe gerçekleştiği gözlemlenmiştir. En az hisse senedi bölünmesi ise enerji sektörü, teknoloji sektörü ve sağlık sektöründe gerçekleşmiştir. Veriler incelendiğinde, 2014-2023 döneminde gerçekleşen 544 hisse senedi bölünme işleminin 100’ü (%18,4) Keyfi Tüketim Ürünleri, 95’i (%17,5) Finans, 83’ü (%15,3) Endüstriyel Ürün ve Hizmetler, 80’i (%14,7) Hammadde ve 78’i (%14,3) Gayrimenkul sektörlerine ait firmalar tarafından gerçekleştirilmiştir. 544 hisse senedi bölünmesi işleminden 10’u tersine hisse senedi bölünmesi işlemidir.

En çok hisse senedi bölünmesinin sırasıyla keyfi tüketim ürünleri sektörü, finans sektörü ve hammadde sektöründe gerçekleştiği gözlemlenmiştir. En az hisse senedi bölünmesi ise enerji sektörü, teknoloji sektörü ve sağlık sektöründe gerçekleşmiştir.

Grafik 2’de 2014-2023 yılları aralığında yıllar itibari ile Borsa İstanbul’da kote şirket sayısı ve gerçekleşen hisse senedi bölünme sayıları özetlenmektedir. 2014 ve 2023 yılları arasında gerçekleşen hisse senedi bölünmelerinin yıllara göre dağılımı incelendiğinde son yıllarda hisse senedi bölünmesinde bir artışın olduğu gözlemlenmektedir. En fazla hisse senedi bölünmesinin yaşandığı yıl 2021 yılı iken en az hisse senedi bölünmesinin yaşandığı yıl 2014’tür. 2021 yılında borsaya kote 403 işletme arasından toplam 86 işletmenin hisse senedinde bölünme işlemi gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise borsaya kote 351 işletme arasından toplam 33 işletmenin hisse senedinde bölünme işlemi gerçekleşmiştir. Hisse senedi bölünmesi yıllara göre Borsa İstanbul’da işlem gören şirket sayılarına oranlandığında 2014 yılında %9,4 oranında, 2015 yılında %13 oranında, 2016 yılında %14,4 oranında, 2017 yılında %12,7 oranında, 2018 yılında %17,7 oranında, 2019 yılında %12 oranında, 2020 yılında %19,6 oranında, 2021 yılında %21,3 oranında, 2022 yılında % 13 oranında, 2023 yılında %14,6 oranında bir bölünme gerçekleştirilmiştir. 2014 – 2023 yılları arasında Borsa İstanbul’da faaliyette bulunan şirketlerin sayısında genel olarak bir artış yaşandığı görülmektedir.

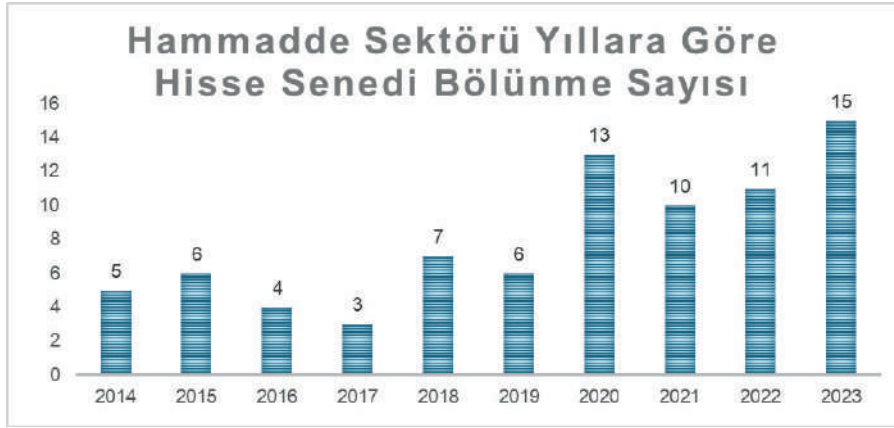
Grafik 2: Hisse Senedi Bölünmesinin Yıllara Göre Dağılımı



Hammadde sektöründe yer alan işletmelere ait hisse senedi bölünmesine ilişkin bilgiler Grafik 3’te yer almaktadır. Veriler incelendiğinde hammadde sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı yıl 2023 yılıdır.

2023 yılında toplam 15 bölünme işlemi gerçekleşmiştir. En az bölünmenin yaşandığı yıl 2017 yılıdır. 2017 yılında 3 bölünme işlemi gerçekleşmiştir. 2014-2023 yılları arasında her yıl bölünme işlemi gerçekleşmiştir. Belirli yıllarda azalış gösterse de hammadde sektöründe gerçekleşen hisse senedi bölünme sayısı artış göstermiştir. 2014 ve 2023 yılları aralığında sektörde toplam 80 hisse senedi bölünmesi işlemi gerçekleşmiştir. Borsa İstanbul’da 2013-2014 yılları arasında hammadde sektöründe toplam 52 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür.

Grafik 3: Hammadde Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı



Endüstriyel ürün ve hizmetler sektörüne ait yıllara göre hisse senedi bölünme sayısı Grafik 4’te özetlenmektedir. Grafik 4’teki veriler incelendiğinde endüstriyel ürün ve hizmetler sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı yıl 2020 yılıdır. 2020 yılında toplam 12 bölünme işlemi gerçekleşmiştir. En az bölünmenin yaşandığı yıl 2017 yılıdır. 2017 yılında 3 bölünme işlemi gerçekleşmiştir. 2014-2023 yılları arasında her yıl bölünme işlemi gerçekleşmiştir. 2014 ve 2023 yılları aralığında hisse senedi bölünmesinin artış gösterdiği gözlemlense de bu artış düzenli bir artış değildir. Zira 2017, 2021 ve 2022 yıllarında belirgin bir azalış gözlemlenmiştir. 2014 ve 2023 yılları aralığında 79 hisse senedi bölünmesi işlemi gerçekleşmiştir. Borsa İstanbul’da 2013-2014 yılları arasında endüstriyel ürün ve hizmetler sektöründe toplam 44 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür.

Grafik 4: Endüstriyel Ürün ve Hizmetler Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı



Enerji sektörüne ait yıllara göre hisse senedi bölünme sayısı Grafik 5'te özetlenmektedir. Grafik 5'teki veriler incelendiğinde enerji sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı yıl 2023 yılıdır. 2023 yılında toplam 7 bölünme işlemi gerçekleştirilmiştir. En az bölünmenin yaşandığı yıllar 2016-2021 yılları arasındadır. 2016-2021 yıllarında hiç bölünme işlemi gerçekleştirilmemiştir. 2014 ve 2023 yılları aralığında toplam 12 hisse senedi bölünme işleminin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Borsa İstanbul'da 2013-2014 yılları arasında enerji sektöründe toplam 10 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür.

Grafik 5: Enerji Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı



Temel tüketim ürünleri sektörüne ait yıllara göre hisse senedi bölünme sayıları Grafik 6'da özetlenmektedir. Grafik 6'daki veriler incelendiğinde temel tüketim ürünleri sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı

yıl 2020 yılıdır. 2020 yılında toplam 9 bölünme işlemi gerçekleşmiştir. En az bölünmenin yaşandığı yıllar 2002 ve 2019 yıllarıdır. Her iki yılda da 2 bölünme gerçekleşmiştir. Temel tüketim ürünleri sektöründe araştırma yapılan dönem aralığında her yıl bölünmenin gerçekleştiği görülmektedir. Ancak düzenli bir değişim gözlemlenmemektedir. İlgili yıl aralığında sektörde toplam 44 hisse senedi bölünmesi gerçekleşmiştir. Borsa İstanbul’da 2013-2014 yılları arasında temel tüketim ürünleri sektöründe toplam 29 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür.

Grafik 6: Temel Tüketim Ürünleri Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı



Keyfi tüketim ürünleri sektörüne ait yıllara göre hisse senedi bölünme sayıları Grafik 7’de özetlenmektedir. Grafik 7’deki veriler incelendiğinde keyfi tüketim ürünleri sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı yıl 2021 yılıdır. 2021 yılında toplam 18 bölünme işlemi gerçekleşmiştir. En az bölünmenin yaşandığı yıl 2014 yılıdır. 2014 yılında 1 bölünme gerçekleşmiştir. Keyfi tüketim ürünleri sektöründe araştırma yapılan dönem aralığında her yıl bölünmenin gerçekleştiği görülmektedir. İlgili yıl aralığında düzenli olmasa da yıllar itibari ile hisse senedi bölünmesi sayısında bir artış olduğu söylenebilir. 2014 ve 2023 yılları aralığında sektörde toplam 100 hisse senedi bölünmesi işleminin gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Borsa İstanbul’da 2013-2014 yılları arasında keyfi tüketim ürünleri sektöründe toplam 59 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür

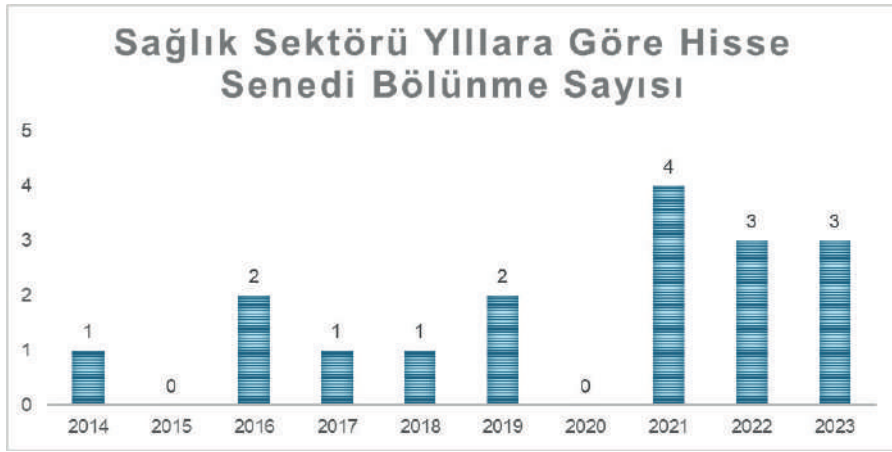
Grafik 7: Keyfi Tüketim Ürünleri Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı

Finans sektörüne ait yıllara göre hisse senedi bölünme sayısı Grafik 8’de özetlenmektedir. Grafik 8’deki veriler incelendiğinde finans sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı yıllar 2020 ve 2022 yıllarıdır. 2020 ve 2022 yılında toplam 9’ar bölünme işlemi gerçekleşmiştir. En az bölünmenin yaşandığı yıl ise 2023 yılıdır. 2023 yılında 3 bölünme gerçekleşmiştir. Temel tüketim ürünleri sektöründe araştırma yapılan dönem aralığında her yıl bölünmenin gerçekleştiği görülmektedir. İlgili yıl aralığında gerçekleşen hisse senedi bölünme sayılarına bakıldığında belirgin bir trendin olmadığı bazı yıllarda azalışların bazı yıllarda ise artışların olduğu gözlemlenmektedir. 2014 ve 2023 yılları aralığında finans sektöründe toplam 95 hisse senedi bölünmesi işleminin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Borsa İstanbul’da 2013-2014 yılları arasında finans sektöründe toplam 45 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür

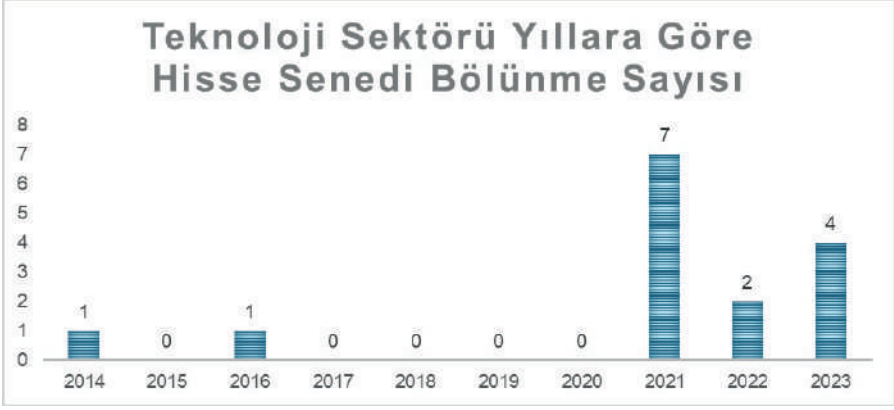
Grafik 8: Finans Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı

Sağlık sektörüne ait yıllara göre hisse senedi bölünme sayısı Grafik 9’da özetlenmektedir. Grafik 9’daki veriler incelendiğinde sağlık sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı yıl 2021 yılıdır. 2021 yılında toplam 4 bölünme işlemi gerçekleşmiştir. 2015 ve 2020 yıllarında hiç hisse senedi bölünmesi gerçekleşmemiştir. Sağlık sektöründe gerçekleşen hisse senedi bölünmesi sayılarına bakıldığında belirgin bir trendin olmadığı göze çarpmaktadır. 2014 ve 2023 yılları aralığında sektörde toplam 17 hisse senedi bölünmesi işlemi gerçekleşmiştir. Borsa İstanbul’da 2013-2014 yılları arasında sağlık sektöründe toplam 8 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür.

Grafik 9: Sağlık Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı



Teknoloji sektörüne ait yıllara göre hisse senedi bölünme sayıları Grafik 10’da özetlenmektedir. Grafik 10’daki veriler incelendiğinde teknoloji sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı yıl 2021 yılıdır. 2021 yılında toplam 7 bölünme işlemi gerçekleşmiştir. 2015, 2017, 2018, 2019 ve 2020 yılları arasında hiç hisse senedi bölünme işlemi gerçekleşmemiştir. Teknoloji sektöründe gerçekleşen hisse senedi bölünme sayılarına bakıldığında belirgin bir trendin olmadığı gözlemlenmektedir. 2014 ve 2023 yılları arasında sektörde toplam 15 hisse senedi bölünmesi işlemi gerçekleşmiştir. Borsa İstanbul’da 2013-2014 yılları arasında teknoloji sektöründe toplam 13 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür

Grafik 10: Teknoloji Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı

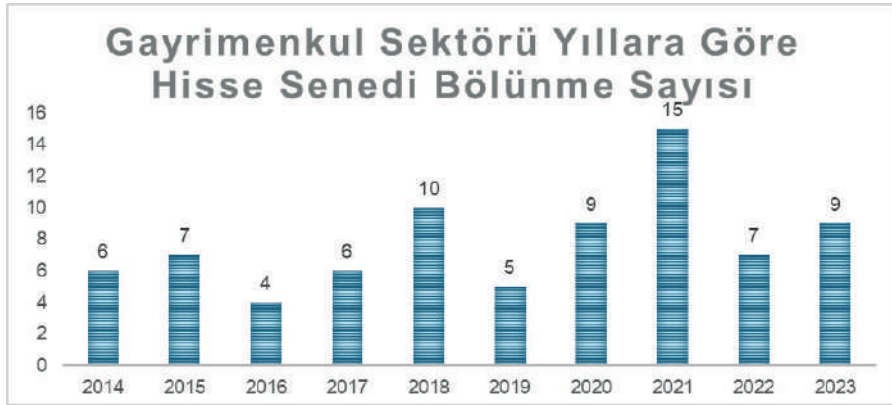
Kamu hizmetleri sektörüne ait hisse senedi bölünme sayısı Grafik 11’de özetlenmektedir. Grafik 11’deki veriler incelendiğinde kamu hizmetleri sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı yıllar 2022 ve 2023 yıllarıdır. 2022 ve 2023 yılında toplam 5’er bölünme işlemi gerçekleşmiştir. 2014 ve 2016 yıllarında hiç bölünme gerçekleşmiştir. Sektördeki hisse senedi bölünme sayılarına bakıldığında belirgin bir trendin olmadığı göze çarpmaktadır. 2014 ve 2023 yılları arasında sektörde toplam 22 hisse senedi bölünmesi işlemi gerçekleşmiştir. Borsa İstanbul’da 2013-2014 yılları arasında kamu hizmetleri sektöründe toplam 13 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür

Grafik 11: Kamu Hizmetleri Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı

Gayrimenkul sektörüne ait yıllara göre hisse senedi bölünme sayıları Grafik 12’de özetlenmektedir. Grafik 12’deki veriler incelendiğinde gayrimenkul sektöründe hisse senedi bölünmesinin en fazla yaşandığı

yıl 2021 yılıdır. 2021 yılında toplam 15 bölünme işlemi gerçekleşmiştir. En az bölünmenin yaşandığı yıl 2016 yılıdır. 2016 yılında 4 bölünme gerçekleşmiştir. Gayrimenkul sektöründe araştırma yapılan dönem aralığında her yıl bölünmenin gerçekleştiği görülmektedir. 2014 ve 2023 yılları arasında gerçekleşen hisse senedi bölünmesi sayılarına bakıldığında sektörde düşük düzeyde bir artış olduğu göze çarpmaktadır. İlgili dönem aralığında sektörde toplam 78 hisse senedi bölünmesi işlemi gerçekleşmiştir. Borsa İstanbul’da 2013-2014 yılları arasında gayrimenkul sektöründe toplam 30 şirketin hisse senetleri işlem görmüştür

Grafik 12: Gayrimenkul Sektörü Yıllara Göre Hisse Senedi Bölünme Sayısı



Hisse senedi bölünme sayısı genel itibari ile ilgisine birtakım fikirler verse de daha anlamlı yorumlar yapabilmek için hisse senedi bölünmesi yoğunluğuna bakılması daha doğru olacaktır. Hisse senedi bölünme yoğunluğu belirli bir zaman aralığında sektördeki şirket ve bölünme sayısını baz alan bir hesaplamadır. Hisse senedi bölünme yoğunluğu aşağıdaki eşitlik ile elde edilmiştir:

$$HSBY = \left(\frac{BS}{\text{ŞS}}\right) / BAYS$$

HSBY: Hisse Senedi Bölünmesi Yoğunluk

BS: Bölünme Sayısı

ŞS: Şirket Sayısı

BAYS: Baz Alınan Yıl Sayısı

2014 ve 2023 yılları aralığında araştırma konusu sektörlerde gerçekleşen hisse senedi bölünme sayısı, ilgili dönemde sektörlerde yer alan şirket sayıları

ve sektör bazında hisse senedi bölünmesi yoğunluğuna ilişkin veriler tablo 2 de özetlenmektedir.

Tablo 2: Sektör Bazında Hisse Senedi Bölünmesi Yoğunluğu

Sektör	Bölünme Sayısı	Şirket Sayısı	Baz Alınan Yıl Sayısı	Yoğunluk
Enerji Sektörü	12	10	10	0,12
Hammadde	80	52	10	0,153846
Endüstriyel Ürün ve Hizmetler	83	44	10	0,188636
Temel Tüketim Ürünleri	44	29	10	0,151724
Keyfi Tüketim Ürünleri	100	59	10	0,169492
Finans	95	45	10	0,211111
Sağlık	17	8	10	0,2125
Teknoloji	15	13	10	0,115385
Kamu Hizmetleri (Enerji)	20	13	10	0,153846
Gayrimenkul	78	30	10	0,26

İlgili dönemde sektördeki şirket sayısını veri olarak ele almadan sadece bölünme sayısına odaklanmak aldatıcı olabileceği kanaati ile hisse senedi bölünme sayısının daha anlaşılabilir kılan yıllık bazda yoğunluk katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre sektör bazında hisse senedi bölünmesi yoğunluğunun en fazla olduğu sektör 0,26 yoğunlukla gayrimenkul sektörüdür. Sektörde firma 2014-2023 yılları aralığında 30 işletme 78 hisse senedi bölünmesi gerçekleştirmiştir. Hisse senedi bölünmesi yoğunluğunun en fazla olduğu ikinci sektör sağlık sektörüdür. Sektörde 8 işletme 2014-2023 yılları aralığında 17 hisse senedi bölünmesi gerçekleştirmiştir. Hisse senedi bölünmesi yoğunluğunun en fazla olduğu üçüncü sektör ise finans sektörüdür. Sektörde 45 işletme 2014-2023 yılları aralığında 95 hisse senedi bölünmesi gerçekleştirmiştir. Hisse senedi yoğunluğunun en az olduğu sektör 0.11 yoğunlukla teknoloji sektörüdür. İlgili sektörde 2014-2023 yılları aralığında 13 işletme 15 hisse senedi bölünmesi gerçekleştirmiştir.

SONUÇ

Hisse senedi bölünmesi en öz ifade ile mevcut hisselerin piyasadan toplanarak daha düşük oranla piyasaya tekrar ihraç edilmesidir. İşletmeler hisse senedi bölünmesi gerçekleştirdiğinde mevcut paydaşlar, muhtemel yeni yatırımcılar, işletme genel kurulu ve yönetimi, borsa, araçlar ve piyasadaki diğer işletmeler bu hisse bölünmesi işleminden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmektedirler.

Hisse bölünmesi neticesinde hisse senedinin fiyatı ucuzlayacağı için senedin fiyatı öndeki duruma göre daha ulaşılabilir bir fiyata olacaktır. Hisse bölünmesi sonrası fiyatın ucuzlaması yatırımcı psikolojisi üzerinde olumlu bir etki oluşturacaktır. Bölünen hisseye talep artacak ve bu hisse senedinin likiditesinin artmasına yol açabilecektir. Diğer yandan hisse bölünmesi piyasada işletmenin büyüdüğü ve güçlü bir finansal duruma sahip olduğu izlenimi verebilir. Bunun sonucu olarak özellikle uzun vadeli hisse senedi yatırımcısının dikkatlerini üzerine çekecektir. Bölünme sonrası daha fazla pay ilerde muhtemel daha fazla temettü anlamına gelebilecektir. Dolayısıyla hisse bölünmesi, işletmenin mevcut ve muhtemel paydaşları arasında, kısa vadeli yatırımcı, uzun vadeli yatırımcı ve temettü yatırımcısı gibi örneklendirilebilecek yatırımcı çeşitlenmesine olanak sağlayabilecektir.

Çalışmada 2014 ve 2023 yılları arasında gayrimenkul, finans, keyfi tüketim ürünleri, temel tüketim ürünleri, endüstriyel ürün ve hizmetler sektörü, hammadde sektörü, kamu hizmetleri sektörü, teknoloji, sağlık ve enerji sektörü olmak üzere toplamda on farklı sektörde gerçekleşen hisse senedi bölünmeleri incelenmiştir. Araştırmaya konu olan sektörlerden gayrimenkul, finans, keyfi tüketim ürünleri, temel tüketim ürünleri, endüstriyel ürün ve hizmetler sektörü ve hammadde sektöründe her dönem hisse bölünmesi işleminin gerçekleştiği gözlemlenirken kamu hizmetleri, teknoloji, sağlık ve enerji sektörlerinde hisse bölünmesinin her dönem gerçekleşmediği gözlemlenmiştir. Sektördeki yatırımcı profillerinin farklılığı, işletmelerin strateji ve politikaları, sektördeki piyasa algısı, sektörün istikrarı gibi sıralanabilecek gerekçeler bazı sektörlerde hisse bölünmesinin daha az ya da hiç olmamasının nedenleri olarak ifade edilebilir.

Hisse senedi bölünme sayısı bakımından sonuçlara bakıldığında keyfi tüketim ürünleri sektörü 2014-2023 yılları aralığında en çok bölünmenin gerçekleştiği sektördür. Bu sektörü finans sektörü ve endüstriyel ürün ve hizmetler sektörü takip etmektedir. Sadece sayı değil sektördeki işletmelerin ürettiği bölünme yoğunluğu bakımından sıralama yapıldığında ise ilk sırada gayrimenkul sektörü yer almakta iken ikinci sırada sağlık sektörü üçüncü sırada ise finans sektörü yer almaktadır.

Kaynakça

- Amelia, H., & Satria, F. (2024). Analisis Trading Volume Activity dan Abnormal Return Sebelum dan Sesudah Stock Split pada Perusahaan yang Listing di BEI Tahun 2019-2022. *Al-Kharaj: Jurnal Ekonomi, Keuangan & Bisnis Syariah*, 6(1), 185-200.
- Asquith, P., Healy, P., & Palepu, K. (1989). Earnings and stock splits. *Accounting Review*, 387-403.
- Baker, H. K., & Gallagher, P. L. (1980). Management's view of stock splits. *Financial management*, 73-77.
- Balachandran, B., Faff, R. ve Tanner, S. (2004). Bedelsiz hisselerin vergiye tabi bir düzenlemede duyuru etkisine ilişkin daha fazla kanıt. *Küresel Finans Dergisi*, 15 (2), 147-170.
- Chen, H., Nguyen, H. H., & Singal, V. (2011). The information content of stock splits. *Journal of Banking & Finance*, 35(9), 2454-2467.
- Desai, H., & Jain, P. C. (1997). Long-run common stock returns following stock splits and reverse splits. *the Journal of Business*, 70(3), 409-433.
- Dwitarningsih, G. M., Putri, I. A. P. D., & Artani, K. T. B. (2024). Dampak Stock Split: Analisis Volume Dan Abnormal Return Saham (Studi Empiris 2020-2022). *Proceeding Accounting Skill Competition*, 3(1), 1-15.
- Fakru, K. Y., & Thoufiqulla, P. (2013). An analysis of bonus share issued and its impact on share price with reference to listed stocks in India. *Acme Intellectuals International Journal of Research in Management*, 4(4), 1-13. Yıllar
- Gichema, GW (2007). Bedelsiz hisse ihraçlarının Nairobi borsasında işlem gören şirketlerin hisse senedi fiyatlarına etkisi (Doktora tezi).
- Iannino, M. C., Zhang, M., & Zhuk, S. (2024). Signaling through timing of stock splits. *Journal of Corporate Finance*, 87, 102610.
- Ikenberry, D. L., Rankine, G., & Stice, E. K. (1996). What do stock splits really signal? *Journal of Financial and Quantitative analysis*, 31(3), 357-375.
- Jayanti, V. A. P., & Pinem, D. (2024). Stock Transformation: Understanding the Impact of Stock Split on Company Performance in Indonesia Stock Exchange through Before and After Comparative Analysis. *Jurnal Multi-disiplin Madani*, 4(2), 199-209.
- Johnson, K. B. (1966). Stock splits and price change. *The Journal of Finance*, 21(4), 675-686.
- Karim, M. A., & Sarkar, S. (2016). Do stock splits signal undervaluation? *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 9, 119-124.
- Küçükşille, E., & Mizrahi, R. (2015). Bedelsiz Sermaye Artırımı Duyurularının Şirketlerin Piyasa Değerlerine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. *Journal of Social Sciences & Humanities Researches*, (35).

- Lamoureux, C. G., & Poon, P. (1987). The market reaction to stock splits. *The journal of finance*, 42(5), 1347-1370.
- Masry, M. (2015). The Impact of The Announcement of Distribution Bonus Shares on Abnormal Returns and Trading Volume in The Egyptian Stock Market. *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention*, 2(12), 1717-1731.
- Mukherji, S., Kim, Y. H., & Walker, M. C. (1997). The effect of stock splits on the ownership structure of firms. *Journal of Corporate Finance*, 3(2), 167-188.
- Okka, O., (2015), *Analitik Finansal Yönetim*, 2. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara
- Özer, G., & Yücel, R. (2001). İMKB’de Hisse Senedi İhraç Tarihi Etrafındaki Anormal Fiyat Hareketleri: 1990-1996 Dönemini Kapsayan Deneysel Bir Araştırma. *Active Finans Dergisi*, Ocak-Şubat, 1-15.
- Pandow, B. A., & Ganai, K. A. (2023). The effect of stock splits on liquidity: evidence from China. *Business Perspectives and Research*, 22785337221148823.
- Patel, M., Dave, M., & Shah, M. (2016). Stock price and liquidity effect of stock split: Evidence from Indian Stock Market. *International Journal of Management Research & Review*, 6(8), 1030-1039.
- Pramusitha, D. M. N., & Hadiprajitno, P. T. B. (2024). *The Impact of Stock Split Announcement On Trading Volume, Return, And Stock Price In Companies In Period Before And During COVID-19* (Doctoral dissertation, UNDIP: Fakultas Ekonomika dan Bisnis).
- Sharpe, W.F., G.J. Alexander & J.V Bailey (1995). *Investments*, USA, Prentice Hall International Editions, fifth edition, p.1024
- Sormin, R. T. A. (2024). Analysis of the Influence of the Announcement of Stock Splits on Insider Trading Indicators in the Indonesian Stock Exchange Environment for the 2013-2023 Period. *Syntax Idea*, 6(2), 690-707.
- Yılmaz, M. K. (2003). Hisse Senetleri İMKB’de İşlem Gören Şirketlerin Temettü Politikaları Üzerine Bir Analiz: Nakit Temettü-Sektör Davranışları İlişkisi. *İMKB Dergisi*, (7) 25-26
- Yılmaz, I. S. (2003). *An analysis of stock splitz in the İstanbul Stock Exchange* (Master’s thesis, Middle East Technical University).

Antropozen Çağda Negatif Dışsallık Gerçeği

Hakkı M. Ay¹

Nihal Güneş Ay²

Özet

Yeryüzünü insanlar, hayvanlar, bitkiler ve organizmalar birlikte kullanmaktadırlar. İnsanın doğadaki canlı ve toprak, su gibi cansız varlıkları hayatta kalmak adına aşırıya kaçan tüketimi ile birlikte birçok sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Özellikle son birkaç yüzyıl içinde toplumların karşılıklı olarak zihinsel ve eylemsel yönelimlerinin sonucu olarak birlikte yaşama kültürü derinden sarsılmıştır. Yaşanılan bu yönelimler ayrıca herkesin paydaşı olan doğanın bozulmasını beraberinde getirmiştir. Doğanın bozulması aslında beraber yaşama kültürünün yozlaşmış aktüel durumudur.

Sömürgecilik hareketlerine paralel olarak modernleşme ve kentleşme süreç ve çabaları gelişim göstermiştir. Sanayileşme, uzmanlaşma, üstünlükler teorisi, işbölümü gibi ekonomik ve sosyal alandaki yeni sürümler kentlere göçü hızlandırmıştır. Kendi doğasına ve çabasına yabancılaşan insan sömürge, çarpık kentleşme ve güvensizlik ortamında doğal olarak doğaya karşı da yabancılaşmıştır. Homo economicus kavramı ile çalışma, iddihar etme (biriktirme), tasarruf bilinci, rasyonel davranma ve yüksek kar hırsı insan nazarında doğanın metalaşmasını hızlandırmıştır.

İçinde bulunan Antropozen çağın özelliği, insanın yıkıcı bir güç olarak faaliyetlerinin iklim ve ekosistemlerde negatif dönüştürücü etkiye neden olabilecek güce ulaştığı bir dönem olmasıdır. Yeryüzündeki doğal kaynakların kullanımındaki değişiklikler ve ormanların yok olmasından yoğun fosil yakıt tüketimine kadar insan faaliyetleri önemli jeolojik güç durumuna gelmiştir. Bu dönemi buhar makinesinin icadı ve sanayi devrimi ile iki yüzyıl öncesinde başladığı konusunda fikir sahibi olanlar vardır. Kapitalizm ile doğanın tahrip edilmesine ve sömürülmesine olanak verilmiştir.

1 Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi, hma@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9033-8248

2 Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, nihalay@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9788-7872

Antropozen Çağ'da insan üretim ve tüketiminde yaşanan aşırılık, hem özel hem de kamu sektöründe negatif dışsallıkları doğurmuştur. Bu çağ günümüzde iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı, su kirliliği gibi çevresel sorunlar yanı sıra demokratik sisteme verdiği zararlarla çok boyutlu etkilere sahiptir. Bir piyasa başarısızlığı sonucu olarak ta görülen negatif dışsallıkların en aza düşürülmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde kolektif bir çalışma gerektirir. Bu çalışmada Antropozen Çağ ve özellikleri, negatif dışsallıklar kavramı, etkileri ve geliştirilen politikaları anlatılmaktadır.

1. Antropozen Çağı ve Özellikleri

Etimolojik olarak Antropozen kelimesi Eski Yunanca'da insan ile yeni kelimelerinden türetilmiş olup, insan çağı anlamına gelmektedir. Fosil ve kaya katmanlarının yapısından hareketle hesaplanan jeolojik zaman cetvelindeki şu an içinde bulunulan jeolojik çağ Antropozen Çağı olarak adlandırılır. Antropozen Çağı, Genç Buzul Çağı'ndan sonra başlayarak, yerleşik yaşam ve yazının kullanılmasına kadar kültürel birikimini oluşturduğu Holosen dönemini sonlandırmıştır. Bugün içinde bulunulan bu spesifik çağın en önemli özelliği, yıkıcı bir güç olarak insan faaliyetlerinin çevre, iklim ve ekosistemlerde negatif dönüştürücü bir güce ulaşmasıdır. Antropozenin başlangıcı konusunda stratigrafik, sosyolojik veya antropolojik açıdan üzerinde uzlaşılan bir tarih ya da olay yoktur.

Bu çağı James Watt'ın 1784 yılında buhar makinesini bulması ile iki yüzyıl öncesinde başladığını ifade edenler vardır (Crutzen, 2006: 13). İnsanın esas yıkıcı gücünün 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile başladığı hakkında geniş bir mutabakat vardır (Crutzen & Stoermer, 2000: 17; Certini and Scalenghe, 2011: 1272). Bunun yanı sıra bazı bilim insanı, insanın doğa karşısında yıkıcı güce ulaşmasını ABD'nin 1945'teki atom bombası kullanmasına (IVM, ty; White, 1974, 1-2) ya da antropojenik madde kullanımı (Büyüksahin, 2018: 14), kimyasal ve klimatolojik güçlerin yer aldığı (Hine, 2019) ve aşırı kentleşme ve nüfus artışının olduğu 1950'lere getirenler de vardır. Yukarıda bu çağın başlangıcını farklı olaylara bağlayanlar olsa da mutabık kalınan husus, insanlığın bu dünyada canlı ve cansız bütün varlıklarda yıkıcı etki bıraktığı bir çağ olmasıdır (Bozok, 2023: 11). Evrenin varoluşundan sonra insanın ortaya çıkar. Doğal dünyaya bir karşıtlık oluşturur ve doğaya müdahaleleri ile ikinci bir dünyayı kurar (Hegel, 2003: 55). Antropozen Çağ'da biyoçeşitlilik kaybını durdurma ve koruma konusu yer almaz (Holmes, 2015)

Bu çağ sosyal bilimciler tarafından ayrıca önemsenmektedir. Sanayileşme ve kapitalizme yöneltilen eleştiriler, insanlar ve toplumlar arası ilişkilerden türler arası ilişkilere kadar geniş bir alanda yer almaktadır. Sanayileşme ve

kapitalizm doğanın tahrip edilmesine ve sömürülmesine neden olmaktadır (Moore, 2017: 29). Antropozen Çağı'nın bir başka dikkat çeken yanı ise zaman aralığı ve kapsayıcılığı ile ilgilidir. Jeolojik dönemler, uygarlıkların yaşam süreleri ile karşılaştırıldığında çok uzun zamana yayılan değişimlerin ürünüdür. Bu çağ doğa bilimleri ile sosyal bilimleri, akademik camia ile kamusal alanı birbirine bağlayan ve tüm bu alanlarda en hararetli tartışmaların merkezinde karizmatik bir kavram (Davis & Turpin, 2015: 6; Gibson and Venkateswar, 2015) olarak görülmektedir.

Antropozen Çağ hakkında dört farklı yaklaşım vardır. Bunlar (Chua and Fair, 2019):

1-Antropozeni etnografik araştırmanın bağlamı veya arka planı olarak gören yaklaşım,

2-Antropozeni sosyal ve politik konularda bir fikir olarak sorgulayan yaklaşım,

3-Antropozeni yaratıcılık ve umut dolu spekülasyon için bir fırsat olarak ele alan yaklaşım ve

4-Antropozeni uzun zamandır süregelen küresel politik ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin sonucu olarak gören yaklaşım.

Bu tür yaklaşımlar farklı teknikler, analitik bulgular, kavramlar ve etik-politik programlara gereksinim duyarlar. Toplu olarak, doğa ve kültür ile insanlar ve insan olmayanlar arasındaki bölünmeleri ve geleneksel olarak bunların etrafında inşa edilen akademik disiplinleri istikrarsızlaştıran büyük ve gelişen bir çalışma gövdesi oluştururlar. Bu yaklaşımlar insan olmanın ne olduğunu hayal etmenin yeni yolları ve diğer türlerle birlikte bu dünyada hayatta kalma umududur (Swanson vd. 2015: 163).

Büyük dünya savaşlarından sonra kentsel alanların üssel büyümesi Antropozen için altın nokta ve itici güç olarak kabul edilmiştir. Hatta bazı bilim insanları tarafından Antropozen kavramı yerine Kentozen (Urbanocene) (Palme & Salvati, 2021) kavramı kullanılmıştır. Antropozen çevre, yeryüzünün altı ile uzay boşluğu arasındaki yüzey bölgesinde konumlandırılır (Olson and Messeri, 2015). Antropozen birçok farklı süreci kapsarken, etkilerinin ölçeği ve yaygınlığı nedeniyle antropojenik iklim değişikliği genellikle en önemli ana kıstas olarak dikkate alınır (Rudiak-Gould 2015: 48; Crutzen, 2006: 16).

2. Negatif Dışsallık

İnsanlar tarafından ekonomik faaliyetler yalnızca o faaliyetin paydaşları etkilemez. Tarafların eylemleri, dolaylı olarak diğer taraflara bir fayda veya maliyete neden olur. Ekonomi biliminde herhangi bir üretim veya tüketim faaliyetinin bir başka üretim veya tüketim faaliyetini olumlu veya olumsuz etkilemesine dışsallık denir. Başlangıç olarak bir dışsallık, katılmadıkları bir değişim veya faaliyetin üçüncü bir tarafa maliyet veya fayda olarak tanımlanır (Trantidis, 2023: 451). Negatif dışsallıklar genellikle çevre kirliliği gibi tarafların hesap vermelerinin zor olduğu kamu kaynaklarını etkiler. Üreticiler veya tüketiciler dava veya para cezası endişesi duymadan negatif bir dışsallık oluşturabilirler. Örneğin, okyanuslar kamusal bir hizmettir ve hiç kimse onlar üzerinde özel haklara sahip değildir. Düzenlemeler olmadan, gemiler ve tekneler denizi kirletebilir. Bu durum geçimlerini temiz ve üretken okyanus suyuna borçlu olan balıkçılar gibi diğer okyanus kullanıcılarını etkiler.

Negatif dışsallıklar üretim ve tüketim olarak iki grup içinde değerlendirilir (Eldridge, 2024).

2.1. Negatif Üretim Dışsallıkları

Negatif üretim dışsallıkları, üretim sürecinin ilgisiz üçüncü taraflar üzerinde zararlı bir etkiye yol açması durumunda ortaya çıkar. Rekabetçi piyasalarda, mal ve hizmetlerin fiyatları genellikle arz ve talep tarafından belirlenir. Satıcı, mal veya hizmeti üretme maliyetini aşan bir fiyata yapabildiği sürece satacaktır. Alıcı da mal veya hizmetin sağlayacağı algılanan marjinal faydanın altında bir fiyatı kabullendiği sürece satın alacaktır. İdeal ve verimli bir piyasada mal ve hizmetler, hem kâr elde eden satıcı hem de fayda elde eden alıcı için amaç, ekonomik faydayı maksimize etmektir. Ancak gerçek yaşamda alıcı ve satıcıların piyasa hakkında tam bilgiye sahip olmadıkları (sınırlı rasyonellik) ve taraflardan birinin diğerinden daha fazla bilgiye sahip olduğu durumlar daha yaygın olarak görülmektedir. Asimetrik enformasyondan kaynaklanan bu durum tam rekabet şartlarını ortadan kaldırarak piyasa başarısızlıklarına neden olmaktadır (Güvel ve Ata, 126: 2009) ki dışsallıklar bunun klasik ve yaygın bir örneğidir. Negatif dışsallıklar, bir işlemin ne alıcının ne de satıcının ödemek zorunda kalmadığı bir maliyeti olduğunda ortaya çıkar. Örneğin, bir fabrika çevreye hava kirliliği salabilir ve ne fabrika sahiplerinin ne de ürünlerini satın alan tüketicilerin ödemediği büyük sosyal maliyetlere neden olabilir. Fabrika bu maliyetleri ödemediği için negatif üretim dışsallığı durumunda, fabrika sosyal olarak optimum olandan daha fazla miktarda mal üretecektir, bu da daha yüksek sosyal maliyetlere yol açacaktır; ebeveynlerin astım tedavisi için ödeme yapması, çiftçilerin

asit yağmurundan dolayı mahsullerinin zarar görmesi, küresel ısınma, vb. (Eldridge, 2024). Ayrıca üretim süreci sırasında tesisler, gürültüye ve çevre kirliliğine neden olurlar.

Negatif üretim dışsallıklarından bazı örnekler şunlardır:

2.1.1. Hava kirliliği

Hava kirliliği, atmosferin doğal özelliklerini değiştiren herhangi bir kimyasal, fiziksel veya biyolojik etkenin iç veya dış ortamı kirletmesidir (WHO, 2024). Hava kirliliği, atmosfere zararlı gazlar salan fabrikalardan kaynaklanabilir. Bu gazlardan bazıları karbon monoksit ve karbondioksittir. Bu zararlı gazlar, mahsullere, binalara, insan ve diğer canlıların sağlığına zarar verir.

Atmosferdeki yüksek sera gazı konsantrasyonu küresel iklimi etkiler ve aşırı sıcak hava dalgalarına, yükselen deniz seviyelerine, yoğun kasırgalara, dereceli hava kalitesine ve kuraklıklara neden olur. Zehirli gazların atmosfere salınması çocuklar, yaşlılar ve astım ve kalp hastalıkları çeken hastalar gibi savunmasız popülasyonları olumsuz etkiler. Dünya Sağlık Örgütü verileri, dünya nüfusunun neredeyse tamamının (%99) örgütün kılavuz limitlerini aşan ve yüksek düzeyde kirletici içeren havayı solduğunu, düşük ve orta gelirli ülkelerin ise en yüksek düzeyde zarar gördüğünü göstermektedir.

2.1.2. Su kirliliği

Su kirliliği, zararlı maddelerin yeraltı sularına veya göllere, akarsulara, nehirlere, haliçlere ve okyanuslara salınmasıyla, suyun yararlı kullanımını veya ekosistemlerin doğal işleyişini engellemesidir. Kimyasallar, çöpler veya mikroorganizmalar gibi maddelerin salınmasına ek olarak, su kirliliği, radyoaktivite veya ısı biçiminde enerjinin su kütlelerine salınmasını da içerebilir. Endüstriyel atıklar ortak su yollarına bırakıldığında kirletir ve insanlara, hayvanlara ve onlara bağımlı bitkilere zarar verir. Fabrika atıkları genellikle suda yaşayan su hayvanlarının ölümüne neden olan toksik kimyasallar içerir ve balıkçılara gelir kaynağı sağlamaz (Nathanson, 2024).

Kirlenmiş su, hayatta kalmak için temiz suya güvenen bitkileri de etkiler. İnsanlar açısından, endüstriyel atıklarla kirlenmiş içme suyu insan hayatı için bir tehdit oluşturur ve yaşamı tehdit eden hastalıklara ve hatta ölüme neden olabilir.

2.1.3. Çiftlik hayvanı üretimi

Hayvansal tarım, su kaynakları başta olmak üzere doğayı olumsuz etkileyebilir. Hayvan gübresinden elde edilen gübreler, böcek ilaçları ve fazla

besinler, akıntıya girip nehirlere, akarsulara ve diğer yüzey suyu alanlarına sızdıklarında suyu kirletir (NRI). Çiftlik hayvanlarını yetiştirmek, çiftliğin yakınında yaşayan üçüncü şahıslar üzerinde de zararlı etkilere neden olabilir. Örneğin, antibiyotiklerin yanlış kullanımı, çiftliğin dışına yayılan ve diğer hayvanlarda hastalıklara neden olan büyük bir antibiyotik dirençli bakteri havuzu oluşturabilir.

Ayrıca, biriken hayvansal atıklar sızarak nehir ve akarsuların kirlenmesine neden olabilir ve suyun insan kullanımı ve tüketimi için güvenli olmamasına yol açabilir.

2.2. Negatif Tüketim Dışsallıkları

Negatif tüketim dışsallıkları ekonomik aktiviteler içinde tüketim sürecinde ortaya çıkar. Mal veya hizmeti tüketmenin sosyal maliyetinin, kişisel faydadan daha fazla olduğu bir durumda meydana gelir. Kişisel faydalar, bir işlemde yer alan üreticiye veya tüketiciye ödüllendirilen pozitif faktörleri ifade eder. Sosyal maliyetler, üçüncü tarafları etkileyen negatif faktörlerdir. Örneğin, bir kişi alkol tükettiğinde ve sarhoş olduğunda, sosyal düzensizliğe neden olur ve içmeyenlerin huzurunu ve psikolojisini etkilerler (Eldridge, 2024).

Negatif tüketim dışsallıklarına bazı örnekler şunlardır:

2.2.1. Pasif içicilik

Pasif içicilik, aktif bir sigara içicisinin dışarı verdiği dumanın solunması anlamına gelir. Başkalarının dumanını solumak, diğer adıyla ikinci el duman, sigara içmeyen nüfusta hastalıklara neden olabilir. Sigarayla ilişkili sağlık komplikasyonlarından bazıları felç, akciğer kanseri, kalp hastalığı ve kronik obstrüktif akciğer hastalığıdır. Çocuklar ve yaşlılar gibi yüksek riskli popülasyonlar astım ve bakteriyel menenjit gibi solunum yolu enfeksiyonlarına yakalanma açısından daha yüksek risk altındadır.

Pasif içicilik özellikle çocuklar için zararlıdır. Çünkü onların solunum yolları, akciğerleri ve bağışıklık sistemleri henüz az gelişmiştir (NHS, 2022).

2.2.2. Trafik sıkışıklığı

Çok fazla sürücü bir yolu kullandığında, bu tüm sürücüler için gecikmelere ve daha yavaş işe gidiş geliş sürelerine ve strese neden olur. Ayrıca daha yüksek rölanti sürelerinden kaynaklanan artan egzoz dumanına neden olur ve kaza olasılığını artırır (Eldridge, 2024). Bazı ekonomistler trafik sıkışıklığını azaltmak için birçok önlemlere başvurmakta veya önerilerde bulunmaktadır. Bazı araçları belirli gün ve saatte trafiğe çıkması (tek ve çift numaralı plaka düzenlemesi gibi), bazı yeni ve alternatif paralı yolların

açılması (kulüp mal) ya da trafik tıkanıklığı bedeli ödenmesi gibi. Tıkanıklık fiyatlandırmasının ardındaki mantık -serbest akan trafik koşullarını korumak için yollara ücret koymak- oldukça basittir. Bir sürücü bir yola girdiğinde, bir miktar fayda elde eder (yolun sağladığı hareketlilik) ve bir miktar maliyetle (zaman maliyeti dâhil olmak üzere sürüş masrafı) karşı karşıya kalır. Katlanmak zorunda olmadığı şey, ya da negatif dışsallık, yoldaki diğer tüm sürücüler tarafından oluşturulan tıkanıklığın maliyetidir. Çok fazla sürücünün bir yolu kullanacağı ve bu maliyet bir şekilde içselleştirilmediği sürece -örneğin bir tıkanıklık ücretiyle- tıkanıklığa neden olacağı anlamına gelir (The Economist, 2009).

2.2.3. Gürültü kirliliği

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 65 desibelin (dB) üzerindeki sesi gürültü kirliliği olarak tanımlar. Kara, deniz ve hava trafiği, inşaat alanları, yemek ve gece hayatı ile hayvanlar gürültü kirliliğinin nedenlerindedir (Iberdrola, 2024).

Bir kumarhane veya gece kulübünden gelen yüksek sesli müzikten kaynaklanan gürültü kirliliği, müziğe dans eden eğlence düşkünlerinin bir parçası olmayan üçüncü tarafları da etkileyebilir. Yüksek sesli müzik, özellikle çevreye henüz uyum sağlayamamış çocuklar için zihinsel ve psikolojik olarak bozucu olabilir. Ayrıca, gürültü kirliliği uyku yoksunluğuna neden olabilir ve yakındaki sakinlerin ve işletmelerin üretkenliğini etkileyebilir.

3. Piyasa Başarısızlığı ve Hükümet Dışsallıkları

Her türlü çevresel kirlilik, salgın hastalıklar ve çevresel felaketler gibi dışsallıklarla refah devletinin mücadele etmesi beklenir (Gough and Madocroft, 2010: 5). İnsanların piyasadaki ve sosyal yaşamdaki etkileşimlerinden kaynaklanan negatif dışsallıkları da azaltması talep edilir. Hükümetlerin bizzat kendilerinin ürettiği dışsallıklar, bu dışsallıkları nasıl ürettikleri, sosyal açıdan rasyonel politikalar ve kurumsal reformları işlevselleştirmeleri de ayrıca üzerinde durulması gereken başka sorunlardır. Hükümet dışsallıklarını tanımlamadaki sorun hükümetlerin, düzenleme ve dağıtım yoluyla, toplumdaki tercih heterojenliği nedeniyle kaçınılmaz olarak maliyet ve faydaları asimetrik olarak tahsis etmeleridir. Bu sorun aynı zamanda piyasa işlemlerini düzenleyen kurallar ve haklarla da ilgilidir ve piyasa başarısızlığı ile hükümet başarısızlığı arasındaki sınırları bulanıklaştırır.

Piyasa başarısızlığı, piyasanın mal ve hizmetleri tam veya ekonomik olarak optimal bir biçimde sağlayamaması olarak tanımlanır. Bir başka anlatımla piyasa fiyatlarının marjinal sosyal maliyetlere eşit olmadığı zaman piyasa

başarısızlığı ortaya çıkar (Dollery and Wallis, 2001: 21-22). Devlet piyasa başarısızlığında toplam faydayı maksimize etmek ve kaynakların kullanımı ve dağılımında etkinliğe ulaşmak için piyasaya müdahalede bulunur (Ünsal, 2004: 167). Müdahale için kullanacağı araçlar, mevcut piyasa aksaklığına göre değişebilir. Piyasa başarısızlığını ortadan kaldıracak müdahalenin başarılı olabilmesi, seçilen araca ve uygulanmasına göre farklılık gösterecektir. Ayrıca müdahalenin oluşturacağı fayda, müdahale nedeniyle oluşabilecek aksaklık maliyetlerden fazla olmalıdır (Erol, 2003: 10). Nitekim dışsallık oluşturan ve azalan maliyet koşulları altında üretim yapan kamu kuruluşlarının, fiyatlarını marjinal maliyet fiyatlaması prensibine göre tespit etmeleri durumunda hem kaynak dağılımında etkinlik sağlanacak hem de kamunun ulaşmak istediği diğer amaçlara ulaşımını kolaylaştıracaktır (Şener, 2001: 91).

Dışsallık, katılmadıkları bir değişim veya faaliyetin üçüncü bir tarafına maliyet veya fayda olarak tanımlanır. Hükümet tarafından alınan kararların uygulanmaları sonucunda bazı kişi veya gruplara diğerlerinden daha fazla fayda sağlama eğilimi varken, bazı kişi ve gruplara da maliyeti yüklenir. Bazı durumlarda da daha fazla dışsallık yaratan, hükümet faaliyetlerinin bizatihi kendisidir (Tullock, 2005: 1). Hükümetler bilişsel hatalar veya fırsatçı davranışlar nedeniyle negatif dışsallığın nedeni olabilecektir (Pennington, 2010). Bu bağlamda normatif (kurala dayalı) kamu tercihi, politikaların dağıtım sonuçlarını yargılamak için idealize edilmiş bir model görevi gören oybirliği ilkesine dayalı bir değişim paradigması ve bir rıza çerçevesi sunar (Meadowcroft, 2014).

Kayırmacılık, politikacıların toplumdan gizlenerek yapılan bir anlaşma ile kendilerine siyasi destek sağlayan gruplara kamusal kaynakları ve toplumsal fayda sağlayan mal ve hizmetleri dağıtması olarak tanımlar (Trantidis, 2016: 6). Politikacıların yeniden seçilmek, siyasi bir kariyer inşa etmek, siyasetten sonra özel bir kariyeri güvence altına almak, yakın çevrelerinin kariyer yapması veya gelir sağlamalarına yardımcı olmak veya basitçe daha zengin olmak öncelikleri arasında yer alabilir. Politikacılar, kamu gücüyle dağıtılan mal veya olanaklara (ihale, inşaat ruhsatı, imara açma gibi) erişim karşılığında destekçilerinden para, reklam, aktivizm, medya desteği gibi kampanyalarına katkıda bulunmalarını açıkça isteyebilirler.

Müşteri odaklı değişimler, politikacıların ve siyasi örgütlerin başarısı için hayati önem taşır. Politikacılar siyasi sadakat, güçlü destek ve önemli kaynaklar karşılığında etkili sosyo-ekonomik aktörlerin ve grupların taleplerine öncelik verme eğilimindedir. Bu eğilimler, kuralları aşındırır ve kamusal mal ve hizmetlerin sağlanmasıyla ve sunulmasıyla/arzıyla ilgili kararları gizlice şekillendiren gayri resmi değişimler içerir. Bazı aktörler siyasi

gücü ele geçirmeyi ve (win win prensibi gereğince) takas etmeyi başardıkları ölçüde, demokratik bir sistem bile olsa herhangi bir yönetim sistemi, hükümet kararları ve uygulamalarının nasıl şekillendirilmesi gerektiği konusunda meşru beklentiler yaratan anayasal hükümlere aykırı maliyetler üretecektir. İşte bu maliyetler, hükümetin dışsallıklarıdır (Trantidis, 2016: 453).

Piyasalar, kurallar ve siyasi müdahalelerin iç içe geçmiş olması göz önüne alındığında, piyasa başarısızlığı ciddi sorunlara olanak verir. Neoklasik analizin ideal koşullarının yokluğunda, mal ve hizmetlerin üretimini, tedarikini ve tüketimini etkileyen kurallar ve kurumlar sürekli değişen bir talep seviyesine karşı yetersiz arz edilir. Bu yetersiz arz, girişimciler özel bir mal üretmesi ve yeni bir pazar kurması durumunda, kısmen veya tamamen karşılanabilir. Piyasaların talebi karşılama konusunda tutarlı bir şekilde kötü bir sicili olduğunda, büyük olasılıkla malın dışlanamaz doğası nedeniyle ve bu durumu değiştirmek için hiçbir teknolojik, kurumsal veya girişimci çözümün geliştirilememesine piyasa başarısızlığı denir (The Economist, 2012; Ostrom, 1990: 354). Bu bağlamda, sistem düzeyindeki başarısızlık, piyasanın gerçek performansı ile mülkiyet hakları sisteminin, bir mal veya hizmete yönelik gelişen talebi daha iyi takip edecek ve karşılayacak şekilde makul bir şekilde nasıl çalışacağına ilişkin beklentiler arasındaki sapma derecesi olarak tanımlanabilir. Klasik Ekonomi anlayışında savunulduğu gibi hükümetin yaptığı hemen hemen her faaliyet maliyet ve faydaların asimetrik ve tartışmalı bir dağılımını oluşturduğu için neredeyse hiçbir hükümet eyleminden Pareto Optimumu sağlanamaz (Trantidis, 2016: 456-457).

Devlet kurumunun varlık gerekçesi, birey ve firmalardan topladığı vergiler aracılığıyla toplumsal mal ve hizmet üretmek ya da toplumsal faydayı çoğaltmaktır. Hükümetleri temsil eden siyasi aktörler toplumsal faydadan ziyade şahsi gelir ve servet edinimlerini ön planda tutarak, kendilerine destek olanların talep ve beklentileri doğrultusunda kamu kaynaklarını yönlendirebilirler. Bu yönlendirme bazen kurallara uygun olarak sağlansa da; bazen açıkça kurallara aykırı ve toplumdan gizlenerek yerine getirilebilir. Siyasi aktörlerin bu eylemleri (negatif) hükümet dışsallıkları olarak kaynak dağılımını bozmaktadır.

4. Antropozen Çağda Negatif Dışsallıklar

Sanayileşme ve kentleşmenin birbirlerini destekleyerek gelişmesi, tüketim ve dolatışıyla üretim alışkanlıklarını değiştirmiştir. Kent yaşam kültürü mal ve hizmet taleplerini çoğaltmış ve çeşitlendirmiştir. Bu kültür değişimi, yegane amacı karını maksimize etmek isteyen özel sektör girişimcilerinin de iştahını kabartmıştır. Tüketim ve üretimde aşırılık ve kar hırsı, gerek üretimde ve

gerekse tüketimde negatif dışsallıkları çoğaltmıştır. Antropozen çağda ortaya çıkan en belirgin negatif dışsallıklardan bazıları aşağıda anlatılmıştır.

4.1. Küresel Isınma ve Karbon Salınımı: İnsan faaliyetlerinin en belirgin dışsallığı, fosil yakıt kullanımı ve sanayileşme ile artan sera gazı salınımlarıdır. Bu, küresel ısınmayı hızlandırarak aşırı hava olaylarını, deniz seviyelerinin yükselmesini ve ekosistemlerin tahribatını tetikler. İklim değişikliği, başta düşük gelirli ülkeler olmak üzere, gelişmiş ülkelerde de büyük ekonomik ve sosyal zararlara yol açmaktadır. Küresel ısınma, antropojenik (insan kaynaklı etkiler) sera gazı emisyon artışı sonucu yıllık ortalama yüzey sıcaklığındaki artış olarak tanımlanabilir (Trenberth 2001: 512). Küresel ısınma ile mücadele için tüm kesimlerle örtüşen alanlarda ortak çabaların geliştirilmesi ve sürekli bir diyalog ortamının oluşturulması önem arz etmektedir (Talu, 2018: 28).

Atmosfere salınan karbon salınımının yarattığı sera etkisi nedeniyle yeryüzünün ortalama sıcaklığı giderek artmaktadır. Sera etkisi, güneşten gelen radyasyon ile yeryüzünden yayılan radyasyonun dalga boylarının farklı olmasıyla ortaya çıkmaktadır (Akkaya, 2017: 56). Küresel ısınmanın potansiyel risklerinin ciddiyeti konusunda bilim insanları arasında artık bir fikir birliği vardır (Weber, 2006: 103). Atmosferdeki karbondioksit (CO₂) miktarı % 0.04'ü aşmıştır (Werner, 2008: 360). Dünyanın ortalama yüzey hava sıcaklığının son 100 yılda 0,6°C, son 40 yılda ise 0,2 ila 0,3°C arttığı konusunda genel bir mutabakat vardır (Bertrand, Jean ve Berger, 2002: 413). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tarafından hazırlanan emisyon senaryolarına göre, atmosferdeki CO₂ miktarının 2100 yılında 550 ppm'ye yükselmesinin küresel hava sıcaklığında 2°C'lik bir artışa neden olacağı düşünülmektedir. Özellikle 1975 yılından bu yana küresel ısınma sürekli ve hızlı bir şekilde artmaktadır. Yakın gelecekte dünyanın 1925 yılından bu yana 1,2°C artacağı öngörülmektedir (Huesemann, 2006: 540).

Karbondioksit emisyonları küresel iklim değişikliğinin birincil itici gücüdür. İklim değişikliğinin en kötü etkilerinden kaçınmak için dünyanın emisyonları acilen azaltması gerektiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu sorumluluğun bölgeler, ülkeler ve bireyler arasında nasıl paylaşıldığı uluslararası tartışmalarda bitmeyen bir çekişme noktası olmuştur (Ritchie and Roser, 2024). Karbon salınımının başlıca nedenleri şunlardır (EPA, 2024):

Taşımacılık: Taşımacılıktan kaynaklanan sera gazı emisyonları öncelikle otomobiller, kamyonlar, gemiler, trenler ve uçaklar için fosil yakıt yakılmasından kaynaklanır. Taşımacılıkta kullanılan yakıtın % 94'ünden fazlası, öncelikle benzin ve dizel içeren ve doğrudan emisyonlara yol açan

petrol bazlıdır (IPCC, 2022). Taşımacılık sektörü, doğrudan sera gazı emisyonlarının en büyük kaynağı ve elektrik son kullanımından kaynaklanan dolaylı emisyonlar sektörüne dağıtıldığında ikinci en büyük kaynaktır. Taşımacılık sektörü, elektrik için bir son kullanım sektörüdür ancak şu anda toplam elektrik kullanımının nispeten düşük bir yüzdesini temsil etmektedir. Elektrikten kaynaklanan dolaylı emisyonlar, doğrudan emisyonların % 1'inden azdır.

Elektrik üretimi: Elektrik gücü, diğer son kullanım sektörleri (örneğin, endüstri) tarafından kullanılan elektrik üretiminden kaynaklanan emisyonları içerir. 2022'de elektriğimizin % 60'ı çoğunlukla kömür ve doğal gaz olmak üzere fosil yakıtların yakılmasından kaynaklanmaktadır (EIA, 2024).

Sanayi: Sanayiden kaynaklanan sera gazı emisyonları, öncelikle enerji için fosil yakıtların yakılmasından ve hammaddelerden mal üretmek için gerekli olan belirli kimyasal reaksiyonlardan kaynaklanan sera gazı emisyonlarından kaynaklanır. Endüstriyel emisyonlar, doğrudan emisyonların üçüncü büyük kaynağıdır. Elektrik kullanımından kaynaklanan dolaylı emisyonlar endüstriyel son kullanım sektörüne (örneğin endüstriyel binalara ve ekipmanlara güç sağlamak için) tahsis edilirse, endüstriyel faaliyetler yukarıda gösterildiği gibi ABD sera gazı emisyonlarının çok daha büyük bir payını oluşturur.

Ticari Konut ve Mesken: Ticari konut ve mesken sektöründen kaynaklanan sera gazı emisyonları, ısıtma için yakılan fosil yakıtlardan ve binalarda soğutma ve serinletme için gaz kullanımından ve atıkların işlenmesi gibi binaya özgü olmayan emisyonlardan kaynaklanmaktadır. Elektrik nihai kullanımından kaynaklanan dolaylı emisyonlar da dâhil edildiğinde, ticari ve konut sektörü emisyonları önemli ölçüde artar; bunun başlıca nedeni binaların ABD'de üretilen elektriğin % 75'ini kullanmasıdır (örneğin, ısıtma, havalandırma, klima, aydınlatma, cihazlar için) (Shoemaker, 2023). Elektrik kullanımından kaynaklanan emisyonlar ticari konut ve mesken nihai kullanım sektörüne dağıtıldığında, ticari ve konut faaliyetleri yukarıda gösterildiği gibi ABD sera gazı emisyonlarının çok daha büyük bir payını oluşturmaktadır.

Tarım: Tarımdan kaynaklanan sera gazı emisyonları inekler gibi hayvancılıktan, tarımsal topraklardan ve pirinç üretiminden kaynaklanır. 2018'de tarımdan kaynaklanan küresel emisyonlar 9,3 milyar ton CO₂ eşdeğerindedir (FAO, 2020: 2). Tarımsal faaliyetlerde elektrik kullanımından kaynaklanan dolaylı emisyonlar (örneğin, binalara ve ekipmanlara güç sağlamak) doğrudan emisyonların yaklaşık % 5'idir.

Arazi Kullanımı ve Ormancılık: Arazi kullanımı, arazi kullanımı değişikliği ve ormancılık sektörü, Avrupa Birliği'nin 2050 yılına kadar sıfır net emisyon hedefine ulaşmada önemli bir rol oynamaktadır (EEA, 2024). Arazi alanları bir lavabo/vakum (atmosferden CO2 emerek) veya sera gazı emisyonlarının kaynağı olarak işlev görebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1990'dan beri yönetilen ormanlar ve diğer araziler net bir lavabo/vakumdur, yani atmosferden yaydıklarından daha fazla CO2 emmişlerdir ve toplam brüt sera gazı emisyonlarının % 13'ünü telafi etmişlerdir.

4.2. Biyoçeşitlilik Kaybı: Tarım, ormancılık, madencilik gibi faaliyetler, doğal habitatları yok eder ve pek çok türün neslinin tükenmesine neden olur. Bu durum, ekosistemlerin dengesini bozar ve insan toplumları için önemli olan ekosistem hizmetlerinin kaybına yol açar. Biyolojik çeşitliliğin kaybı, belirli bir alanda biyolojik çeşitliliğin herhangi bir yönünün (genetik, tür ve ekosistem düzeylerindeki çeşitliliğin) ölüm, tahribat veya insan eliyle yok etmeyi ifade eder. Küresel yok oluşlardan popülasyon yok oluşlarına kadar birçok ölçeği ifade edebilir ve aynı ölçekte toplam çeşitliliğin azalmasına neden olabilir (UNDDR, 2019).

İnsan eylemleri Antropozen Çağ'da daha önce hiç olmadığı kadar çok türü küresel yok oluşla tehdit etmektedir. Hayvan ve bitki türlerinin ortalama % 25'i tehdit altındadır. Önlem alınmadığı takdirde yaklaşık 1 milyon türün birçoğu on yıllar içinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Biyolojik çeşitlilik kaybına yol açan değişimin doğrudan itici güçleri arasında organizmaların doğrudan sömürülmesi, kara ve deniz kullanımındaki değişiklikler, iklim değişikliği, kirlilik ve yabancı türlerin istilası yer alır. Doğrudan itici güçler, üretim ve tüketim kalıpları, insan nüfusu dinamikleri ve eğilimleri, ticaret, teknolojik yenilikler ve yerelden küresele yönetim gibi toplumsal değerler ve davranışlarla desteklenen bir dizi temel nedenden (dolaylı itici güçler) kaynaklanır (IPBES, 2019).

Biyoçeşitlilik, Antropozen Çağ'da insan refahı ve esenliği için kritik öneme sahip çok sayıda ekosistem hizmeti sağlar. Ekosistem hizmetleri artık sosyal ihtiyaçları karşılamak için yeterli değilse, biyoçeşitlilik kaybının insan sağlığı üzerinde doğrudan etkileri önemli boyutlara ulaşabilir. Buna paralel olarak gelir kaynaklarını, serveti ve yerel göçü de etkileyebilir. Bazen siyasi çatışmalara yol açabilir veya şiddetini arttırabilir (WHO, 2019). Mikroorganizma, flora ve faunanın biyofiziksel çeşitliliği biyolojik, sağlık ve farmakolojik bilimler için önemli faydalar sağlar. Biyoçeşitlilikte yaşanan kayıplar, birçok hastalık ve sağlık sorununun potansiyel tedavilerini keşfetmeyi sınırlandırabilir

Deniz biyoçeşitliliği, atmosferdeki karbon seviyeleriyle ilişkili okyanus asitlenmesinden etkilenir. Karasal biyoçeşitlilik, ekosistem sağlığını ve

ekosistem mal ve hizmetlerinin insan kullanımı için üretkenliğini ve bulunabilirliğini doğrudan etkileyen aşırı hava olayları (kuraklık, su baskını gibi) iklim değişikliğinden etkilenir. İklimdeki uzun vadeli değişiklikler, ekosistemlerin yaşayabilirliğini ve sağlığını etkileyerek bitkilerin, patojenlerin, hayvanların ve hatta insan yerleşimlerinin dağılımındaki değişimleri etkiler (WHO, 2019).

4.3. Hava ve Su Kirliliği: Sanayi faaliyetleri, ulaşım ve tarım gibi insan faaliyetleri, su kaynaklarını kirleterek içme suyu ve sulama için uygun olmayan duruma getirir. Çevre kirliliğinin birçok yönü vardır ve ortaya çıkan sağlık riskleri hemen hemen tüm organ sistemlerindeki hastalıkları içerir. Bu nedenle, hava ve su kirliliği ishal, çocuklarda ve yetişkinlerde solunum yolu hastalıkları, kanser, nörolojik bozukluklar ve kardiyovasküler hastalıklara yol açabilmektedir. Bu durum insanın yaşam kalitesini düşürür.

Gelişmekte olan ülkelerdeki halk sağlığı uygulayıcıları ve karar vericiler, hava ve su kirliliğinin neden olduğu potansiyel sağlık risklerinin farkında olmalı ve bunların neden olduğu sorunlarla ilgili gereken bilgileri daha ayrıntılı olarak nerede bulacaklarını bilmelidirler (Kjellstrom vd., 2006). Dünya nüfusunun yarısı, esas olarak yemek pişirmek ve ısıtmak için katı yakıtların yakılması sonucu iç mekan hava kirliliğine maruz kalmaktadır. Küresel olarak, tüm alt solunum yolu enfeksiyonlarının % 36'sına ve kronik obstrüktif akciğer hastalığının % 22'sine neden olduğu tahmin edilmektedir (WHO, 2002: xv).

Tahminler, çevre kirliliği tehlikeleriyle ilişkili küresel hastalık yükünün oranının % 25 (WHO-1997: 36) ile %33 (Smith, Corvalan ve Kjellstrom 1999) arasında değiştiğini göstermektedir. 5 yaşın altındaki çocuklar en büyük çevresel yükü taşıyor gibi görünmekte ve çevresel risklerden kaynaklanan hastalık oranı ekonomik gelişmeyle birlikte azalmaktadır. Bu oranlar içme suyu, sanitasyon ve gıda hijyeni ile ilgili bulaşıcı hastalıkları; biyokütle yakılmasından kaynaklanan şiddetli iç mekan hava kirliliğiyle ilgili solunum yolu hastalıklarını; ve sıtma gibi önemli bir çevresel bileşene sahip vektör kaynaklı hastalıkları içermektedir. Bu üç hastalık türünün her biri, küresel hastalık yükünün güncellenmiş tahminine yaklaşık %6 katkıda bulunmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün belirttiği gibi, dış mekan hava kirliliği gelişmekte olan bölgelerdeki hastalık yükünün %0,6 ila %1,4'üne katkıda bulunur ve su, hava ve topraktaki kurşun gibi diğer kirlilikler %0,9'una katkıda bulunabilir. Bu sayılar küçük görünebilir, ancak "ilk 10" dışındaki çoğu risk faktörünün katkısı %0,5 ila %1,0 aralığındadır (WHO, 2002: 69).

4.4. Atık Yönetimi ve Plastik Kirliliği: Endüstriyel üretim ve tüketime dayalı yaşam tarzı, çevreyi plastik atıklarla doldurur. Plastik, biyolojik olarak çözünebilen bir madde olmadığı için doğada uzun süre kalır, deniz yaşamını tehdit eder ve ekosistemlerin sağlığını bozar.

Kentleşmenin ve nüfusun artması, ekonomilerin ve teknolojilerin gelişmesi ve toplumların kültürel entegrasyonları dolayısıyla insanların tüketim alışkanlıkları da değişmiştir. Atıklar insanların ekonomik faaliyetlerinin doğal bir sonucudur. Antropozen Çağ'da atıkların oluşum hızı ve niceliği sürekli artmaktadır. Atık miktarının artması ile atıkların çeşitliliği de artmaktadır (Amasuomo ve Baird, 2016: 88). Atık Yönetimi Yönetmeliği'ne göre atık, "Üreticisi veya fiilen elinde bulunduran gerçek veya tüzel kişi tarafından çevreye atılan veya bırakılan ya da atılması zorunlu olan herhangi bir madde veya materyal" olarak tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 2015). Etkin bir atık yönetimi; atıkların kaynağını tespit etme, atığın fiziksel, kimyasal ve termal niteliklerini belirleme, geri kazanım potansiyelini hesap etme, atık yönetim ekipman ve teçhizatlarını tasarlama, yasal mevzuata ve Avrupa Birliği Direktifleri'ne uyumlu bir sürece yardımcı olur (Gidarakos vd., 2006: 668).

Atıkların doğaya çeşitli negatif etkilerinin yanında verimli tarım arazilerinin daimi depolama yeri olarak kullanılması ve kötü işletilen bir atık yönetimi, doğaya ve halk sağlığına zarar verebilmektedir (Herva vd., 2014). Ekonomik açıdan gelişmemiş ülkelerde atıklar genellikle düzensiz bir şekilde (vahşi) depolanmakta veya hava ile temas halinde imha edilmektedir. Gelişmiş ülkelerdekilerle kıyaslandığında, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yaşayanlar, özellikle de kentlerdeki yoksullar, kötü yönetilen atıklardan daha fazla zarar görmektedirler. Bu uygulamalar ciddi sağlık sorunları, güvenlik zaafiyeti ve doğa tahribatı şeklinde sonuçlar doğurmaktadır (The World Bank, 2023).

İnsanın ekonomik faaliyetlerinin artması beraberinde doğal kaynakların da bozulma ve tükenme tehlikesini arttırmaktadır. Kıt kaynakların etkin ve verimliliğinin sağlanması için, üretici ve tüketici birimlerde geri dönüşüm bilincinin artması, atıkların geri kazanımının sağlanması için alt yapının düzenlenmesi ve atık yönetiminin sürdürülebilir nitelikte olması gerekmektedir. Artan mal ve hizmet talebi evsel, endüstriyel, ticari, inşaat, ulaşım, sınai veya zirai alanlarındaki prosesler neticesinde ortaya çıkan her türden atık miktarı devamlı artmaktadır. Çevre ve atıklar için ayrılan fon ve kaynakların yetersiz olması, tabii yaşam sahalarının ve enerji üretim kaynaklarının sınırlı hale gelmesi, ürün bandından çıkan ürünlerin doğaya zararlı malzemelerden üretilmesi gibi etkenler her ülkede atık yönetiminin önemli hale gelmesine neden olmaktadır. Modern ve sürdürülebilir

atık yönetim stratejileri tespit edilirken küresel, bölgesel, ulusal ve yerel boyutlarda uygulayıcı ve eğitici kadrolar için güncel ve etkin programlar düzenlenmelidir. Merkezi ve yerel yönetimler, atık mevzuatına uyulması hakkında ciddi denetimler yapılmalıdır (Ay ve Söylemez, 2023: 287).

Plastik kirliliği küresel bir sorundur. Her yıl 19-23 milyon ton plastik atık su ekosistemlerine sızarak gölleri, nehirleri, deniz ve okyanusları kirletmektedir. Her gün 2.000 çöp kamyonu dolusu plastik dünyanın okyanuslarına, nehirlerine ve göllerine dökülmektedir. Plastik kirliliği, yaşam alanlarını ve doğal süreçleri değiştirebilir, ekosistemlerin iklim değişikliğine uyum sağlama yeteneğini azaltabilir, milyonlarca insanın gelir kaynağını, gıda üretim kapasitelerini ve sosyal refahını doğrudan etkileyebilir. Plastiklerin çevresel, sosyal, ekonomik ve sağlık risklerinin iklim değişikliği, ekosistem bozulması ve kaynak kullanımı gibi diğer çevresel stres faktörleriyle birlikte değerlendirilmesi gerekir (UNEP, 2024).

5. Negatif Dışsallıklara Karşı Çözümler

Olumsuz dışsallıklara yönelik çözümlerden biri, insanların davranışlarını değiştirmek için vergi koymaktır. Vergiler, hava kirliliği, sigara ve alkol tüketimi gibi belirli dışsallıkların zararlı etkilerini azaltmak için konulabilir. Etkili bir vergi, dışsallığın maliyetine eşit olacaktır ve bu tür zararlı etkilere neden olan faaliyetleri caydırma amacıyla konur.

Ayrıca, çoğu olumsuz dışsallık mülkiyet risklerinin eksikliğinden kaynaklandığından, hükümetler maliyetleri ve faydaları içselleştirmeye yardımcı olacak mülkiyet hakları getirebilir. Mülkiyet haklarını yürürlüğe koymak, olası suçlular arasında korku yaratacaktır çünkü onlara karşı olası yasal işlem konusunda temkinli olacaklardır.

Özel sektör çözümleri bazı durumlarda olumsuz dışsallıkların yarattığı piyasa verimsizliklerini düzeltebilir. Coase teoremi, olumsuz dışsallıkların maliyetlerinin dağıtımının etkilenen taraflarca doğrudan suçlu tarafla müzakere edilebileceğini ileri sürer. Örneğin, kötü kokulu bir sığır besi çiftliğinin yakınındaki ev sahipleri, yıllık olarak bir fonda toplanan parayı kullanarak işletmeyi satın almayı kabul edebilir. Bazen suçlu taraf maliyeti ödemek için müzakere edebilir. Örneğin, üretimi durdurmak yerine, su kirleten bir fabrika, azalan avları için etkilenen balıkçılara mali tazminat ödeyebilir. Ancak, Coase teoremi yalnızca müzakere maliyetleri düşükse, mülkiyet hakları iyi tanımlanmışsa ve müzakere eden taraflar arasında bilgi asimetrisi yoksa, yani sıklıkla gerçekçi olmayan koşullar varsa işler. Olumsuz bir dışsallığın suçunu atamak genellikle zordur ve farklı taraflar farklı derecelerde etkilenebilir, bu da adil bir müzakereyi imkansız hale getirir.

Örneğin, su kirlüten fabrika durumunda, fabrika tek kaynak olmadıklarını iddia edebilir. Nehirdeki kirlilik nedeniyle, su yolu boyunca gerçekleşen farklı balıkçılık faaliyetlerinin kayıplarını ve bu kayıpların hangi ölçüde söz konusu fabrikaya atfedilebileceğini kesin olarak belirlemek zor olabilir.

Bu nedenlerden dolayı, olumsuz dışsallıklar sıklıkla hükümet müdahaleleriyle ele alınır. Bazı durumlarda, dışsallıklarla yapılan işlemler doğrudan olabilir hükümetler tarafından düzenlenir veya hatta yasaklanır. Örneğin sigara yasağı, halkın restoranlarda veya diğer yerlerde ikinci el dumana maruz kalmasını azaltmak için yürürlüğe konur. Asgari araç sigortası zorunlulukları, sigortasız sürücülerin sunduğu olumsuz dışsallıklarla mücadele etmeye yarar. Benzer şekilde, çevre düzenlemeleri atıkların nasıl atılacağını, belirli bir kimyasalın ne kadarının yayılacağını veya tüketim mallarına hangi kimyasalların dahil edilebileceğini kesin bir şekilde sınırlayabilir. Hükümetler ayrıca Kirliliğin hedef seviyesinin kabul edilebilir olarak kabul edildiği izin pazarları ve kirlitmelerine izin verilmesini isteyen tarafların bunu yapma hakkı için teklif vermeleri gerekir. Bu şema, farklı azaltma maliyetleriyle karşı karşıya kalabilecek firmalar arasında esneklik sağlarken, çevreyi kirlüten üretimden uzaklaşmak için finansal teşvikler sağlar.

İngiliz ekonomist Arthur Pigou, hükümetlerin üreticilere, üretimlerinin üçüncü taraflara verdiği zarara orantılı olarak vergi koymasını önerdi. İdeal olarak, bu tür Pigouvian vergileri, işlemin dışsal etkilerini ilgili taraflara geri döndürür (“dışsallığı içselleştir”), böylece ilgili piyasaların verimliliğini geri kazandırır. Pigouvian vergisinin yaygın bir örneği, karbon vergisi . Karbon vergisinin arkasındaki fikir, karbondioksit emisyonunun topluma olan maliyetini değerlendirmek ve tüketicileri ve üreticileri bu maliyeti bir vergiyle karşılamaya zorlamak, karbon yoğun endüstrinin maliyetini etkili bir şekilde artırmaktır. Fiyatları artırarak karbondioksit emisyonunu daha az ekonomik hale getirir, işletmeleri daha az karbon üretmeye ve tüketicileri alternatiflere geçmeye teşvik eder . Pigou'nun fikri, örneğin eğitim, sağlık hizmeti veya enerji verimliliği gibi faydalı hizmetleri sağlamanın veya bunlara erişmenin maliyetlerini düşüren hükümet sübvansiyonlarını haklı çıkarmak için pozitif dışsallıklara da uygulanabilir.

5. Sonuç

Olumsuz dışsallıklara yönelik çözümlerden biri, insanların davranışlarını değiştirmek için vergi koymaktır. Vergiler, kamu harcamalarının temel finansman kaynağı olarak devletin en önemli gelir kalemini oluşturmakla beraber aynı zamanda bir takım ekonomik ve sosyal amaçlara da ulaşmak için başvurulan önemli bir iktisat politikası aracıdır. Özellikle amaç-bağımlı

vergiler, bu konuda daha etkin olarak görülmektedir. Bu tür vergiler, vergi bilincinin de oluşmasına yol açarak etkili bir vergi sistemin de oluşmasına yol açabilmektedir (Yereli ve Ata, 28: 2011) . Vergiler, hava kirliliği, sigara ve alkol tüketimi gibi belirli dışsallıkların zararlı etkilerini azaltmak için kullanılabilir. Etkili bir vergi, dışsallığın maliyetine eşit olacaktır ve bu tür zararlı etkilere neden olan faaliyetleri caydırma amacıyla konur.

Kötü çevre kalitesi, bugün dünyadaki tüm önlenemez hastalıkların yaklaşık % 25'inden doğrudan sorumludur ve başta ishal hastalıkları olmak üzere listeye girmektedir. Sıtma, şistozomiyazis, diğer vektör kaynaklı hastalıklar, kronik solunum yolu hastalıkları ve çocukluk çağı enfeksiyonları, kardiyovasküler hastalıklar, kanser, nörolojik rahatsızlıklar gibi diğer hastalıklar da yaralanmalar gibi olumsuz çevresel koşullardan güçlü bir şekilde etkilenir.

Küresel çevresel değişim, özellikle yoksulların sağlığı üzerinde büyük olumsuzlukları beraberinde taşımıştır. Marjinalleşmiş nüfus grupları, gıda ve kaynak yetersizliği nedeniyle uyum sağlama yetenekleri sınırlı olduğu için en büyük risk altında olan kesimlerdir. Küreselleşmenin ülke, birey ve firma açısından olumlu etkileri yadsınmaz. Ancak ekonomik yönden güçsüz ülkelerin küreselleşme sürecinde piyasaya üretici veya belirleyici olmaktan ziyade adeta büyük şirketlerin birer pazarı olduğu sıkça gündeme gelir. Antropozen Çağ, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ve nüfusun kırılgan gruplarını negatif dışsallıklar dolayısıyla olumsuz etkilemektedir. Sosyal devlet ve sosyal belediyeçilik uygulamaları, dezavantajlı kesimlerin ulaşamayacağı mal ve hizmetlere kavuşmalarını sağlayabilir. Uluslararası kurum ve kuruluşların hem çevre ve hem de dezavantajlı kesimlere yönelik harcamalar için fon uygulamaları yoğun olarak kullanılmalıdır.

Kaynakça

- Amasuomo, E. and J. Baird (2016). The Concept of Waste and Waste Management. *Journal of Management and Sustainability*, 6 (4), 88-96.
- Ay, H. M., ve Söylemez, A. (2023). Belediye Hizmetleri İçinde Katı Atık Yönetiminin Önemi ve Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4 (Özel), 273-292.
- Bozok, N. (2023). Sunuş: Antropozen Kavramı Üzerinde Neden Duruyoruz? Antropozen'in İzleri İnsanın Dünyayla İlişkisi Üzerine Tartışmalar, (Yayına Hazırlayanlar: Nihan Bozok, Abdurrahman Yılmaz, Burak Kesgin), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 7-16.
- Büyükaşahin, F. (2018). Antropojenik Etkiler İle Havanın Kirlenmesi ve İklim Değişikliği. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 14-26. <https://doi.org/10.35235/uicd.427397>
- Certini, G. & Scalenghe, R. (2011). Anthropogenic Soils and the Golden Spikes for the Anthropocene. *The Holocene*, 21 (8), 1269-1274.
- Chua, L. and Fair, H. (2019). Anthropocene. In *The Open Encyclopedia of Anthropology*, (edited by Felix Stein), Facsimile of the first edition in *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*. <http://doi.org/10.29164/19anthro>
- Crutzen, P. J. & Stoermer, E. F. (2000). The Anthropocene. *Global Change Newsletter*, 41 (May), 483-490. <file:///C:/Users/AY/Downloads/crutzen%20stoermer%20anthropocene.pdf>
- Crutzen, P. J. (2006). The Anthropocene. *Earth system science in the anthropocene*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, 13-18.
- Davis, H. & Turpin, E. (2015). *Art in the Anthropocene: Encounters Among Aesthetics, Politics, Environments and Epistemologies*. London: Open Humanities Press.
- Dollery, B. E. ve J. L. Wallis (2001), *The Political Economy of Local Government*, UK: Edward Elgar Press.
- EEA. (2024). Greenhouse gas emissions from land use, land use change and forestry in Europe. European Environment Agency. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/greenhouse-gas-emissions-from-land>
- EIA. (2024). Electricity is a secondary energy source. United State Energy Information Administration, Basics, Data & statistics. <https://www.eia.gov/energyexplained/electricity/>
- Eldridge, S. (2024). negative externality. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/negative-externality>
- EPA. (2024). Sources of Greenhouse Gas Emissions. United State Environmental Protection Agency. <https://www.epa.gov/ghgemissions/sources-greenhouse-gas-emissions>

- Erol, M. (2003), Doğal Tekellerin Düzenlenmesi ve Telekomünikasyon Sektöründe Düzenleyici Kurum, Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi Başkanlığı, DPT Yayın No: 2680, Ankara.
- FAO. (2020). Emissions due to agriculture. Global, regional and country trends 2000–2018. Rome: FAOSTAT Analytical Brief Series No 18.
- Gibson, H. and Venkateswar, S. (2015). Anthropological Engagement with the Anthropocene. *Environment and Society* 6 (1), 5-21. <https://doi.org/10.3167/ares.2015.060102>
- Gidarakos, E., G. Havas ve P. Ntzamilis (2006). “Municipal Solid Waste Composition Determination Supporting the Integrated Solid Waste Management System in the Island of Crete”. *Waste Management*, 26 (6), 668-679.
- Gough, I. and Madocroft, J. (2010). Decarbonising the welfare state. Version 5. *The Oxford Handbook of Climate Change and Society*, (Edited by J. S. Dryzek; R. B. Norgaard and D. Schlosberg), 1-14. https://www.researchgate.net/publication/265155082_Decarbonizing_the_Welfare_State
- Güvel, E. A. ve A. Y. Ata (2009). Yolsuzluk Olgusunun Ortaya Çıkmasında Asimetrik Bilginin Rolü: Teorik Bir Bakış Açısı. *Sosyoekonomi*, (1), 123-147.
- Hegel, G. W. F. (2003). *Tarihte Akıl*. (çev. Önay Sözer), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Herva, M., B. Neto ve E. Roca (2014). “Environmental Assessment of the Integrated Municipal Solid Waste Management System in Porto (Portugal)”. *Journal of Cleaner Production*, 70, 183-193.
- Hine, R. (2019). *A Dictionary of Biology* (8 ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780198821489.001.0001>
- Holmes, G. (2015). What Do We Talk About When We Talk About Biodiversity Conservation in the Anthropocene? *Environment and Society*, 6 (1), 87-108. <https://doi.org/10.3167/ares.2015.060106>
- Iberdrola. (2024). Noise pollution: how to reduce the impact of an invisible threat? <https://www.iberdrola.com/sustainability/what-is-noise-pollution-causes-effects-solutions>
- IPBES. (2019). The global assessment report on biodiversity and ecosystem services: Summary for policymakers. Accessed 20 December 2019. <https://www.ipbes.net/global-assessment>
- IPCC. (2022). IPCC, 2022: Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. doi: 10.1017/9781009157926

- IVM. (ty). The Atomic Bombs That Ended the Second World War. Imperial War Museums. <https://www.iwm.org.uk/history/the-atomic-bombs-that-ended-the-second-world-war>
- Kjellstrom, T.; Lodh, M.; McMichael, T.; Ranmuthugala, G.; Shrestha, R. and Kingsland, S. (2006). Chapter 43 Air and Water Pollution: Burden and Strategies for Control. Disease Control Priorities in Developing Countries. 2nd edition. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank Group.
- Moore, J. W. (2017). Ucuz Doğanın Sonu ya da Çevre Hakkında Endişlenmeyi Nasıl Bırakıp Kapitalizmin Krizini Sevmeyi Öğrendim? (çev. Ali Alper Alemdar), Ankara: Ekoloji Kolektifi Derneği.
- Nathanson, J. A. (2024). water pollution. Britannica. <https://www.britannica.com/science/water-pollution>
- NHS. (2022). Passive smoking. National Health Service (5 May 2022).
- NRI. (2021). Animal Agriculture: How Bad Is It for Climate Change and the Environment? New Roots Institute, New Roots Staff (December 7, 2021).
- Olson, V. and Messeri, L. (2015). Beyond the Anthropocene. *Environment and Society* 6 (1), 28-47. <https://doi.org/10.3167/ares.2015.060103>
- Ostrom, E. (1992). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. *Land Economy*, 68 (3), August, 354-357. <https://doi.org/10.2307/3146384>
- Palme, M. & Salvati, A. (2021). Introduction: Anthropocene or Urbanocene?. In: Palme, M., Salvati, A. (eds) *Urban Microclimate Modelling for Comfort and Energy Studies*. Springer, Cham, 1-9. https://doi.org/10.1007/978-3-030-65421-4_1
- Pennington, M. (2010). Robust political economy. *Classical Liberalism and the Future of Public Policy* New Thinking in Political Economy series, London: Kings College.
- Resmi Gazete (2015). Atık Yönetimi Yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150402-2.htm>
- Ritchie, H. and Roser, M. (2024). CO₂ emissions How much CO₂ does the world emit? Which countries emit the most? *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/co2-emissions>
- Rudiak-Gould, P. (2015). The Anthropocene: A Critical Exploration. Guest Editor: Amelia Moore. *Environment and Society*, 6 (1), 48-65. <https://doi.org/10.3167/ares.2015.060104>
- Shoemaker, S. (2023). NREL Researchers Reveal How Buildings Across United States Do—and Could—Use Energy. NREL Transforming Energy.

- Smith K. R.; Corvalan C.; Kjellstrom T. (1999). How Much Global Ill Health Is Attributable to Environmental Factors? *Epidemiology*. 10 (5), 573–584.
- Swanson, H. A., Bubandt, N. and Tsing, A. (2015). Less Than One But More Than Many. *Environment and Society*, 6 (1), 149-166. <https://doi.org/10.3167/ares.2015.060109>
- Şener, O. (2001), *Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*, Beta Basım Dağıtım, İstanbul.
- The Economist (2009). Negative externalities, Traffic more costly than we thought. *Finance & economics* (Oct 13th 2009).
- The Economist. (2012). Market failure, A paper on financial reform. *The Economist, Finance & economics*, The financial system (Dec 12th 2012).
- The World Bank (2023). Urban Development, <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment>
- Trantidis, A. (2016). *Clientelism and economic policy: Greece and the crisis*. London and New York: Routledge.
- Trantidis, A. (2023). Government externalities. *Public Choice* (201), 451-469, Springer, <https://doi.org/10.1007/s11127-023-01068-7>
- Tullock, G. (2005). *Public Goods, redistribution and rent seeking*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- UNDDR. (2019). Biodiversity Loss. United Nations Office for Disaster Risk Reduction, Sendai Framework Terminology on Disaster Risk Reduction.
- UNEP. (2024). Plastic Pollution. United Nations Environment Programme. <https://www.unep.org/plastic-pollution>
- Ünsal, E. M. (2004), *Mikro İktisada Giriş*, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara
- Yereli, A.B. ve A. Y. Ata (2011). Vergi Adaletine Ulaşma Yöntemleri Çerçevesinde Fayda İlkesinin Teorik Açından Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, (161), 21-32.
- WHO. (1997). *Health and Environment in Sustainable Development: Five Years after the Earth Summit, Executive Summary*, Geneva: Programmes on Health and Environment World Health Organization, Geneva: Document WHO/EHG/97.12.E
- WHO. (2002). *Reducing risks, promoting healthy life*. Geneva: The World Health Report. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42510/WHR_2002.pdf?sequence=1
- WHO. (2015). *Biodiversity and Health*. World Health Organization.
- WHO. (2024). Air pollution. World Health Organization, Health topics. https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1

Ekoturizmin Mali Politikalar ile Desteklenmesi

Hakkı M. Ay¹

Nihal Güneş Ay²

Özet

Son yıllarda uluslararası oluşumların ve toplantıların ardından, toplumlarda çevre ve sürdürülebilirlik bilinci artmaya başlamıştır. Esas kalıcı olan doğa olduğu için insanların üretim ve tüketim gibi yaşamsal faaliyetlerinde çevreye en az zarar verecek şekilde hareket etmeleri zorunludur. Bireysel bilincin yanı sıra devlet tarafından toplumsal motivasyona etki edecek caydırıcı ve teşvik edici önlemlerin alınması yadsınamaz bir gerçektir. Gelecek nesillere en az zararla devredilmesi gereken çevre, küresel kamusal bir mal olarak tüm insanlığı ilgilendirir. Yağmur ormanlarının azalması yalnızca o ülkelerin bir sorunu değildir.

Doğa turizmi içerisinde giderek ilgi toplayan ekoturizm, yerel halkın ve turistlerin de bilinçli olmasını şart koşmaktadır. Turizm faaliyetleri arttıkça, merkezi ve yerel yönetimler kitle turizminin ekonomik, çevresel ve altyapısal etkilerini yönetmek ve en aza indirmek için turistlere ve seyahat acentelerine daha fazla mali yükümlülükler getirebilmektedirler. Modern devletlerde vergilerin tek amacı kamusal faaliyetlerin finansmanını sağlamak değildir. Vergiler, birey ve firmaların bütün ekonomik kararlarını etkileme gücüne sahiptir. Bu bağlamda kirleten öder ilkesi, çevrenin korunması ve en az zararla geleceğe devredilmesi amacıyla uygulanmaktadır.

Günümüzde küresel ısınma ile mücadelede alınan vergi politikaları, vergilerin ekstra-fiskal fonksiyonları içinde yer almaktadır. Çevresel farkındalığı artırmak için yapılan toplantı ve afişler yeterli olmadığı için mutlaka vergi, borçlanma, finansman, negatif dışsallıkla mücadele gibi politikalar, etkin ve yaygın olarak kullanılmalıdır. Bu çalışmada ekoturizmin sürdürülebilir çevreye hizmet etmesi adına uygulanabilir mali politikalar anlatılmaktadır. Yerel politikaların yanı sıra ilgili uluslararası kuruluşların almış olduğu ilkesel kararlar, çevrenin korunması yanında ekoturizmin yaygınlaşmasını da beraberinde getirecektir. Ayrıca Türkiye'nin ekoturizm alanında potansiyeli ve sürdürülebilir turizm konusunda atılması gereken adımlar irdelenecektir.

1 Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi, hma@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9033-8248

2 Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, nihalay@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9788-7872

1.Ekoturizm Kavramı

1.1.Tanım

Ekoturizm kavramı ilk olarak 1983'te Ceballos-Lascurain tarafından literatüre kazandırılmıştır (Cosmescu & Cosmescu, 2007: 67). Birçok alanda sürdürülebilirlik tartışmalarının yaşanması ile beraber doğa temeline dayanan çeşitli alternatif sürdürülebilir turizm alanları ortaya çıkmıştır (Kasalak, 2015: 22). Ekoturizm yerel halka yardımcı olacak ve çevreye zarar vermeyecek şekilde doğal güzelliklere sahip yerlere, çevresel mirasın korunmasına dayanan sürdürülebilir turizm türü olarak ifade edilir (Cambridge Dictionary, 2024; Mahravan, 2012: 1). Ekoturizm çevreyi koruyan, yerel halkın refahını sürdüren, yorumlama ve eğitim içeren doğal alanlara sorumlu seyahat olarak ta tanımlanmaktadır (TIES, 2015: Israngkura, 1996: 10). Eğitim, hem personeli hem de misafirleri kapsayıcı nitelikte olmalıdır. Ekoturizmle ilgili çoğu konu farklı disiplinlerin sınırlarını aşmakta ve farklı araştırma yöntem ve tekniklerinin kullanılmasını gerektirmektedir (Buckley, 2010). Birçok yazar, ekoturizmi sürdürülebilir turizmin daha geniş kavramının bir alt kümesi olarak alternatif, doğa, macera, kültürel turizm ve hatta kitle turizmi gibi diğer turizm türleriyle ilişkili olarak konumlandırmıştır (Fennell, 2009; Cater and Cater, 2015).

Ekoturizm kavramı literatürde kullanılan bazı kavramlarla karıştırılabilir (Fennell, 2004: 44). Ekoturizm, doğal alanlardaki turizmin niş bir koludur ve doğa turizminin içinde yer alan bir bileşen olarak kabul edilmektedir (Kılıç Benzer, 2006: 58). Doğa turizmi türler, habitat, manzara, tuzlu ve tatlı su özellikleri dâhil olmak üzere doğal kaynakları vahşi veya doğa ortamında kullanan tüm turizm türlerini (kitle turizmi, macera turizmi, ekoturizm) kapsamaktadır. Doğa turizminin yalnızca bazı biçimlerinin korumaya olumlu katkı yaptığı, bunların da ekoturizmi oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte, turistin motivasyonu ne olursa olsun doğa turizmini yönetme ve tüketim noktasında ekoturizme dönüştürme fırsatı bulunmaktadır (Goodwin, 1996: 287-288). Sürdürülebilir turizm tüm turizm biçimlerinin sürdürülebilirliklerine ve etkilerine yönelik bir kavramdır. Sorumlu seyahat ise bireysel gezginlerin davranış ve tarzlarını ifade eder (GSTC, 2024).

Birleşmiş Milletler'e göre aşağıdaki özelliklere sahip turizm biçimleri ekoturizm olarak ifade edilir (UN Tourism, 2024):

-Turistlerin temel motivasyonunun doğayı ve doğal alanlardaki geleneksel kültürleri gözlemleyen ve takdir eden,

-Eğitici ve yorumlayıcı özellikler taşıyan,

-Küçük gruplar için uzmanlaşmış tur operatörleri tarafından organize edilen,

-Destinasyonlardaki hizmet sağlayıcı ortakları genellikle küçük ve yerel işletmeler olan,

-Doğal ve sosyo-kültürel çevreye olan olumsuz etkileri en aza indiren turizm faaliyetidir.

Ekoturizm, ekolojik yapı ile birlikte ele alınması gereken bir turizm türü olduğu için tüm turizm faaliyetlerinde bunların dengesini bozacak müdahalelerden uzak durmak gerekmektedir (Fennell, 2004: Chapter 3). Bu nedenle kültürel canlandırma, ekonomik kalkınma ve farklılaştırma vasıtasıyla sürdürülebilirlik teşvik edilmelidir. Ekoturizmde, turist sayısını en az seviyeye indirmek daha ön plandadır. Bu nedenle, ekoturizm seyahatleri, bireyler veya küçük gruplar halinde turlar tarafından kontrollü bir şekilde gerçekleştirilirse çevresel bozulmalar önlenebilir. Ekolojik açıdan duyarlı bölgelerde, turizm faaliyetlerine odaklanıldığında, sürdürülebilirlik kavramı karşımıza çıkmaktadır (Bak Ateş, 2022: 57).

1.2.Ekoturizmin İlke ve Amaçları

Ekoturizm koruma, topluluklar ve sürdürülebilir seyahat kavramlarını birleştirmekle ilgilidir. Ekoturizm faaliyetlerini uygulayanlar, katılanlar ve pazarlayanlar aşağıdaki ekoturizm ilkelerini benimsemeleri gerekir (Epler Wood, 2002: 13; TIES, 2024; Kuter ve Ünal, 2009: 149; Kahraman ve Türkay, 2012: 48):

- Fiziksel, sosyal, davranışsal ve psikolojik etkileri en aza indirmek,
- Çevresel ve kültürel farkındalık ve saygı oluşturmak,
- Hem ziyaretçiler hem de ev sahipleri için olumlu deneyimler sağlamak,
- Çevreyi korumak için doğrudan finansal destek (bilet satışı gibi) sağlamak,
- Hem yerel halk hem de özel sektör için maddi destek sağlamak,
- Ziyaretçilere, ev sahibi ülkelerin siyasi, çevresel ve sosyal iklimlerine karşı duyarlılığı artırmaya yardımcı olacak yorumlayıcı deneyimler sunmak,
- Düşük etkili (çevreye zarar vermeyecek) tesisler tasarlamak, inşa etmek ve işletmek,
- Yerel halkın haklarını ve manevi değerlerini tanımak, saygı duymak ve ilişkileri güçlendirmek için onlarla ortaklık kurmak,

-Turizmin gelişimi ile birlikte bölgenin sosyo-kültürel ve çevresel olanaklarını artırmak,

-Flora ve faunanın korunmasına özel önem göstermek,

-Çevreye karşı anlayışlı, içsel değerleri ve sorumluluk bilinci olan turist oluşturmaktır.

Ekoturizm bir yandan turizmin sosyal, kültürel ve ekonomik fayda sağlama potansiyelini gerçekleştirmek, diğer yandan faaliyetlerden kaynaklanan çevresel ve sosyal etkileri tamamen ortadan kaldırmak ve önlemektedir. Buna göre ekoturizmin başlıca amaçları şunlardır (Özkan Yürük, 2003:2; Akyurt, 2019: 356):

-Doğayla ilgili tüm unsurların korunması, geliştirilmesi ve çevreye verilecek zararın minimize edilmesi,

-Yerel halkın ekoturizmden kaynaklanan ticarete özendirilmesi,

-Elde edilen gelirlerin tüm paydaşlar tarafından adil dağılımının sağlanması,

-Yörenin alt ve üst yapı unsurlarının planlı olarak gerçekleşmesinin sağlanması,

-Yerel halka, ziyaretçilere ve sektörde çalışanlara doğanın ve sosyo-kültürel yapının korunması ile ilgili eğitimlerin verilmesi,

-Doğal ve sosyo-kültürel yapının sürdürülebilirliği ve negatif dışsallıkların azaltılması için kaynak ayrılması,

-Yörenin kalkınması için planlar yapılmasıdır.

1.3. Ekoturizmin Avantaj ve Dezavantajları

Ekoturizmin öne çıkan avantajları şu şekilde sıralanabilir (BAKA, 2012: 7; Bouronikos, 2004):

-Yerel halka gelir kaynağı oluşturarak onların yaşam kalitesini artırır.

-Büyük projelerin uygulanmasının zor olduğu orman veya dağ köyleri gibi bölgelerde istihdam ve ekonomik kalkınma sağlar.

-Ekonomik canlanma, bölgesel göçlerin önüne geçer.

-Yerel halk yaşamlarını ve bölgelerini etkileyecek kararlarda rol oynarlar.

-Doğal, kültürel ve geleneksel mirası korur ve bölgesel biyoçeşitliliği sürdürülebilir kılar.

-Turistler yerel halkla değişik aktivitelerde kaynaşarak yeni deneyimler sağlarlar.

-Geleneksel turizmin ekonomi, çevre, kültür ve sosyal yaşama neden olan olumsuz etkilerini asgariye düşürür.

-Ekoturizme duyarlı olan turistler ile yerel halk arasında saygıyı oluşturarak yerel gururun ve güvenin oluşmasını sağlar.

-Yüksek maliyetli olmaması nedeniyle özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ilgi uyandıran bir sektör olmasıdır.

Ekoturizmin öne çıkan dezavantajları ise şunlardır (Tutçu, 2021: 6; Kuter ve Ünal, 2009: 153-154; Ataman ve Keskin, 2020: 8; Erdoğan, 2003: 156):

-Yoğun ziyaretçi akınına uğrayan bölgedeki toprak, bitki ve hayvanlar üzerinde olumsuz etkiler oluşturur.

- Festivaller, şenlikler, gösteriler gibi kültürel aktivitelerden yerel gelenek ve kültürel değerler zarar görür.

-Yerel halkın ekonomik açıdan gelişmesi ile birlikte doğal yaşayış tarzları (dil ve konuşma yapıları, dini ve manevi değerleri) değişir.

-Sektöre büyük sermayeli turizm firmalarının girmesi ile yerel halka ve kırsal kalkınmaya kalan ekonomik faydanın azalmasıdır.

-Yerel mimariyi bozar.

-Ekonomik açıdan turistlere bağımlı olunması ile beraber, yöresel yemeklerden ziyade turistlere hitap eden daha hızlı ve kolay hazırlanabilen yemekler sunulmaktadır.

-Ekonomik hareketliliğin artması gasp, hırsızlık, dolandırıcılık gibi suçları artırır.

Disipliner zorluklardan uzaklaşarak, ekoturizm alanında ve uygulamasında çok çeşitli eleştiriler getirilmektedir. Muhalifler ekoturizmin gerçekte her zamanki gibi bir iş olduğunu savunurlar. Şirketler, hükümetler, ekoturistler ve diğer paydaşlar kendi çıkarlarının peşinde koşarken; destinasyonlar, insanlar ve çevre için maliyetler faydalardan daha fazladır. Örneğin, milli park yöneticileri korunan alanlara gelen ziyaretçileri artırmak için politikayı stratejik bir hedef olarak değiştirirken, ekoturistler düşük etkili çevresel etkileri desteklemektedirler (Morrison-Saunders vd.,2019: 293), Ekoturizmin hayvanların korunmasıyla ilgili olması gerekirken, hayvanların ekoturizmde kullanılmasına ilişkin ahlaki kaygılar ise giderek artmaktadır (Taylor, Hurst, Stinson ve Grimwood, 2020: 114). Ekoturizmin daha etik ve sorumlu olma

vaadini yerine getirebilmesi için özen ve çeşitliği vurgulayan uygulamalara yer verilmelidir (Fennel, 2022:5-6).

2. Ekoturizmin Gelişimi ve Bazı Ekoturizm Bölgeleri

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP- United Nations Environment Programme) tarafından yapılan bir araştırmaya göre turizm dalları içindeki sıralamada ekoturizm en üst seviyelerdedir. Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO) tarafından yapılan tahminlere göre gerek turist sayısı ve gerekse toplamdaki seyrine göre artış kaydetmektedir. WTO'nun yapmış olduğu araştırmalarda ekoturizme yapılan seyahat harcamaları geleneksel turizm harcamalarına oranla 5 kat daha fazla arttığı ve bu artış hızı ile yılda % 20'ye karşılık gelmektedir (Yücel, 2002: 2).

2019 yılındaki pazar büyüklüğü 180 milyar ABD doları olan küresel ekoturizm endüstrisinin, 2027'de 330 milyar ABD dolarına yükseleceği tahmin edilmektedir. Ekoturizmin dünya çapında hızla yükselişinde şu faktörler etkili olmuştur:

- Kitleden kişiselleştirilmiş turizme doğru bir model değişikliği,
- Çevrenin korunmasına giderek artan ilgi,
- Farklı ve çevre dostu olarak algılanan bir ekoturist profilin doğuşu,
- Halkın çevrenin korunmasına katılımı,
- Yerel ekonomilere sağlanan katkı,
- Alt ve üst yapıların iyileştirilmesi ve ekoturizm destinasyonlarına erişimin kolaylaştırılması.

Ekoturizmin öngörülen başarılı geleceği, özellikle turistleri doğal ve kültürel çevreyle bağlayan birden fazla faktöre dayanmaktadır. Bu nedenle, ekoturizmin sürdürülebilir bölgesel kalkınmayı desteklemesi beklenmektedir (Pavlidis vd., 2022). Bu arada ekoturizm pazarının da zamanla evrim geçirmesi beklenmektedir. Ekoturizmin büyümesi muhtemelen bölge içi seyahatlerden kaynaklanacaktır. Gelirler arttıkça ve altyapı iyileştikçe genel olarak turizm için bölge içi seyahatlerde büyüme beklenir. Bölgesel nüfus merkezleri giderek daha kalabalık ve kirli hale geldikçe, artan gelir ve eğitim, doğal çevre hakkında daha fazla bilgi ve ilgiye yol açtıkça, özellikle bölge içi ekoturizm büyüyecektir (FAO, 2024).

Dünyada örnek olabilecek ekoturizm uygulamaları vardır. Topraklarının %25'inden fazlası milli parklara ve çeşitli koruma alanlarına ayrılmış olan *Kosta Rika*, bu konuda öne çıkan ülkelerden biri olup, ekoturizm örnekleri denildiğinde akla ilk gelen yerlerden biri haline gelmektedir (Bouronikos,

2004). Kosta Rika'da bazı ekoturizm bölgeleri Corcovado Ulusal Parkı, Monteverde Bulut Ormanı Biyolojik Koruma Alanı, Arenal Volkanı Milli Parkı, Manuel Antonio Milli Parkı, Ostional Karma Yaban Hayatı Koruma Alanı ve Tortuguero Milli Parkı'dır (Worldpackers, 2024).

Tektonik bir fay hattının üzerinde yer alan *Yeni Zelanda* arazi, volkanik, jeotermal ve sismik aktivitelerin yoğun olduğu bir ülkedir. Aoraki/Cook Dağı Milli Parkı, Zavallı Şövalye Adaları Deniz Rezervi, Wai-O-Tapu Jeotermal Rezervi, Whakaari/Beyaz Ada ve Tongariro Milli Parkı (Moore, 2024) Yeni Zelandanın ekoturizm bölgelerinden birkaçıdır.

Norveç, ekoturizm alanında bir başka başarılı ülkedir. Ülke doğal güzellikleri ve deniz ekosistemleri ile öne çıkmaktadır. Fiyortlar, Jotunheimen, Rondane ve Hardangervidda gibi milli parklar, balina izleme safarileri, Kuzey Işıkları, kuş gözlemciliği, kayak ve Sami Toplumunu turları bazı ekoturizm faaliyetleridir (The Wisetravellers, 2023).

Biyçeşitliliği ve safari turları ile öne çıkan *Kenya*, ekoturizm alanında talep edilen ülkelerden biridir (Bouronikos, 2004). Sirikoi Lodge, Olepangi Çiftliği, Watamu Ağaç Evi (Butler, 2024) bazı ekoturizm yerleridir.

İzlanda doğal güzellikleri ve jeotermal kaynakları ile ekoturizme katkı sunmaktadır. Mavi Lagün, %100 jeotermal enerjiyle çalışan kaplıcaları ile ünlüdür (Ecotourism World, 2021). Doğa yürüyüşleri, volkan turları, buzul gezileri gibi ekoturizm faaliyetleri de bulunmaktadır.

Bali ve Bhutan gibi birçok Asya yargı bölgesi, turizmin olumsuz etkilerini azaltmak için eko-turizm vergileri getirmiştir (Eco-Business, 2023).

2008 yılında Karadağ, tüzel ve fiziksel varlıkları, kara taşıtları ve römorklarını kullanmak için yıllık ödenek ödemeye bağlayan eko-vergileri uygulamaya koymuştur. Eko-vergi, Karadağ topraklarında kara taşıtlarını ve yardımcı araçlarını kullanmak için tüm gerçek ve tüzel kişilerin ödediği ücrettir. Karadağ vatandaşları araçlarını tescil ettirirken eko-vergiyi öderken, yabancı uyruklular ise Karadağ'a girerken vergiyi öderler. Ücret miktarları kullanılan motor ve yardımcı araçların markasına göre belirlenir. Eko-vergi ödendikten sonra alınan eko-etiket bir yıl süreyle geçerlidir (UN, 2024).

3. Türkiye'de Ekoturizmin Durumu ve Potansiyeli

Türkiye doğası, iklimi, coğrafyası, tarihi, kültürü itibariyle geleneksel turizm faaliyetlerinin yanı sıra ekoturizm açısından da ciddi bir potansiyeli olan ülkedir. Dünya genelinde alternatif turizm arayışlarının yaygınlaşması ile Türkiye'nin ekoturizme yönelimi de hızlanmıştır (Eskin vd., 2017: 17). Türkiye'de ekoturizm konusu ilk olarak 1987 yılında Dalyan'daki

İztuzu'nda bir otel inşaatı ile ortaya çıkmıştır. İztuzu kumsalını yuva edinen ve yumurtlayan Caretta Caretta türü deniz kaplumbağalarının habitatlarına zarar vereceği için, ekoloji aktivistlerinin haklı tepkileri sonucunda bu otel inşaatı iptal edilmiştir. Nitekim bu tepki sonucunda Köyceğiz-Dalyan bölgesi Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak ilan edilmiştir (Polat, 2006: 39).

2023 yılı itibariyle Dünya genelinde UNESCO Dünya Miras Listesi'ne 1199 kültürel ve doğal varlık kayıtlıdır. Bu varlıkların 933'ü kültürel, 227'si doğal ve 39'u da karma (kültürel/doğal) varlıktan oluşmaktadır. Bugün itibariyle Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü sorumluluğunda yürütülen çalışmalar sonucunda Türkiye'den UNESCO Dünya Miras Listesi'ne 21 adet varlık girmiştir. Listede yer alan bu varlıklar şunlardır (KTB, 2024): “İstanbul'un Tarihi Alanları [1985], Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Sivas) [1985], Hattuşa (Boğazköy) - Hitit Başkenti (Çorum) [1986], Nemrut Dağı (Adıyaman - Kahta) [1987], Xanthos-Letoon (Antalya - Muğla) [1988], Safranbolu Şehri (Karabük) [1994], Troya Arkeolojik Alanı (Çanakkale) [1998], Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi (Edirne) [2011], Çatalhöyük Neolitik Alanı (Konya) [2012], Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı (İzmir) [2014], Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu (Bursa) [2014], Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı [2015], Efes (İzmir) [2015], Ani Arkeolojik Alanı (Kars) [2016], Afrodias (Aydın) [2017], Göbeklitepe (Şanlıurfa) [2018], Arslantepe Höyüğü (Malatya) [2021], Gordion (Ankara) [2023], Anadolu'nun Orta Çağ Dönemi Ahşap Hipostil Camileri [2023]” kültürel varlık olarak kaydedilmiştir. “Göreme Milli Parkı ve Kapadokya (Nevşehir) [1985], Pamukkale-Hierapolis (Denizli) [1988]” ise hem kültürel hem doğal miras olarak listede yer almaktadır.

Türkiye'de genel olarak ekoturizm aktiviteleri şunlardır (Reportlinker, 2024): yaban hayatı, macera turizmi, kültürel turizm ve gönüllü turizm. Türkiye'de daha detaylı olarak ekoturizme örnek turizm aktiviteleri ise şunlardır: İnanç turizmi, yayla turizmi, ipek yolu, St. Paul yürüyüş yolu gibi dağ ve doğa yürüyüşü, kano-rafting gibi akarsu turizmi, bisiklet turları, kamp-karavan turizmi, atlı doğa yürüyüşü, yaban hayatı koruma ve geliştirme sahaları, antik kentler, tabiat anıtları, tarihi mekanlar, doğal ve arkeolojik sit alanları, mağara turizmi, sportif olta balıkçılığı, kuş gözlemciliği, botanik turizmi ve av turizmi, tohum ve gen bahçeleri, tarım ve çiftlik turizmi, yamaç turizmi, balon turizmi, yaban hayatı (fauna) gözlemciliği, sualtı dalış turizmi, macera turizmi (Üzüm ve Koç, 2017: 16; Kaya, 2015: 87). Dünya Turizm Örgütü'ne göre Türkiye, dünyanın en çok ziyaret edilen altıncı ülkesi konumundadır. Dünya turizm pazarında % 3,5'lik, Avrupa turizm pazarında ise % 6,8'lik paya sahiptir (Ünal Ankaya vd., 2018: 70).

4. Ekoturizmi Destekleyen Mali Politikalar

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekoturizm yaklaşımları farklılıklar arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ekoturizm, gelişmiş ekonomilere kıyasla daha fazla önceliğe sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmeleri için ekoturizmin vergi gelirlerine gereksinimleri vardır. Covid-19 sonrasında ekoturizmi teşvik etmek büyük önem taşımaktadır. Bu ülkelerin fosil yakıtlara olan yüksek bağımlılıkları ve gelişmiş yeşil teknolojilerin eksikliği nedeniyle dünyadaki sera gazı salınımlarında büyük payları vardır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde bürokratik süreçlerin maliyeti yüksek ve piyasa şeffaflığının yetersiz olması nedeniyle, ekoturizm endüstrisinde yeşil aklama (greenwashing) oluşabilir. Yeşil aklama ekoturizm hizmetleri sunan şirketlerin faaliyetlerini olduğundan daha sürdürülebilir ve etik göstermesidir (Shang, 2023: 2-3).

Ekoturizmin desteklenmesi için vergi, harcama, bütçe, borçlanma, finansman, borç-doğa takası ve negatif dışsallıkla mücadele gibi yürütülen çok çeşitli mali politikalar mevcuttur. Bu çalışmada en önemli iki politika aracı olarak vergi ve harcamalar incelenecektir.

4.1. Vergi Politikaları

Gelişmiş ekonomilerde vergi yalnızca kamusal hizmetlerin finansmanı (fiskal amaç) için alınmaz. Ayrıca ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmek (ekstra-fiskal amaç) için de almaktadır. Sağlığa zararlı maddeler üzerinden yüksek vergi alınmasının asıl nedeni gelir elde etmek değil, bu maddelerin tüketimini kısımdır. Ekoturizm alanında alınan vergilerde amaç gelir elde etmenin yanı sıra ziyaretçi sayısını azaltmak ve çevrenin daha az zarar görmesini sağlamaktır.

Turizm faaliyetleri arttıkça hükümetler ve destinasyonlar kitle turizminin ekonomik, çevresel ve altyapısal etkilerini yönetmek için turistlere daha fazla vergi getirirler. Bu alanda turist vergisi ve eko-vergi yaygın olarak uygulanmaktadır. Bu iki vergi benzer görünseler de farklı amaçlara hizmet etmektedirler.

Gelişmekte olan ülkeler bütçe kalemleri içinde yer alan ağır maliyetleri finanse etmek, düzenlemek ve telafi etmek için turizm sektörüne özgü vergileri mali sistemlerine entegre etmişlerdir. Turizm vergileri bazı gelişmiş ülkelerin toplam vergi gelirlerinin yaklaşık %10'unu sağlarken, küçük ekonomilere sahip ülkelerde tek vergi geliri olabilmektedir (Gago vd., 2006: 4). Örneğin Macau'da kumar turizminden elde edilen vergi geliri toplam vergi gelirinin %80'ini oluştururken, Maldivler toplam vergi gelirinin %60'ını turizm vergisinden elde etmektedir (McAller vd., 2005: 4). Dolayısıyla turizmin

vergilendirilmesi bazı destinasyonlar için çok cazip bir mali araç haline gelmiştir. Bu vergi gelirleri genellikle gerekli altyapının inşasında, turizmin geliştirilmesinde ve yerel halkın refahını artıran hizmetlerin finansmanında kullanılmaktadır (Cook vd., 2016). Dolayısıyla, turizme özgü vergiler, dışsal maliyetleri içselleştirmenin ve ev sahibi toplum için turizmden adil faydalar elde etmenin etkili bir aracı olarak kabul edilmektedir (Kato vd., 2009: 3).

4.1.1. Turist Vergisi

Turist vergisi, genellikle konaklama veya ziyaretçi giriş ücretleri aracılığıyla toplanan ve turizm faaliyetlerinden fon toplamak için seyahat edenlere uygulanan bir ücrettir. Turist vergilerinden elde edilen gelir genellikle yerel altyapıyı desteklemek, kültürel miras alanlarını korumak ve turizmle ilgili hizmetleri geliştirmek için kullanılır. Öncelikli amaç mali olup, turizmle ilişkili maliyetleri yönetmek ve faydaları sakinler ve yerel yönetim arasında daha adil olarak yeniden dağıtmaktır.

Turist vergilerinin uygulandığı ülkelerden bazı örnekler aşağıda verilmiştir (Goel–Thu, 2024).

Venedik-İtalya: Venedik şehrinde bilhassa kruvaziyer gemiler aracılığıyla gelen yoğun turistlere yönelik olarak, şehrin altyapısını oluşturmak ve korunmasını sağlamak amacıyla hem gecelik turistlerden hem de günlük ziyaretçilerden ücret alınmaktadır. Alınan bu vergiler şehrin simgesi durumundaki tarihi yapıların ve ulaşımı da sağlayan kanalların korunmasına yardımcı olmaktadır.

Paris-Fransa: Paris'te otellerde, pansiyonlarda veya hostel gibi diğer konaklama yerlerinde konaklayan ziyaretçilerden turist vergisi alınır. Bu vergi, şehrin tanıtımı, altyapının iyileştirilmesi ve kültürel girişimler için kullanılmaktadır.

Tayland: Tayland, 2024'ten itibaren her uluslararası havaalanına varışta 300 baht (9 \$) tutarında turist giriş ücreti ödemesi gerekecek. Ancak kara veya deniz yoluyla gelenlerin yalnızca 150 baht ödemesi gerekecek. Turist vergisi, kapasiteyi artırmak ve ikinci kademe şehirleri tanıtmak için turizm otoritesine daha fazla kaynak sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. İkinci kademe şehirler ile Phuket ve Bangkok gibi ünlü ve aşırı kalabalık şehirlerin yükünü hafifletebilecek Tayland'daki daha az ziyaret edilen destinasyonlar anlatılmak istenir (Siam Legal, 2024).

4.1.2. Eko-Vergi

Vergiler, sübvansiyonlar ve diğer ekonomik araçlar, üreticilerin ve tüketicilerin davranışlarını etkileyebilecek önemli piyasa sinyalleri sağlar. Amaç-bağımlı vergilerin uygulanması neticesinde bireyler, kamu hizmetlerinden faydalanma ölçüsü oranında, bu tür hizmetlerin maliyetine katılarak, kaynak dağılımındaki etkinliği sağlamakta ve devlet hizmetlerinde optimum arzın oluşmasına yardımcı olmaktadır. Bir çeşit amaç-bağımlı vergiler olan çevre vergileri, çevre kirliliği ve sera gazı emisyonlarının kaynaklarını vergilendirmek, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kirlilikle mücadele için etkili ve verimli bir yoldur. Çevre vergileri ayrıca gelir seferberliğine, vergi bilincine, vergi adaleti ve yeniden dağıtıma da katkıda bulunabilir (Yereli ve Ata, 29:2011). Çevre kirliliği ve sera gazı emisyonlarının kaynaklarını vergilendirmek, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kirlilikle mücadele için etkili ve verimli bir yoldur. Çevre vergileri ayrıca gelir seferberliğine ve yeniden dağıtıma da katkıda bulunabilir. OECD'nin verileri ve analizleri, yeşil vergilerin çevre dostu seçimleri teşvik etmesini ve adil ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin daha geniş vergi politikası hedeflerini desteklemesini sağlamaya yardımcı olur. (OECD, 2015).

Eko-vergi çevreye zararlı olduğu düşünülen faaliyetlerden alınan ve ekonomik teşvikler yoluyla çevre dostu faaliyetleri teşvik etmeyi amaçlayan bir vergidir. Bir eko-vergi (veya çevre vergisi), turizmin olumsuz çevresel etkilerini telafi etmeyi amaçlayan bir vergidir. Bu vergi genellikle kırılğan ekosistemlere veya çevresel sürdürülebilirliği tehdit eden yoğun turist trafiğine sahip bölgelerde uygulanır. Eko-vergilerden elde edilen fonlar genellikle gelecek nesiller için doğal kaynakları korumaya yardımcı olan çevre koruma, yaban hayatı koruma ve sürdürülebilirlik projelerine yatırılır (Goel–Thu, 2024).

Eko-vergilerin uygulandığı ülkelerden bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Balear Adaları-İspanya: Balear Adaları'ndaki eko-vergi 2016 yılından bu yana yürürlüktedir. Resmi adı Sürdürülebilir Turizm Vergisi (Sustainable Tourism Tax) olarak adlandırılan bu vergi dört ana ada Mallorca, Ibiza, Menorca ve Formentera'da uygulanmaktadır (IPM, 2024). 16 yaşını doldurmuş tüm konaklayan misafirlerden bu vergi alınmaktadır. Bu vergi, su tasarrufu, yeniden ağaçlandırma ve tarihi alanların korunması gibi turizmin çevresel ayak izini azaltmayı amaçlayan çevresel projelerin finansmanı için alınmaktadır.

Yeni Zelanda: Yeni Zelanda eko-vergileri, çevreyi etkileyen faaliyetleri kontrol altına almak için tasarlanmış çeşitli politika önlemlerinden birisi

olarak görmektedir (PB, 1996). Bu vergiler doğal parklar ve kırsal alanlarda çevre koruma ve altyapı iyileştirmelerini finanse etmek ve cazip olan açık hava merkezlerinin uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla 2019 yılında 35 NZD tutarında bir ziyaretçi vergisi getirmiştir (Goel–Thu, 2024).

Kosta Rika: Kosta Rika’da, ulusal parkları ziyaret eden turistlerden giriş ücreti şeklinde bir eko-vergi alınır. Para, bu korunan alanların bakımı, biyolojik çeşitliliğin teşviki ve turistler için birincil çekim noktası olan ülkenin zengin doğal ekosistemlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması için kullanılır.

Turizm vergileri öncelikle turizm hizmetlerini, altyapıyı ve ekonomik büyümeyi iyileştirmek için gelir elde etmeye odaklanırken, eko-vergiler özellikle çevre koruma ve sürdürülebilirlik çabalarını finanse etmek için tasarlanmıştır. Turist vergileri genellikle konaklama yerlerine veya giriş noktalarına uygulanırken, eko-vergiler çoğunlukla milli parklar veya doğa rezervleri gibi çevreyi doğrudan etkileyen belirli faaliyetleri veya yerleri hedef alır. Turist vergisi gelirleri şehir bakımı, kültürel mirasın korunması veya turizmin tanıtımı için kullanılabilirken, eko-vergi gelirleri çevre koruma, restorasyon ve sürdürülebilirlik projelerine ayrılmaktadır.

4.2. Harcama Politikaları

Devlet toplumsal yaşamdan kaynaklanan kamusal hizmetleri yerine getirebilmek için vergiler başta olmak üzere birçok kaynaktan gelir sağlar. Kamusal hizmetler, yapılan kamu harcamaları aracılığıyla yerine getirilir. Devletin görev alanı içinde sayılan fonksiyonlarını yerine getirmek adına yaptığı tüm faaliyetlerin maliyetini oluşturan kalemlere kamu harcaması denir (Aksoy, 1998: 91). Keynesyen ekonomiye göre kamu harcaması, toplumun toplu halde yaşamaktan kaynaklanan gereksinimlerini karşılamak, ekonomik ve sosyal yaşama müdahaleleri de kapsayan harcamalar toplamına denir (Türk, 1999: 27). Bugünün modern devleti gerek ekonomik krizler, gerek dünya savaşları ve gerekse de sosyal devlet, küreselleşme, küresel kamusal mallar, negatif dışsallıklar, kentleşme, teknolojik ilerlemeler gibi gelişen kavramlar nedeniyle kamu harcamaları artarak devam etmektedir. Devlet fiilen reel, transfer ya da yatırım harcamaları şeklinde ekoturizme katkı sağlayabilir. Ayrıca alınması gereken vergilerin tamamen veya kısmen alınması da geniş anlamda kamu harcaması olarak adlandırılmaktadır.

Ekoturizm destinasyonlarına yönelik olarak merkezi yönetim ve yerel yönetimler ve özellikle belediyeler alt yapı ve üst yapı olanaklarını sağlamaktadırlar. Yollar, havaalanı, deniz limanları, tren garları, köprüler, uyarıcı ve tanıtıcı işaret ve levhalar, kafe, restoran veya dinlenme mekanları gibi reel bir çok kamu harcaması yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler’e bağlı

Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) “kültür ve gelenekleri koruyan, çeşitliliği kutlayan, fırsatlar sunan ve biyolojik çeşitliliği güvence altına alan dünya köylerini öne çıkarmayı amaçlayan” (NTV, 2024) 2024 yılı Dünya Turizm Köyü Listesi'ne 260 aday köy içinde dünyanın en iyi turizm köyü olarak Antalya'nın İbradı ilçesine bağlı Ormana köyü seçilmiştir. Bu haberin akabinde İbradı Belediyesi tarafından köy içindeki yollara asfalt çalışması başlatılmıştır (Turizm Ajansı, 2024).

Reel kamu harcamaları dışında kamunun alması gereken vergileri muafiyet, istisna veya indirim şeklinde teşvik ve desteklemelerle de kamu harcaması yapılabilir. Devlet, bütçe geliri içinde yer alan bir kamu alacağını izlediği ekonomik, sosyal, kültürel, istihdam, göç gibi politikalar gereğince kısmen veya tamamen almaktan vazgeçmesi, geniş anlamda kamu harcaması kabul edilir. Ekoturizm destinasyonu olan bölgelerde gelir ve kurumlar vergisi, katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi gibi harcama vergilerini, emlak vergisini ya da istihdam üzerindeki mali yükümlülükleri devlet kısmen veya tamamen, geçici veya sürekli olarak kaldırabilir. Bu tür mali politikalar bölgede yatırımları hızlandırır, istihdamı artırır, ticareti canlandırır ve nüfus yoğunluğuna neden olur.

Türkiye'de 1982 tarih ve 2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu ile hazine ve orman arazilerinin Turizm Alan ve Merkezleri olarak yatırımcıya tahsis edilmektedir. Kanun aynı zamanda sektörde yabancı personel istihdam edilmesi, deniz turizmine yönelik kolaylıklar, elektrik, doğalgaz, su tarifelerinde indirim, haberleşme kolaylıkları, orman fonuna katkının taksitlendirilmesi, yurtdışında gerçekleştirilecek fuarlara katılım desteği sağlamak gibi teşvik ve destekler sunulmaktadır.

1985'de turizm sektörünün Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektör kabul edilmiş, sektöre sağlanan teşvikler artırılmış ve çeşitlendirilmiştir. Bu uygulamalar sonunsa turizm sektöründe yatırım sayısı artmıştır.

1985-1999 arasında uygulanan başlıca teşvik ve destekler şunlardır: gümrük vergisi muafiyeti, yatırım indirimi istisnası, özel önem taşıyan sektör ile Kalkınmada Öncelikli Yörelere çalışan ücretli kişilere vergi indirimi, yatırım finansman fonundan yararlanma, turizm binaları için inşaat harcı istisnası, bazı vergi, harç veya resimlerde istisna, döviz temin kolaylığı, 5 yıl boyunca Emlak Vergisi'nden muafiyet olma vardır. Ayrıca faiz farkı indirimi, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Primi, yatırım malı imalatçılara dönük teşvik kredisi, rıhtım resmi muafiyeti, KDV ertelemesi, ithal hakkı, ulaştırma altyapıları resmi muafiyeti, teşvik kredileri, sosyal güvenlik primi muafiyeti, zorunlu tasarruf, Konut Edindirme Fonu ve enerji teşviki sıralanabilir. Turizm sektöründe yatırım yapmak isteyen müteşebbisler için

karşılıksız arsa ve arazi tahsisi, ilave istihdam teşviki gibi teşvikler de turizme yönelik kamu harcamalarıdır (Önen, 2000).

5. Sonuç

Ekoturizm alanında kamu tarafından vergi ve kamu harcamaları aracılığıyla mali teşvikler sağlanmaktadır. Genellikle harcamalardan ziyade vergi alanında getirilen teşvik ve destekler öne çıkmaktadır. Farklı vergilendirme tasarımları ve modelleri incelendiğinde, turizmle ilgili vergilerin çoğunda düzenleyici tasarım ögesi olmasına rağmen, herkese uyan tek bir çözüm olmadığı açıktır. Turizm vergilendirmesi genellikle 'odadaki fil' olarak algılanırken, beyaz bülten araştırması talep ve rekabet üzerindeki algılanan olumsuz etkilerin oldukça marjinal olduğunu göstermektedir. Dahası tüketiciler, vergi gelirin özel olarak işaretlenmiş iyi amaçlar (sürdürülebilirlik, yerel topluluk, kültürel ve doğal koruma) için şeffaf bir şekilde yeniden yatırılması durumunda vergi ödemeye daha istekli olma eğilimindedir (UN Tourism, 2020).

Turistler vergi bilincine sahip oldukları için ödedikleri vergiler ile sonuçta aldıkları kamu mal ve hizmetleri arasındaki ilişkiye büyük önem vermektedirler. Bu durum turistlerin turizm vergisinin ne olduğu konusundaki farkındalığını arttırırken, aynı zamanda verginin neden alındığını bilme isteği açısından da oldukça önemlidir. Adil olarak algılanmayan bir vergi sisteminin beklenen hedeflere ulaşma şansı düşük olacaktır (Rawls, 2003; 29-30). Türkiye'de yapılan ampirik çalışmalarda vergi mükelleflerinin gelirin nerede harcama konusu olduğu bilinmediği takdirde vergiyi en az ödemeye razı oldukları görülür. Buna karşılık, verginin belirlenmiş ve mutabık kalınmış sürdürülebilir turizm yatırımlarına harcanması durumunda ise vergi mükellefleri daha uyumlu ve isteklidirler (Göktaş & Çetin, 2023: 12). Seyahat büyümeye devam ettikçe, turistler bu vergileri seyahat masraflarının normal bir parçası olarak bekleyebilirler, özellikle de iyi bakılmış cazibe merkezleri, korunan doğal alanlar ve geliştirilmiş seyahat deneyimleri gibi somut faydaları gördüklerinde. Sonuç olarak, amaç turizmin hem ekonomiye hem de çevreye eşit ölçüde fayda sağlayan iyi bir güç olmaya devam etmesini sağlamaktır (Goel–Thu, 2024).

Ekonomileri turizme bağımlı olan ülkeler için turistlere uygulanacak olan vergilerin olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Bu vergiler bölgenin altyapı geliştirme, çevre koruma ve aşırı turizmin maliyetlerini yönetme amacıyla alınması halinde bir taraftan turizmin finansmanı sağlanmakta diğer taraftan da sürdürülebilir turizme katkı sunmaktadır. Öte yandan yüksek vergiler ile bütçe bilincine sahip gezginlerin maliyetlerini arttırarak bir caydırıcılık unsuru olacaktır. Bu durumda turizm talebinin olumsuz etkilenme

riski bulunmaktadır. Toplanan vergiler hazine aracılığıyla bütçe kanunu çerçevesinde harcamacı kuruluşlara dağıtılır. Ancak belirli vergilerin belirli harcamalara tahsisi bütçelerini genellik ilkesine göre düzenleyen ülkeler için mümkün değildir. Buna genellik ilkesi içinde adem-i tahsis denir (Akdoğan, 2019: 343) Nitekim Türkiye’de genellik ilkesine uyulmakta olduğu için adem-i tahsis yöntemi uygulanmaktadır. Dolayısıyla turizm sektörüne yönelik vergiler, turizmin maliyeti ve sürdürülebilirliğine harcanması olanaksızdır. Vergileme ilkeleri ve bütçe sisteminde sürdürülebilirlik bağlamında getirilecek istisnai durumlar adına belirli vergi ve kaynakların yine belirli hizmet ve harcamalara aktarılması için düzenlemeler getirilmelidir.

Gelişmekte olan ülkelerde ekoturizmin tanıtımını sağlamak için, bütünleşik ve etkili stratejik ve pratik politikaların uygulanması büyük önem taşımaktadır (Shang, 2023:7). Belirsizlik, geleceği öngörülemez ve kontrol edilemez hale getirerek ekonomik karar almayı etkileyebilir. Turizmle ilgili olarak, belirsizliğin etkileri daha önceki birkaç çalışmada dikkat çekilmiştir (örneğin, Dutta vd., 2021 ; Balli vd., 2019). Genel olarak, turizm endüstrisindeki belirsizlik, turistlerin endişelerini ve tüketim alışkanlıklarını yansıtır; belirsizliği artırarak turistlerin riskleri anlamlandırması ve turizm faaliyetlerini ertelemesi beklenir ve bunun tersi de geçerlidir; kesinlikler alanında çeşitli riskler açıktır ve turistler turizm planları ve faaliyetleri için rasyonel kararlar alabilirler (Sahoo, M. vd., 2023: 31326). Turistler için sürpriz ve öngörülemez uygulamalar, turizm faaliyetleri için caydırıcı olmaktadır.

Şüpheli ihlalleri, olayları ve kirliliği ilgili birimlere bildirme, korunan alanların ve kullanımlarının izlenmesi, yerel halkı desteklemek ve sektörde doğrudan ya da dolaylı istihdam edilenleri eğitmek (Queensland Government, 2024) eko-turizmin sürdürülebilirliği açısından gereklidir. Ekoturizmin gelişmesi ve yaygın hale gelmesi için yalnızca ülkenin turizm ile ilgili bakanlığı yetkili ve sorumlu olmamalıdır. Ekonomi ve/veya maliye, eğitim, dış işleri, sağlık bakanlıkları ve hatta yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları da yetkilendirilmeli ve sorumluluk alanları belirlenmelidir. Özel sektör temsilcileri ve yerel halkın bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Akdoğan, A. (2019). *Kamu Maliyesi*. 20. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akyurt, H. (2019). “Ekoturizm: Türkiye’deki Gelişimi ve Mevcut Durumu”. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, Cilt 2, Ed: Sait Erdal Dinçer vd., Ankara: Gece Kitaplığı, 353-368.
- Ataman, O. ve Keskin, T. (2020). *Ekoturizm Sektör Raporu*. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Bak Ateş, E. (2022). “Ekoturizm (Doğa Temelli Turizm) ve Sürdürülebilirlik”. *Sürdürülebilirlik Ekseninde Alternatif Turizm* (Ed.: Koray Genç), Ankara: Detay Yayıncılık, 49-62.
- BAKA (2012). *Ekoturizm Sektör Raporu* (Eylül). Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Balli, F., Uddin, G.S., Shahzad, S.J.H. (2019) “Geopolitical risk and tourism demand in emerging economies”. *Tour Econ* 25 (6): 997–1005
- Buckley. R. C., (2010). “Ecotourism: Principles and practices”. *Tourism Management*, (31), 556–561. doi:10.1016/j.tourman.2009.07.004
- Butler, N. (2024). *Top Ecotourism and Sustainable Tourism Lodges in Kenya*. In: Retreat. <https://www.inretreat.co/journal/top-ecotourism-and-sustainable-tourism-lodges-in-kenya>
- Cambridge Dictionary (2024). *ecotourism*. Cambridge University Press & Assessment. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ecotourism>
- Cater, C., and Cater, E. (2015). *Ecotourism*. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition). Elsevier. 105-109. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/ecotourism>
- Cook, R., Hsu, C. ve Marqua, J. (2016). *Konaklama ve Seyahat İşletmeciliği*. (Çev. M. Tuna), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cosmescu, I., & Cosmescu, D. (2007). “The ecotourism - A strategic alternative for contemporary tourism”. *Annals of the University of Petroşani Economics*, (7), 65-72.
- Dutta, A., Mishra, T., Uddin, G.S., Yang, Y. (2021) “Brexit uncertainty and volatility persistence in tourism demand”. *Curr Issue Tour*, 24 (16): 2225–2232.
- Eco-Business. (2023). *Explainer: What is an eco-tourism tax?* July 19, 2023. <https://www.eco-business.com/news/explainer-what-is-an-eco-tourism-tax/>
- Ecotourism World. (2021). *Sustainable Travel Options for A Trip to Iceland*. https://ecotourism-world.com/sustainable-travel-options-for-a-trip-to-iceland/#google_vignette
- Epler Wood, M. (2002). *Ecotourism: Principles, Practices & Policies for Sustainability*. UNEP.
- Erdoğan, N. (2003). *Çevre ve (eko)turizm*. Ankara: Erk Yayıncılık.

- Eskin, B., Tuncer, M., ve Demirçivi, B. M. (2017). “Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Ekolojik Turizm: Hasan Dağı Örneği”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 15-26.
- FAO. (2011). *Ecotourism can play vital role in maintaining healthy forests*. Food and Agriculture Organization. <https://www.fao.org/newsroom/detail/Ecotourism-can-play-vital-role-in-maintaining-healthy-forests/en>
- FAO. (2024). *Ecotourism*. Food and Agriculture Organization. <https://www.fao.org/4/w7714e/w7714e06.htm>
- Fennel, D.A. (2022). *Routledge Handbook of Ecotourism* (Ed.: David A. Fennel). London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Fennel, D. A. (2004). *Ecotourism*. 2nd Edition, London: An Introduction. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203505434>
- Fennel, D. A. (2009). “Ecotourism”. *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier. 372-376. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00564-2>
- Gago, A., Labandeira, X., Picos, F. & Rodriguez, M. (2006). *Taxing tourism in spain: results and recommendations*. The Fondazione Eni Enrico Mattei Note Di Lavoro Series. https://www.researchgate.net/publication/228278699_Taxing_Tourism_in_Spain_Results_and_Recommendations
- Goel–Thu, A. (2024). *Tourist Taxes vs. Eco-Taxes: Balancing Revenue and Sustainability in Global Tourism*. FindEdu. 19 Sep 2024 <https://fintedu.com/blog/index.php?entryid=2393>
- Goodwin, H. (1996). “In Pursuit of Ecotourism”. *Biodiversity and Conservation*, 5(3), 277–291.
- Göktaş, L.S. and Çetin, G. (2023). “Tourist tax for sustainability: Determining willingness to pay”. *Journal of Tourism Research*, 35 (03), 1-18. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v35i.2813>
- GSTC. (2024). *The Difference Between Ecotourism and Sustainable Tourism*. The Global Sustainable Tourism Council. <https://www.gstccouncil.org/ecotourism/>
- IPM. (2024). *What is the ecotax? A tax that affects you*. Ideal Property Mallorca. <https://www.idealpropertymallorca.com/blog/ecotax-mallorca/>
- Israngkura, A. (1996). “Ecotourism”. *TDR Quarterly Review* 11 (2), June. 10-15. <https://www.thaiscience.info/Journals/Article/TQR/10475116.pdf>
- Kahraman, N., ve Türkay, O. (2012). *Turizm ve Çevre*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kasalak, M. (2015). “Dünyada ekoturizm pazarı ve ekoturizmin ülke gelirlerine katkıları”. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 1(2), 20-26.

- Kaya, M. (2015). *Ayancık ve Yakın Çevresinin Ekoturizm Potansiyeli*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç Benzer, A. N. (2006). *Bolu-Göynük ve Yakın Çevresi Doğal ve Kültürel Kaynaklarının Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- KTB. (2024). *Dünya Miras Listesi*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/tr-44423/dunya-miras-listesi.html>
- Mahvaran, A. (2012). *Eco-Tourism and its architecture: a methodological framework for assessing progress towards sustainable development*. Unpublished Doctoral Dissertation. Victoria University of Wellington.
- Moore, C. (2024). *Top 5 Ecotourism Attractions in New Zealand*. <https://greenglobaltravel.com/ecotourism-attractions-in-new-zealand/>
- Morrison-Saunders, A., Hughes, M., Pope, J., Douglas, A., & Wessels, J. A. (2019). "Understanding visitor expectations for responsible tourism in an iconic national park: Differences between local and international visitors". *Journal of Ecotourism*, 18 (3), 284–294.
- NTV. (2024). "Sadece 600 kişi yaşıyor, bakan da buralı: Düğmeli evleri ve festivaliyle ünlü köy dünyanın en iyisi seçildi". *NTV Haber* (17.11.2024).
- OECD. (2015). *Environmental policies and evaluation*. OECD Topics. <https://www.oecd.org/en/topics/environmental-policies-and-evaluation.html>
- Önen, M. O. (2000). *Türkiye'nin Turizm Sektöründeki Gelişmeler, Dünya Turizmindeki Yeri ve Türkiye Kalkınma Bankası'nın Rolü*. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Sektörel Araştırmalar, Ankara: SA/00-2-5.
- Özkan Yürük E. (2003). "Turizmin Geleceği: Ekoturizm". *Standard Dergisi*, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayi A.Ş., 42(500), 1-4, <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=5740>
- Pavlidis, G. vd. (2022). "Sustainable Ecotourism through Cutting-Edge Technologies". *Sustainability*, 14(2), 800, <https://doi.org/10.3390/su14020800>
- PB. (1996). *Green taxes: a brief overview*. Parliamentary Business New Zealand Parliament. <https://www.parliament.nz/en/pb/research-papers/document/00PLEcoRP96011/green-taxes-a-brief-overview>
- Polat, A. T. (2006). *Karapınar İlçesi ve Yakın Çevresi Peyzaj Özelliklerinin Ekoturizm Kullanımları Yönünden Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Queensland Government. (2024). "What is ecotourism? Department of the Environment. Tourism". *Science and Innovation*, (20), June 2024. <https://parks.desi.qld.gov.au/management/ecotourism/about>

- Rawls, J. (2003). “Bölüştürücü adalet”. (çev. Vural Fuat Savaş). *Hukuk Felsefesi Sosyolojisi Arkivi 7. Kitap*, (Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz), 19-53, İstanbul: İstanbul Barosu Yayını 340.1 HFS 2003.
- Reportlinker. (2024). *Turkey Ecotourism Market Overview 2024-2028*.
- Sahoo, M. vd. (2023). “Ecotourism or ecological concerns? Tracing the impact of economic policy uncertainty and natural resources on tourism-driven ecological footprints”. *Environmental Science and Pollution Research*. (31), 31314–31330. <https://doi.org/10.1007/s11356-024-33244-7>
- Shang, Y. vd. (2023). “Eco-tourism, climate change, and environmental policies: empirical evidence from developing economies”. *Humanities and Social Sciences Communications*. 10 (275), 1-9. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01777-w>
- Siam Legal. (2024). *Thai Tourist Tax Coming Back Under New Government*. Siam Legal International. <https://siam-legal.com/travel-to-thailand/thai-tourist-tax-coming-back-under-new-government/>
- Taylor, M., Hurst, C. E., Stinson, M. J., & Grimwood, B. S. R. (2020). “Becoming care-full: Contextualizing moral development among captive elephant volunteer tourists to Thailand”. *Journal of Ecotourism*, 19 (2), 113–131.
- TheWisetravellers. (2023). *Ecotourism Activities in Norway: Embracing Nature’s Beauty*. <https://www.thewisetravellers.com/ecotourism-activities-in-norway/>
- TIES. (2024). “What Is Ecotourism?”. *The International Ecotourism Society*. <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/>
- Turizm Ajansı (2024). “Dünyanın en iyi turizm köyü seçildi, belediye asfalt döktü!”. *Turizm Ajansı* (28.11.2024).
- Tutçu, A. (2021). “Ekoturizm ve Türkiye’nin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirmesi”. *Atlas Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(6), 1-16.
- UN Tourism (2024). “Ecotourism and Protected areas”. *Bringing the World Closer*. <https://www.unwto.org/sustainable-development/ecotourism-and-protected-areas>
- UN Tourism. (2020). “Funding for a regenerative future – could tourism taxes be part of the answer?”. *Bringing the World Closer*. <https://www.unwto.org/covid-19-oneplanet-responsible-recovery-initiatives/funding-for-a-regenerative-future-could-tourism-taxes-be-part-of-the-answer>
- UN. (2024). *Eco-Tax*. United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/partnerships/eco-tax>
- Ünal Ankara, F. (2018). “Dünyada ve Türkiye’de Ekoturizm, Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Katkıları”. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı 1(2), 69-72.

- Üzüim, O. O. ve Koş, B. (2017). “Ekolojik Turizm Kavramı: Fethiye Örneği.” *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 10 (1), 14-19.
- Worldpackers. (2024). *The best of ecotourism in Costa Rica: places to visit and how to get involved*. <https://www.worldpackers.com/articles/ecotourism-in-costa-rica>
- Yereli, A. B. ve A. Y. Ata (2011). Vergi Adaletine Ulaşma Yöntemleri Çerçevesinde Fayda İlkesinin Teorik Açıdan Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, (161), 21-32.
- Yücel, C. (2002). “Turizmde Yükselen Değer: Ekoturizm”. *Türsab Dergisi*, Nisan (219), 1-7, https://www.tursab.org.tr/dosya/1023/02nieko_1023_1889046.pdf

Ekonomi ve Finans Alanında Güncel Çalışmalar

Editörler:

Prof. Dr. Ahmet Yılmaz ATA

Doç. Dr. Bilal AKKAYNAK